

821(6)

Л-12

АЛЕКС
ЛАГУМА

Букання вночі

УЇЛСОН КАТІЙО

*Синь рідної
землі*

ALEX LA GUMA

*A walk
in the night*

WILSON KATIYO

*A son
of the soil*

АЛЕКС ЛА ГУМА

Букатня
вночі

УІЛСОН КАТІЙО

Син рідної
землі

Переклали з англійської
ВЯЧЕСЛАВ ВИПЕНЬВИ
І СЕРГІЙ ПАСОКА

627

КРИВОРІЗЬКА
МІСЬКА ЦЕНТРАЛІЗОВАНА
БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА

Київ

Видавництво

художньої літератури «Дніпро»

1990

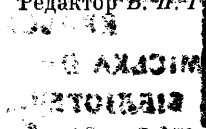
Повість відомого південноафриканського письменника А. Ла Гуми (1925—1985) «Блукання вночі» гостро викриває жорстоку расову дискримінацію у Південно-Африканській Республіці, яскраво змальовує трагічну долю корінних жителів країни в умовах апартеїду.

У творі «Син рідної землі» сучасного прогресивного письменника Зімбабве У. Катійо (нар. 1942 р.) простежується доля юнака, в якій, мов у краплі води, відбилась історія його багатостраждальної батьківщини, що лише недавно завоювала незалежність. Автор широко використовує фольклорні мотиви, колоритно змальовує побут країни.

Повесть известного южноафриканского писателя А. Ла Гумы (1925—1985) «Скитания в ночи» остро изобличает жестокую расовую дискриминацию в Южно-Африканской Республике, ярко изображает трагическую судьбу коренных жителей страны в условиях апартеида.

В произведении «Сын родной земли» современного прогрессивного писателя Зимбабве У. Катийо (род. в 1942 г.) прослеживается судьба юноши, в которой, как в капле воды, отображена история его многострадальной родины, только недавно завоевавшей независимость. Автор широко использует фольклорные мотивы, колоритно изображает быт страны.

Редактор В. П. Грабовський

Л 470300000—196
М205(04)—90 196.90

© Wilson Katiyo, 1976.

ISBN 5-308-00737-3

© Український переклад, художнє оформлення післямова.
Видавництво «Дніпро», 1990.

АЛЕКС ЛАГУМА

Букатня вночі

Перекладено за виданням:

Mbari Publications, Ibadan, Nigeria. 1976

*Присвячується Тайресові,
Гогсу та Італіаану*

АВТОР

Я дух твого батька,
Приречений на певний строк блукати
Вночі, а вдень каратися вогнем,
Аж поки всі гріхи буття земного
Не вигорять до пня.

В. Шекспір.

Гамлет. Дія I, сцена 5

*Переклад
Леоніда Гребінки*

1

З тролейбуса, що під'їздив до Палацового мосту, зіскочив на ходу молодий хлопець і відразу зухвало кинувся у вир надвечірнього вуличного руху. Він побіг до тротуару, вистрибуючи між легковими машинами й автобусами, ухилиючись від гримотливих ваговозів, ніяк не зважаючи на вигуки та прокльони водіїв.

На тротуарі хлопець зупинився біля зеленої огорожі муніципальної вбиральні й запалив сигарету. Повз нього у напрямку Ганновер-стріт ланцюжками тяглися після зміни робітники — то були перші струмки широкого людського потоку, який невдовзі заповнить усю вулицю. Невидючим поглядом хлопець дивився поверх їхніх голів. Він не хотів їх бачити, він потроху розбурхував у душі злість, як буває, коли людина ятрить собі зубний біль, торкаючи раз у раз хворого зуба кінчиком язика.

Людський гамір довкола й гуркіт транспорту зливався у нероздільне шумовище, але він навряд чи щось чув, бо думкою не міг випручатися в люті й обурення, що, мов гнійник, наривали десь у глибині душі.

Хлопець мав на собі джинси із безліччю латунних заклепок, не раз уже прані, вицвілі до блідо-голубого кольору, а обік грубих швів майже зовсім білі, зате рясно вкриті плямами від мастила, старими й свіжосінькими, посадженими ще сьогодні на роботі — в цеху заводика залізних виробів. Холопі були надто довгі, так що їх довелося закасати на добрих шість дюймів. Стара сорочка кольору хакі виглядала з-під

заношеної, добре вже порепаної шкіряної куртки зі скошеними кишенями й вовняними манжетами. На ногах черевики — щось на зразок мокасинів, із шкіряними ремінцями між задником та передком. Колись черевики були апельсинового кольору, а тепер прибрали темного, брунатного відтінку і вкрилися тріщинами. Ремінці порвалися в двох місцях на правому черевикові і в одному — на лівому.

Хлопець був середнього зросту, гарно збудований, з кучерявим чорним волоссям — цупке та пружне, воно все ж скорялося гребінцеві. Обличчя мало колір мореного дерева. Якщо придивитися ближче, можна було побачити, що сьогодні він голився похапцем: на щоках, підборідді та над верхньою губою виднів темний наліт. Очі — темно-карі, майже чорні, з не дуже чистими білками. Верхня губа трохи видавалася вперед. Руки — вузлуваті, з набряклими венами; нігті на пальцях, широкі й тверді, як маленькі мушлі, були облямовані чорними смужками — сліди постійної роботи з мастилом. З тильного боку руки були коричневі, як і обличчя, а долоні рожеві, тільки вкриті грубими жовтуватобілими мозолями. Очі дивилися твердо і похмуро.

Хлопець допалив сигарету до половини й викинув недопалок через огорожу у сквер коло вбиральні. Той сквер дбайливо доглядала муніципальна рада: серед рівенького газону насипано декоративні кам'яні гірки, оздоблені різними гірськими рослинами й оточені квітами, кактусами та ретельно підстриженими деревцями. Але хлопець, навіть не глянувши на всю ту красу, збіг із тротуару й, петляючи між машинами, помчав через перехрестя до «португальського» кафе.

Під широким балконом біля входу до кафе, як завжди, терлася сила-силенна всякого штибу гульців: вони переходили з місця на місце, курили, те-

ревенили про щось чи просто мовчки на когось чекали. Дехто стояв перед вітриною, повною друкованих та мальованих афіш, що запрошували на танцювальні вечори, концерти, боксерські матчі, спортивні ігри, і ліниво обговорював шанси боксерів чи достоїнства тих або інших джаз-оркестрів. Наш молодик — звали його Майкл Едоніс — проштовхався крізь увесь той натовп і ввійшов до кафе.

Всередині було жарко, стояв густий запах смаження й тютюнового диму. В кабінках уздовж стін, а також біля довгого дерев'яного столу посеред зали сиділи люди, зайняті їдою або тихою бесідою. Зі стелі звисали старезні стрічки хижих липучок, обліплені трупами мушачих жертв; підлога була заляпана жиром, у калюжах кави плавали розчавлені недокурки; стіни аж блищали, засмальцьовані тисячами спітнілих спин та масних рук. Загалом кафе було вбоге, якесь підупале, а проте воно здавалося дуже затишним для цілого сонмища відщепенців і волоцюг, для прибулих до міста селяків, що не знайшли іншого місця, де попоїсти, для хатньої прислуги, пущеної у відгул, та робочого люду з поблизьких фабрик, який завертав сюди по дорозі додому. Завсідниками тут були, звичайно, таксисти, а також різнобарвна пліснява, що «оздоблювала» собою суспільне дно в околицях Палацового мосту: жебраки, повії, торговці наркотиками, дрібні гангстери, миршаві, обшарпані злодюжки.

Майкл Едоніс роззирнувся довкола й побачив Віллібой, що сидів біля великого столу посеред зали. Віллібой, молоденький, темношкірий, завжди зачісував свої жорсткі кучері у гострий «язик», що нависав над чолом. Він носив спортивну куртку поверх жовтої теніски, а на шиї мав шнурок із розп'яттям, яке, втім, скоріше служило прикрасою, ніж свідчило про щире релігійне почуття. В нього були жовтаві

очні білки, зате дуже білі великі зуби й особливий вираз недбалості байдужності, який заміняв йому інші ознаки особистої гідності. Він набув того виразу ще в закладі для малолітніх злочинців, а закріпив пізніше у в'язниці, куди попав за спробу згвалтування.

Коли Майкл наблизився, Віллібой оцирив свої великі зуби. Він тільки-но впорав біфштекс із смаженою картоплею і тепер розкошував — палив сигарету.

— А, друзяко, привіт. Ну, як воно?

— Ет — болить живіт! — похмуро буркнув Майкл Едоніс, сідаючи навпроти.

Вони не були такі вже близькі приятелі — просто крутилися обоє в одному вирі того маленького світу злиднів, жорстокості та дрібного злочинства, осередком якого здавна було це кафе.

— Отож-то, хлопче. А ти роби, як я: не бери дурного в голову. Що там у тебе?

— Та знов гулятиму. Турнули мене з заводу.

— Чого б це?

— Сказав кілька теплих слів одній паскудній білій гниді. Майстрові.

— Оті вже мені білі! А що, власне, сталося?

— Нехай той білий вилупок дякує Богові, що я йому не врізав як слід. Він уже давно напрохувався. Варто, розумієш, людині сходити до клозету, як воно починає сичати. Господи, як на нього, то ліпше, коли людина наробить у штани, ніж вийде на хвилинку. Ну от — я пішов пустити цівку, а він знову попер на мене, то я його й послав під тридцять три чорти.

— Еге, — сказав Віллібой. — Як працюєш на тих білих, то тільки начувайся. От я — так ніколи не працював на жодного білого джона. І на коричневого теж. До біса ту роботу! Працюєш, працюєш, а що з того маєш? Ні, друзяко, це не для мене.

Підійшов кельнер-суахілі, чорний, лискучий від поту, у брудному білому фартусі, заляпаному яєчним жовтком.

— Біфштекс із картоплею. І принеси ще томатного соку,— кинув йому Майкл Едоніс і знов повернувся до Віллібоа: — Ну, а цей слимак роздухорився. Назвав мене нахабним чорним байстрюком. Мене — а я ж не чорний! Тоді я сказав, що він сам такий білий, як я зелений. А він побіг до хазяїна: мене розраховали й звеліли вшиватися, щоб, мовляв, духу мого поганого там не було. От біла сука! Я йому ще покажу...

— Ні, хлопче, я не працюватиму. І ніколи ще жодного дня не працював. Однаково — працюєш чи ні, а якось проживеш. Я особисто з голоду не помру, можеш повірити. Робота... Чхав я на неї!

— Я їм ще покажу...— повторив Майкл. Йому принесли замовлену страву: на щербатій тарілці лежав кусень смаженого м'яса з картоплею і дві товстих скибки хліба. Він почав зосереджено, похмуро жувати. Віллібой підвівся, почимчикував до «музичної скрині» й укинув у проріз шестипенсовика. Майкл Едоніс їв мовчки, тамуючи злість, змішану з обуренням на цього хлопця — є ж на світі люди, здатні так недбальськи ставитись до життя!..

З гучномовця, забиваючи гамір людських голосів, полинула музика. Віллібой закляк біля програвача, втупившись у платівку, що крутилася під склом в освітленому нутрі «музичної скрині».

Моя кралечка покинула мене —
Полишила їздити на мулі...

Моя кралечка покинула мене —
Полишила їздити на мулі...

Майкл Едоніс їв і все не міг заспокоїтись: «От біла сука, от погана біла сука, я ж йому покажу!»

Злість, схоже, посилювала голод, і він став поглинати їжу, не розжовуючи. Коли допивав каву з товстою надтріснутою чашки, до кафе ввійшли троє, обдивились довкола й рушили до нього.

Один із прибульців мав на собі смугастий синій костюм та високий коричневий капелюх. На брунатному кощавому, із запалими щоками обличчі вирізнялись гострі вилиці й гостре підборіддя, і це надавало всій його подобі хворобливого і водночас якогось порочного вигляду. Його супроводжували двоє молодиків, одягнених у новенькі легкі «тропічні» костюми, із заколотими на кісточках штаньми та строкатими краватками. Їхнє волосся аж блищало від брильянтину, а юні жовтаві обличчя вже несли на собі печать розпусти. В одного з них на пальці красувався великий перстень з черепом та схрещеними кістками; в очниці черепа було вставлено дещеві червоні камінці. Хлопець безперестанку крутив того персня, неначе хотів похизуватись оздобою.

Вони підсунули стільці й сіли. Чоловік у смугастому костюмі сказав:

— Здоров був, Майкі!

— Хелло...

— Що чути?

— Мене звільнили...

— Холера, значить, і тобі хоч вовком вий.— Голос у чоловіка був такий, наче йшов із хворого горла: тонкий, якийсь фальшивий, він звучав, немов струна розстроєної гітари.

Хлопець із перснем промовив:

— Ми шукаємо Сокіса. Ти його не бачив?

Чоловік у синьому костюмі — його звали Фоксі — повідомив:

— Сьогодні матимемо роботу. Хотіли, щоб він постояв на сторожі.

— Навіщо ти розказуєш...— позирнувши на Фоксі,

процідив хлопець із перснем. У нього було вузьке оливкового кольору обличчя з пушком на верхній губі, а білки очей — неприродно жовті.

— Не шаруди, — урвав його Фоксі. — Майкі — то наш. Правильно я кажу, Майкі?

— Я, хлопці, не збираюся про вас патякати, — відповів Майкл Едоніс. Він витяг із кишені куртки пачку сигарет і простяг їм. Кожен узяв по одній.

Коли всі запалили, заговорив другий молодик, котрий досі мовчав:

— А чому б нам не покликати цього? Коли, як ти кажеш, він наш, то можемо обійтися й без Сокіса.

На правій вилиці в нього був великий шрам од ножової рани. А сам він виглядав зовсім юним і дуже брутальним.

Майкл Едоніс промовчав.

— Майкі хлопчина порядний, — посміхнувся Фоксі, не випускаючи сигарети з зубів. — Не те що ви, миршаві гангстери.

— Гаразд, — сказав хлопець зі шрамом. — То як зустрінеш Сокіса, скажи, що ми його шукаємо.

— А де він вас знайде? — спитав Майкл Едоніс.

— Він знає де, — озвався Фоксі.

— Ну, добре, братва, — сказав хлопець зі шрамом. — Полетіли...

— Бувай, Майкі, — промовив Фоксі, коли вони підвелися.

— Бувай.

— Бувай, друже, — повторив хлопець зі шрамом.

Вони вийшли з кафе. Майкл Едоніс провів їх очима, подумавши: «Пропаща компанія». Злість на те, що його викинули з роботи, трохи відлягла, він відчув себе дещо певніше. Взяв зі столу рахунок і пішов розплатитися.

Булицею в напрямку Ганновер-стріт тяглися юрми робітників. Вони йшли додому, в район, що мав

назву Шостий квартал. На Палацовий міст повільно видирались перепоვნені тролейбуси, обвішані людьми, що не вмістилися всередині. Майкл стояв із сигаретою й бездумно спостерігав за рухливим натовпом, байдуже ковзаючи очима по затягнутих у панчохи ногах жінок і не чуючи дренькоту й гуркотіння вуличного руху. Над головою в нього вже засвітилася неонova вивіска, поки ще бліда в ранньому присмерку, й замиготіла — туди-сюди, туди-сюди, туди-сюди.

Він збіг із ганку кафе і злився з людським потоком, прямуючи до Шостого кварталу повз вітрини крамниць, що закликали купувати взуття, білизну, кока-колу, сигарети...

Програвач у кафе замовк. Віллібой випростався й обернувся, шукаючи очима Майкла Едоніса. Але того вже не було.

2

Гучномовці над дверима музичних магазинів ревли на всю потужність — звуки з кількох платівок зливалися до купи, так що годі було відрізнити одну мелодію від іншої. По обидва боки вулиці з дверей повиходили власники магазинів — єврейських, індійських, грецьких: вони ще сподівалися привітати пізнього покушця. Візки з овочами та фруктами теж досі виднілись на вулиці; лоточники у білих куртках голосно вихваляли свій товар, вимахуючи пакетами з цупкого паперу, і просили зовсім недорого — деньбо вже кінчався. На зупинці збуджена юрма, штовхаючись, брала приступом черговий автобус і ніяк не давала пройти пасажирам, що силкувалися вибитися крізь неї на волю. На тротуарах — під балконами, у брамах, біля дзеркальних вітрин — купчила-

ся молодь. Парубки, гуртуючись по двоє, троє й більше, сходилися й розходились, курили, жартували, зачіпляли перехожих... Цілих півмилі галасу й руху. І всюди реклама, реклама... «Кока-кола», «Завжди у продажу...», «Ювелірні товари», «Наймодніша галантерея», «Як ти не пообідаєш у мене — обоє будемо голодні!», «Шикарні автобуси для пікніків у райських пущах», «Чай», «Кава», «Тютюн», «Невже ти не куштував наших молочних коктейлів?», «Більярдний клуб», «Герб Рокінгема», «Ваші бажання — закон для нас», «Салон одягу»...

Майкл Едоніс знудьговано тупцював тротуаром у щільному людському потоці, нескінченному, як стрічка з розмотуваної касети. Музичний магазин голосно й пронизливо виводив: «Де ті дні, як ти мене кохала, любя?!» Мелодія перепливла Атлантичний океан, ув'язнена в пластмасовому диску, а тепер усю свою невгамовну пристрасть випліскувала через рупор на голови тутешнього населення.

Він зупинився перед великою вітриною й став розглядати викладені рядками гітари, банджо, мандоліни, запчастини для радіол, звукознімачі, гітарні грифи, струни, варгани, електричні праски, запобіжники, целулоїдні ляльки японських фірм, кольорові зображення ангелів та Христа у терновому вінку і з краплинами крові на рожевому чолі, схожими на мазки губної помади.

З магазину вийшов товстий чоловік з гладенькими щоками, що пашіли невичерпним здоров'ям, і спитав:

— Хочете щось купити, сер?

— Нічого не хочу, — відповів Майкл Едоніс і, стрельнувши пальцями, кинув недопалену сигарету на проїжджу частину вулиці. А там її кинулися підбирати двійко хлопчаків у клаптевих сорочках, із шмаркатими носами та зроговілими ногами. Вони

зчинили справжню бійку за право раз-другий пихнути димом.

— Привіт, Майкі,— почувся чийсь голос. Майкл повернувся — він і не завважив, як хвилину тому поряд із ним з'явилася знайома нечупарна постать.

— Хелло, Джо.

Джо був коротенький на зріст, і ніхто не знав, скільки йому років — ця таємниця ховалася на його обличчі під шаром бруду, немов цінна річ під старим мотлохом у лавці лахмітника. Його карі очі були, як у доброго собаки, зате від нього завжди сильно тхнуло: запах поту й брудного, смердючого одягу змішувався з духом морських водоростей. Обтріпані штани, геть подерті на колінах, здавалось, трималися купи лише завдяки шпилькам та шматкам мотузки й були такі засмальцьовані та поплямовані, що навряд чи хто вгадав би їхній колишній колір. Зверху на ньому висів довжелезний ветхий дощовик, що сягав аж до щиколоток, — з надірваними біля плечей рукавами, — тут і там підв'язаний якимись стрічками, а спереду пришпилений до почорнілої спідньої сорочки. Сказати, що його черевики були добряче стоптані, значить не сказати нічого.

Ніхто не знав, звідки цей Джо взявся і хто він, власне, такий. Здавалося, він з'явився в Шостому кварталі, як неждано вискакує тарган із щілини в підлозі. Майже весь час він вештався у гавані й підбирав рибу, викинуту рибалками, або ходив по міліні вздовж берега, шукаючи молюсків та мідій. У нього був дивний потяг до всього, що йде від моря.

— Ну, як ти там, Джо? — спитав Майкл Едоніс.

— Та нічого, Майкі.

— Що робив сьогодні?

— Та все гуляв у порту. Вдень якраз прийшла «Фортеця Йорк».

— Еге?

— Ти любиш мідії, Майкі? Я б тобі приніс.

— Чудово, Джо!

— Вчора я впіймав на мілині велику морську зірку. Одну, але дуже велику. Тільки вона була мертва й дуже смерділа.

— А-а... Ну, тоді добре, що ти не приніс її до міста, інакше муніципалітет дав би тобі перцю.

— Я чув, що вони там збираються зробити всі пляжі «тільки для білих», — сказав Джо.

— Еге. Читав у газеті. От наволоч!..

— Коли так піде, скоро все на світі буде тільки для білих.

— Та вже певно, — мовив Майкл Едоніс.

Вони підходили вулицею до півної «Королева Вікторія».

— Хочеш випити, Джо? — запитав Майкл Едоніс, хоча знав, що хлопець не п'є.

— Ні, Майкі, дякую.

— Ну, тоді бувай!

— Бувай, друже.

— Ти щось їв?

— Та... ні... Ще ні, — пробурмотів Джо, ніяково посміхаючись, і колупнув носком розбитого черевика тріщину в асфальті.

— Гарзд, ось тобі шилінг. З'їси що-небудь, — може, риби з картоплею.

— Спасибі, Майкі.

— Ну, гарзд. Бувай, Джо.

— Ще побачимося.

— Не забудь про мідії! — гукнув Майкл Едоніс йому навздогін, певний, що Джо все одно забуде.

— Я принесу, — відповів Джо, широко всміхаючись, і вітальним жестом підніс руку. Він, здається, відчував, що приятель не дуже вірить у його пам'ятливість, і додав із гарячим запалом: — Я не забуду. Ось побачиш. Я не забуду.

КРИВОРІЗЬКА

МІСЬКА ЦЕНТРАЛІЗОВАНА

249X

Він повернувся й пішов вулицею. Драний дощовик розвівався за ним, мов бойова короґва, порубана паблями, подірвана кулями, а все ж винесена з битви.

Майкл Едоніс попрямував до пивної, але раптом побачив двох поліцейських, що сунули просто на нього. Кашкети з пласкими дашками, сорочки та штани кольору хакі, лискучі портуґеї, важкі пістолети в кобурах обтяжують стегна. Суворі, холодні обличчя, немовби вирізьблені з рожевої криги; жорсткі, нечулі очі, блискучі й гострі, як оприски блакитного скла. Вони йшли пліч-о-пліч розміреною, рішучою ходою, незмінним курсом, прорізуючи потік пішоходів, неначе есмінці морську хвилю.

Коли вони наблизилися, Майкл Едоніс вильнув убік — хотів їх обминути, та вони вправним маневром легко, майже недбало блокували його, не даючи вшитися.

— Куди чимчикуєш, юначе? — Голос у поліцейського був байдужий та твердий, як клацання затвора, і губи — теж тверді, ще й гострі, мов краї тріщини; над ними стирчали ріденькі біляві вусики. Витягнене обличчя з рожевими плямами на пласких вилицях, густі рудаві брови й зовсім вицвілі вії. Довгасте підборіддя роздвоєне, і на одній його половинці яскрава червона плямка — майбутній чиряк.

— Додому йду, — сказав Майкл Едоніс, утупившись у пряжку на ремені поліцейського. Люди давно вже засвоїли, що дивитися треба в якусь одну точку на їхньому мундирі — на гудзик нагрудної кишені або на лискучу кобуру, але ніколи у вічі, бо це буде сприйнято як зухвалий виклик. Тільки відчайдушний сміливець чи безнадійний дурень міг дозволити собі глянуть в очі законові, і це означало б пряму непокору і навіть образу властей.

Другий поліцейський засунув великі пальці обох

рук за пояс і скупо всміхнувся. Власне, навіть не всміхнувся, а лиш трохи смикнув кутиками губ. На ремені спочивали широкі білі кисті рук з набряклими голубими венами, вкриті густою порослю короткого рудуватого волосся. Пальці товсті, з великими зморшкуватими суглобами, нігті чисті, блискучі, випещені.

Він спитав густим, грубим голосом:

— Де в тебе дагга ¹?

— Я її не курю.

— Ану, юначе, виверни кишені, — наказав перший поліцейський. — Хутко!

Майкл Едоніс став повільно спорожняти свої кишені. Він не дивився на поліцейських, тільки твердив весь час сам до себе: «Ах ви ж сучі бури! Ах ви ж поганці!» Хтось зупинився поруч і дивився на цю сцену, але тут же заквапився далі, тільки-но поліцейський блиснув на нього холодним голубим оком. Майкл Едоніс показав їм зім'яту, майже порожню пачку сигарет, гроші, що залишилися в нього від сьогоднішньої платні, брудний носовик і шматочок жувальної гумки, вкритий ворсою з кишені.

— Де ти вкрав гроші? — питання прозвучало без тіні жарту, з нещадною серйозністю, голос жорсткий — Майкла неначе полоснуло терпугом.

— Я їх не крав, баасе ² (ах ти ж сучий буре!).

— Гаразд. Забирайся геть звідси. Якщо побачимо, що ти тут вештаєшся... Зрозумів?

— Так (сучий буре!).

— Що «так»? Ти з ким розмовляєш, вишкварку?

— Так, баасе (ти паскудний сучий буре, зі своєю сучою пукавкою і клятою рудою довбешкою!).

¹ Дагга — африканські коноплі, з яких виробляється наркотик типу гашишу.

² Баас — пан, бос (гол.).

Вони відштовхнули його вбік — один ще й штурхнув ліктем під ребро — і пішли далі вулицею. Майкл розпихав по кишенях своє манаття. Десь глибоко в душі нуртувала лють, змішана з обуренням і образою. Неначе щодалі зростав той великий, болючий нарив...

3

Штовхнувши хитні двері з рекламою пива на обох стулках, Майкл Едоніс зайшов до пивної, і його відразу обдало густим запахом вина, деревної тирси й сигаретного диму. Як завжди після робочого дня, тут уже було повно людей: вони позаймали майже всі столики, стиха гомоніли з куклями в руках біля бару. Крізь розчинені двері до задньої кімнати було видно гравців у дартс. Хтось голосно розповідав: «...отож я й розбігся з ним: ні, чоловіче, кажу, такі штучки не для мене...» Майкл Едоніс одразу попрямував до бару й увіпхнувся між огрядним чоловіком у потертому коричневому костюмі й хирлявим, нужденного виду п'яничкою. Навколо точилися невразні, мляві розмови, що пожвавлювалися лише тоді, як починали обговорювати бій боксерів чи футбольний матч.

Ця пивна, як усі пивні на світі, була місцем дебатів та дискусій, місцем, де обмінюються думками й точками зору, сперечаються й шукають розв'язання життєвських справ. Такий собі форум, парламент, джерело мудрощів і — клоака безглуздя, осередок тих, хто загубив себе і зневірився. Тут боягузи на смілювалися черпнути зі склянки хоч трохи п'яної хоробрості, а самі хилилися до подряпаного, колись полірованого до блиску дубового прилавка, неначе хотіли розділити з ним непосильний тягар безрадіс-

ного існування. Тут перед розчарованими на хвилину спалахувала іскорка надії, тут обмірковувалося чимало добрих справ і замишлялися вбивства.

В залі метушилося двоє кельнерів — молоді метиси в альпагових куртках, а за стойкою поряdkував лисуватий єврей, якого звали містер Айк. Він із млявою гостинністю вітав усіх відвідувачів, і це спонукало їх до своєрідної запобігливої фамільярності.

Один із кельнерів, повертаючись із зали з порожньою тацею, гукнув на ходу:

— Привіт, Майк!

— Привіт, Веселун!

Хирлявий чоловічок скоса глянув на нього й теж проказав:

— Здоров був, Майк!

Майкл Едоніс не відповів на те вітання.

— Одну білого,— кинув він барменові. Чекаючи, поки подадуть склянку, він запалив сигарету й обіперся на прилавок, поставивши одну ногу на бордюр під стойкою. Його думки знову майнули до недавньої пригоди з поліцією і ще далі — до сутички з майстром на заводі, внаслідок якої його викинули з роботи. Він прошепотів із люттю:

— Гадюки, сучі сини...

А чоловік у коричневому костюмі думав про своє. Він спитав раптом:

— Який номер сьогодні виграв? Не знаєш?

— Не знаю.

— Вісімнадцятий,— сказав хирлявий.

— Господи! А я поставив два шилінги на дев'ятнадцятого. Хай йому грець — вісімнадцятий же мені навіть наснився цієї ночі! А я все одно поставив на дев'ятнадцятого...— Він почав розповідати подробиці свого сну, але його, схоже, ніхто не слухав.

Майкл Едоніс зробив великий, повільний ковток і відчув, як усередину покотилася тепла кисло-солодка

хвиля. Тоді він одним махом, перекинув решту й став чекати, коли те приємне, неспокійне тепло вийде через стінки шлунку й поступово добереться до голови. Він замовив ще одну склянку, але не взявся відразу до неї — лють-бо вже трохи відступила, — а задивився на своє відображення у дзеркалі позад бару, подумки промовляючи до того молодого, погано поголеного обличчя з оливковою шкірою, темними очима й сигаретою, що прилипла до нижньої губи: «Ну, що, бешкетнику? Ти в нас твердий горішок — ого-го! Найкріпший на весь Таскон». Тут він побачив у дзеркалі, що позад нього розчинилися двері, і в пивній з'явився Фоксі з двома молодиками у «тропічних» костюмах. Своєю появою вони перебили йому те ідилічне самовихваляння.

Вони обдивилися і, побачивши його, підійшли.

— Ти вже бачив Сокіса? — спитав хлопець зі шрамом.

— Ні.

— Тут його нема, — мовив Фоксі, озираючись. — Гайда звідси.

— Скажи йому — ми його шукаємо, не забудь, — нагадав хлопець зі шрамом. Він, певно, накурився дагги, білки очей стали зовсім жовті, зіниці розширилися.

— Добре.

Вони пішли на вулицю, двері ще довго хиталися їм услід. Чоловік у коричневому костюмі сказав:

— То спритні хлопці. Буркагани...

— Вони завжди вештаються біля Степа, — повідомив виснажений чоловічок, якого звали містер Грін. — Той хлопець із міткою на пиці, він рік як вийшов із закладу для неповнолітніх. Я знав його родину, Хендріксів — вони раніше жили тут неподалік, на Чепл-стріт.

— Б'юся об заклад, вони щось затівають.

— Вони шукають одного зі своєї компанії,— пояснив Майкл Едоніс.— Хлопця на ім'я Сокс.

— Е-е, ні, юначе, не подобаються мені ці хлоп'ята.

Майкл Едоніс узяв свою склянку й допив вино. Тепер воно враз вибухнуло в животі. Перед очима раптом усе попливло, в голові запаморочилося. Він застиг біля бару, чекаючи, поки мине приступ нудоти, потім запалив нову сигарету. Хирлявий п'яничка, що вже добряче насмоктався джину з лимоновим соком, насилу повертаючи неслухняного язика, намагався проварнякати щось іще, але після кожного слова голосно зригував і судомерно ковтав слину.

— Гей, ти, ану, підбери соплі! — зі злістю гарикнув на нього Майкл Едоніс.— А то ще запаскудиш святе місце.

Грін гикнув і, пробурмотівши: «Вибачайте»,— витер рот брудним носовиком.

Народу в пивній прибувало. Тютюновий дим висів у повітрі хвилястим туманом. Люди в дальньому кінці приміщення прибрали невиразних кшталтів, немов якісь привиди в ранковій імлі. Голоси злилися в один суцільний неясний гул. Вхідні двері весь час хиталися, проводжаючи тих, хто заходив і виходив. Надворі вже зовсім звечоріло, у барі запалили світло, одна по одній спалахували вогнями вітрини магазинів, і засвічувалася неопова реклама. Дзенькіт склянок і кухлів тону в одноманітному гаморі.

До пивної забіг і, не знайшовши вільного місця, втиснувся між Майклом Едонісом та Гріном чоловік у куртці-вітрівці й клейончатому кашкеті з кокардою таксиста. З-під кашкета виглядало хитрувате обличчя з лукавими очима, брунатними й рухливими, мов таргани. Він осміхнувся до Майкла Едоніса, показавши жовті, прокурені зуби:

— Як воно, Майкі?

— Та нічого. А як твій бізнес?

— Теж непогано. Вранці прибув американський лайнер. Цілий день я розвозив по місту тих янкі. Майже всіх — по борделях. Ох, і грошей же в тих пройд! Так і сиплють доларами на всі боки.

— Еге ж. Я б залюбки найнявся на корабель,— сказав Майкл Едоніс.— Може, й у Штатах побував би.

— О, там, напевне, клас. Можеш зайти до першого-ліпшого нічного клубу і танцюй собі з білими кішечками. Там же нема барів «тільки для білих».

Хирлявий п'яничка, Грін, гикнув і раптом теж докинув слово:

— А я читав, що в Америці повісили негра на вулиці. Білі повісили.

— Чого? — озвався Майкл Едоніс.

— Кажу — читав допіру в газеті. Кілька білих уіймали на вулиці негра й повісили. Буцімто він якось не так подивився на білу жінку.

— Ну, ми не негри,— сказав Майкл Едоніс. Він згадав майстра Скофілда, потім поліцейських, і згусток люті знову заворушився в ньому, як ворухиться зародок дитини у материній утробі. Він трохи помовчав, а тоді скрикнув з несподіваною злістю: — А тамтешні білі все-таки кращі за наших, б'юся об заклад!

— Ет, усюди вони однакові,— мовив таксист, вихиливши склянку й завалюючи сигарету.

— Та мені навіть плюнути на цих смердючих білих собак і то гидко,— сказав Майкл Едоніс і похмуро втупився у свою склянку.

— Це — політика,— пробурмотів Грін.— Кинь-но політику.— Він уже був добре напідпитку.

— Тут винна капіталічна система,— промовив таксист.— Я це чув на мітингу на площі Парадів. Начебто білі чинять усе те через капіталічну систему.

— Яка ще в біса капіталічна система, що ти ме-

леш? — спитав Майкл Едоніс. — Що воно таке — твоя капіталічна система?

— Гай-гай, якби-то я міг точно пояснити, — похмуро відповів таксист. — Але я сам чув: якісь хлопці на площі Парадів про неї говорили. Казали, що бари «тільки для білих» існують через оту систему.

— В бога душу...

— Киньте-но політику, — знову озвався Грін. — Ті вилупки всі, як один, прибули з Росії. — Він знову гикнув і зронив слину з кволої губи.

— А хоч би й з Росії, що тут лихого? — скинувся таксист. — Хіба ти щось знаєш про ту Росію?

— Пий своє вино і кинь уже ту політику, — промимрив Грін.

Таксист роздратувався:

— Слухай, старий лобуре! Чим базікати сам не знаєш що, краще вже не розтуляй пащеки!

— Добре, приятелю, добре, — із запобігливою по-смішкою притьмом погодився Грін. — Тільки те, що я розповідав про негра у Штатах, то чиста правда.

— Скажу тобі: все це полова, — мовив таксист. — Я теж бачив, як убивають на вулиці. Ніколи не забуду того дня, коли зарізали Фліппі Айзекса. Пам'ятаєш Фліппі? — почав він свою оповідь. — Він попався якомсь на квартирній крадіжці. Одержав два роки. Так от, коли Фліппі сидів у буцегарні, до нього дійшла чутка, що його дівчина злигалася з Каллі Річардсом. Пам'ятаєш Каллі Річардса? Він же працював тут недалеко, на Ганновер-стріт, у м'ясній крамниці. Знаєте крамницю Еміна? Ну, сидить, значить, Фліппі, і тут йому розповідають, що в його краї шури-мури з тим Каллі. Фліппі це, ясна річ, зовсім не сподобалося. А він, люди добрі, хлопець такий, що йому пальця в рот не клади. Тож і завівся, як почув таку новину. Коли його випустили, він зібрав свої манатки й посунув прямо на Ганновер-

стріт, а там викликав Каллі з крамниці надвір. Каллі, значиться, виходить, а Фліппі йому й каже: «Я чув, що ти крутиш із моєю кралею, еге? Ти добре з нею потішився, еге?» Каллі мовчить як риба, тільки стоїть і лупає на нього баньками. А цей Каллі сам таке здоровенне одоробло... Стоїть, вирячивши очі на Фліппі, мов той пень, та й годі. Від цього Фліппі ще більше розходівся й вихопив ножа. Не знаю вже, де він його здобув, тільки був то маленький складаний ніжик... Ну, а як він вихопив того ножика, то Каллі зробився червоний як буряк і майнув хутко до своєї м'ясної крамниці, а повернувся з різницьким ножем. Страшенно довгий був ніж. Ось такий,— таксист розвів перед собою руки, показуючи довжину.— Ну от,— повів він далі,— Каллі вибігає, як вихор, із крамниці, пика аж перекошена від люті, і суне на Фліппі. Один раз різонуть таким ножем, і все, люди добрі. Він напевне десь із фут завдовжки, ще й гострий як бритва. Та ви знаєте, що то за ножі. Тож він тільки раз і полоснув його. По череву. Прямо через сорочку. Чорти б мене забрали — той Фліппі так і сів на тротуар, тримається за живіт, а кишки вивалюються в нього між пальців, і юшка біжить просто у стічну канаву. А обличчя — синє-синє. Так і сидить, кишки запахає.

Таксист зробив із склянки чималий ковток, щоб промочити горлянку, й повів далі:

— По-моєму, на того Каллі просто напав якийсь сказ. Він не хотів його вбивати. Але коли Фліппі вихопив свого ножика, той зовсім збожеволів. Дарма, що ніжик був зовсім маленький... Власне, і в нього самого вигляд тоді теж був зовсім кепський. Він тільки глянув, як Фліппі сидить, вапихуючи всередину кишки, а ті весь час вивалюються назад, то й сам сів поруч із ним — став допомагати бідоласі з тими кишками. Сидить, тіпається, мов

у пропасниці, й запихує Фліппійові кишки, неначе то не кишки, а білизна випала з корзини. Бачили б ви це видовище... Тим часом хтось викликав «швидку допомогу», з'явилася й поліція. Фліппі вже був ледь живий, коли його повезли до лікарні. А Каллі й слова не міг вимовити. Так і стояв там, аж поки на нього наділи наручники й кинули до поліцейського фургона. Здається, йому дали п'ять років.

— Тільки коли білі вішають негра — то зовсім інша річ,— сказав Грін, вислухавши таксистову розповідь.— Що робити з білими, як вони повісили негра?

— Ти бач, який розумник! — кинув йому таксист.— Надто багато знавш.

— Нічого я не знаю. А тільки що робити з білими, як вони вішають негра на вулиці? — Поки таксист розповідав, Грін дудлив далі своє питво і тепер був уже п'яний як чіп.— Що мають робити з тими, хто вішає негра на вулиці?

— Ой, затули пельку,— відказав таксист і одвернувся.

— Як на мене,— проказав Майкл Едоніс,— то коли б хтось звів мою дівчину, я б зробив те саме.

— Сісти в тюрму за якусь там шльондру? — похмуρο буркнув таксист.— Та ніколи!

— Мужчина має бути мужчиною,— пояснив йому Майкл Едоніс. Він також уже сп'янів, чотири випиті склянки словнили його відваги.— На що годиться такий, в якого кожна покидь може відбити дівку?

— Ти завжди був трохи пришелепуватий,— мовив таксист.— Ну, мені вже час.— Він стягнув з голови кашкета, зазирнув у середину, потім знову надів і поправив козирок, дивлячись у дзеркало позад бару.— Бувай, хлопче.

— Бувай,— озвався Майкл. Він чув одур у голові й легкі спазми в шлунку. Таксист підійшов до дверей,

розчехнув їх і залишив вільно хитатися. Загук мотор, зашелестіли шини по асфальті — автомобіль поїхав. Майкл Едоніс провів його очима, повернувся до бару і, спершися на стойку, кивнув Веселунові, молодшому кельнеру. Він замовив ще склянку білого вина й вихилив двома ковтками, трохи похлинувшись на другому. Знову полегшало — нудота поступилася місцем бадьорому, п'янкому теплу. Він поставив склянку на стойку і запалив сигарету, тоді відійшов від бару. Йому було нелегко прокласти собі шлях до виходу через ущерть заповнену залу, крізь густу завісу диму та винних випарів. За хвилину двері заколихалися й за ним.

4

На вулиці він одразу потрапив у холоднуваті обійми свіжого повітря, по шкірі пробіг колючий дроз. Од яскравих вуличних вогнів голова враз пішла обертом, і йому довелося трохи постояти на місці, поки мине запаморочення. Потроху все, що мерехтіло перед очима, сповільнило свій шалений плин — карусель зупинилася. Ліхтарі, неонтова реклама та вітрини обабіч тяглися вдалину, мов величезні низки дешевого, надто блискучого намиста. Якийсь чоловік пройшов поруч, мало його не зачепивши, і розчехнув хитні двері пивної: звідти долинув гомін людських голосів, схожий на шум морського прибою. По місту гуляв свіжий вітерець, розгойдуючи підвісні вивіски біля магазинів і женучи вулицею клапті паперу — під жовтим світлом ліхтарів ті носилися, як бліді примари. І повсюди безліч людей — хто кудись поспішає, хто розглядає вітрини, хто стоїть просто так, безцільно, неприкаяно.

Перш ніж перейти вулицю, Майкл Едоніс застібнув до самого верху блискавку шкіряної куртки й

мерзлякувато засунув руки в кишені. Хміль будив хоробрі думки. «Чума б вас усіх взяла! І того Скофільда, і фараонів, і все ваше смердюче кодрло. Падлюки! Не боюсь я вас, хай вам чорт!» А все ж розпач не відпускав його. Слідом за сплесками завзяття раз у раз накочував гострий жаль до себе — так змінюють одна одну картинки у рекламних роликах.

Він звернув у бічну вулицю, подалі від штучних розкошів Ганновер-стріт, і відразу ніби заглибився в ущелину між шерегами вогких, обшарпаних будівель із напівзруйнованими огорожами; височезні потріскані стіни прибуткових будинків виринали з сутінків, як руїни на бомбовищі; між ними виднілися порослі будяками пустирі на місці знесених осель; глибокі темні під'їзди нагадували ворота покинутих старезних замків. На вулиці гралися дітлахи — бігали між переповнених бачків для сміття й стріляли одне в одного з дерев'яних рушниць. Подекуди біля під'їздів стояли чи сиділи люди й ліниво перемовлялися між собою. В хисткому, тьмяному світлі вони скидалися на сірих привидів зі сплюндрованого моровицею міста.

Попереду під ліхтарем на розі вулиці спинилися покурити Фоксі та двоє молодиків у «тропічних» костюмах. Хтось із них, стрельнувши пальцями, кинув убік недопалок. Вони провели очима Майкла Едоніса, який перетнув вулицю, але з місця не зрушили й не гукнули його.

Майкл повернув до під'їзду високого вузького будинку, де він наймав закуток. Колись, дуже давно, цей будинок був досить показний, майже красивий, але тепер навіть декоративне ліплення вікторіанського стилю, що облямовувало широкий під'їзд, пощербилося чи й зовсім повідпадало, а залишки вкрив багаторічний шар чорного бруду. Підлогу в під'їзді було вистелено чорними та білими плитами, але,

зачовгана тисячами й тисячами ніг, запорошена пилюкою, засмальцьована й заплъована, ця шахівниця давно вже неначе вкрилася огидними струпами якоїсь жахливої нашкірної хвороби. Від низки бачків для сміття, що вишикувалися під стіною біля під'їзду, несло смородом протухлих фруктів, харчових відходів, застоюлої води — все гнило, все розкладалося. Невідомої масті кішка порпалася лапою в ящику, намагаючись витягти за голову об'їдений риб'ячий скелет.

Увійшовши до під'їзду, Майкл Едоніс зупинився на півдорозі до сходів і задивився на кішку. Вона даремне смикала й торгала риб'ячу голову, бо хребет застряв у купі мотлоху, затиснутий розбитою пляшкою і старим черевиком. Він постояв хвилину, а потім копнув ногою сміття, скинувши на підлогу все, що тримало риб'ячий хребет. Кішка витягла свою здобич із бачка разом з клубком нутроців і поволокла до виходу, залишаючи на підлозі темний, мокрий слід.

— Граєшся з кішечкою?

Майкл озирнувся й побачив дівчину, що спускалася сходами.

— Я б радше погрався з тобою, — промовив він, посміхнувшись до неї. — Привіт, Хейзел.

— Ти бач, який спритний!

Вона зійшла нижче й зупинилась на останній сходинці. Широка усмішка відкривала велику прогалину у верхньому ряді зубів. Товсті губи, густо наклепані жирною яскраво-червоною помадою, здавалися кривавою раною на темному обличчі. Цупке, жорстке волосся було перехоплене ззаду шматком брудної стрічки — це вона спробувала зробити собі зачіску «кінський хвіст». Стан вона мала теж, можна сказати, нікудишній, хіба що маленькі тверді груди знадливо стирчали під блузкою. Зате на ногах у неї були

новенькі жовті шкіряні туфлі на низьких підборах, тільки виглядали вони тут, як перлини в купі гною.

«А циценята — мов яблучка», — подумав Майкл Едоніс і запитав:

— Далеко зібралася, лялечко?

— В кіношку. Яка це я тобі *лялечка*? — Вона окинула його насмішкуватим поглядом.

— Та годі вже. Не бери в голову... Що там показують, у кіно?

— Що там у них сьогодні?.. А, «Кохаймося вночі!» Це в «Метро».

— То геть дурний фільм. Я от учора ходив до «Галави» — дивився «Месника з рушницею».

— Е, це не те. Там нічого красивого. Мені розповідали — там хлопець під кінець гине.

— Ет, вам, дівчатам, тільки б усе лизалися-цілувалися!

Він поліз до кишені шкіряної куртки й дістав сигарети, тоді струснув пачку, щоб вистромилися дві, й простяг дівчині. Рука його помітно тремтіла. Хейзел глянула на нього й спитала сміючись:

— Добряче ковтнув, еге ж?

— У мене неприємності, — сердито блимнув він на неї.

— Потопив горе у склянці?

— Може, й так. — Від згадки про горе до нього знову повернулося те саме відчуття зацькованості, і хлопець на хвилину піддався йому, сповнений якогось солодкого жалю до себе. «Я ще їм покажу, сучим дітям! — подумав він. — Вони мене запам'ятають».

Дівчина взяла сигарету, він схопив зубами другу й дістав сірники. Запалив одного, підніс їй трипотливий племінець, потім прикурив сам.

— Ну, я попливла далі, — сказала Хейзел.

— От чорт! Постій хвилину. Ще ж зовсім рано.

— Ні, хлопчику. Я ще квітка не маю.

Вона пройшла повз нього, перебільшено широким жестом підносячи рукою сигарету до рота й знову відводячи вбік. Він спробував ухопити її за руку, але дівчина вислизнула і зі сміхом дременула в широко розчинені двері. А він стояв, дивився їй услід і відчував себе геть покинутим.

— Хай йому чорт! — крикнув він і зачалапав сходами, лаючися й ніби плакаючи в собі той зародок ненависті, що сидів весь час десь глибоко всередині.

Сходи були стоптані й брудні — аж чорні; старі дубові поруччя поцерблені й розхитані. Голі електричні лампочки горіли лише де-не-де — там, де проводка ще не вийшла з ладу. Світло їхнє — сліпуче, мертотно-біле — сягало не всюди, але все одно відкривало очам незліченні плями вогкості та плісняви і великі обшари обідраного тиньку. Десь нагорі грало радіо, але запальні латиноамериканські ритми на силу пробивалися крізь випари зіпсутої їжі, запахи цвілі, тютюну та сечі. Якась дитина верещала мов різана — певно, її мучили кольки. Чи голод? Звідкись почувся несамовитий чоловічий регіт. Кроки зі сходів лунко розбігалися по всіх поверхах. Раз у раз по трубах із шумом збігала вода.

Від кожної сходової площадки починався довгий темний коридор із рядом дверей, який кінчався неодмінною вбиральнею, схожою на будку-вартівню. Підлога перед убиральнями повсюди була мокра, розбухла від води. Відсапуючись після сигарет та випитого вина, Майкл Едоніс важко вибрався на горішній поверх. Радіо грало тепер уже нижче — естрадний співак виводив щось про зів'ялі квіти та тинисті алеї. Дитячий крик все не вгавав.

В кінці коридора розчинилися двері вбиральні, звідти важко вибрався чоловік і непевною ходою, тримаючися за стінку, поплентав до своїх дверей.

Він дихав над силу, повискуючи, ніби пила, що вгризається в дерево. Дуже старий, він ледве переставляв неслухняні ноги і плутався на ходу у своїх бахматих штанях. Незаправлена сорочка висіла на ньому, немов нічна халамида. Він спроквола просувався по під стіною, схожий на величезного краба, і натужно кректав.

Майкл Едоніс постояв трохи на сходовій площадці, стежачи за ним, потім рушив до коридора. Старий зачув його кроки і підвів голову.

— Гей, це ти? Привіт, Майкле, хлопчику... — промовив він по-англійськи. Голос у нього був зовсім старечий — тонкий, надтріснутий, із придихом. При світлі лампочки під стелею його обличчя було неживого, жовтаво-синього кольору. Шкіра на щоках, помережана багровими прожилками, обвисала великими плямистими складками. Важкі спідні повіки, що відкривали налиті кров'ю очі, й великий, гулястий синій ніс, який колись, може, називали орлиним, надавали цьому обличчю схожості з пристарілим псом-шукачем. Ріденькі сиві пасма ліпилися до лисого кощавого черепа, мов чагарі до вивітрілої скелі.

— Як справи, Майкле, хлопчику мій?

— Як треба, — відповів той, похмуро зиркнувши на старого.

Цей стариган — він був ірландець — повільно вмирав од алкоголізму, діабету й дряхлості. А колись то був актор. Він грав у театрах Великобританії, Південної Америки та Австралії і брав участь у двох великих війнах. Тепер же це була всіма покинута й забута руїна, що гиніла від алкоголю і ще чогось такого, чого не розумів ні він сам, ні Майкл Едоніс. Старий чекав своєї смерті у пастці на горішньому поверсі занехаяного прибуткового будинку. Життєві бурі давно відшуміли над його головою й залишили старого тут геть розбитим і безпорадним, неначе

остов загиблого корабля, викинутий морем на чужинський берег, де він зрештою розсиплеться в прах.

— Поможі мені, Майкле, хлопчику,— ледве видихнув старий.— Дай мені руку.

— Ще чого! — озвався Майкл.— Раз дійшов до клозету, дошкандибаєш і назад.

— Це нечемно, Майкле. Ти просто не в гуморі. Слухай, що я тобі скажу. Ходімо до мене — посидімо, вип'ємо. Ти ж не відмовишся випити, еге ж? В мене ще лишилася пляшечка. Вчора пенсію одержав.

— Не буду я пити твоє вино,— озвався хлопець.— Маю гроші, тож сам собі можу купити.

— Хіба ж мова про гроші? — прохрипів старий.— Від тих грошей усі нещастя на світі. Ходімо, Майкле, хлопчику. Ходімо. Дай руку своєму дядечкові.

— Ніякий ти мені не дядечко,— буркнув Майкл Едоніс, але взяв старого за тонку, як тріска, руку і брутально потяг до дверей.— Нема в мене білих дядьків.

— Дякую... А яка різниця? Моя дружина, благослови, Господи, її душу, не була біла. А все одно була чудова жінка,— говорив старий, взявшись за ручку й відчиняючи двері. Він уже був напідпитку, тхнув дешевим вином, потім, блювотиною, ще й віддихував якимось смородом.

В кімнаті було жарко й задушливо, як у домовині. Під стіною стояло залізне ліжко з давно не праною білизною, поруч — табурет, який правив і за стіл. На ньому стояли попільничка з відбитим краєм, повна недопалків та обгорілих сірників, і масивна склянка із залишками міцного червоного вина. В кутку притулився кособокий буфет із тріснутим, засидженим мухами дзеркалом і невеличким стосом пошарпаних книжок, укритих грубезним шаром пилюки. У другому кутку зібралась чимала батарея порожніх

пляшок з-під вина, здаля схожих на зібрані докупи кеглі.

Старий добувся до ліжка й важко опутився на нього, чухаючи груди синіми нігтями кощавих пальців і марно чекаючи, поки мине задишка.

Майкл Едоніс одвернувся до вікна і крізь просвіт між запорошеними, незрозумілого кольору фіранками глянув у каламутне скло. За вікном купчилися незліченні дахи, утворюючи темний, безладний, химерний візерунок з розмазаними цятками жовтих вогнів. Вигинистою низкою затуманених ліхтарів Ганновер-стріт перерізала весь Шостий квартал, а далеко на обрії стирчали непорушні чорні силуети портових кранів.

Хлопець обернувся. Злість і п'яний дурман од випитого вина сплелися в пекучий клубок, з якого раз у раз виривалися спалахи люті. Старий наливав вино в липучу склянку, шийка пляшки стукотіла об вінця, і густа червона рідина стікала по склянці, заливаючи вузлуваті пальці.

— Ось тобі, Майкле, хлопчику мій, — прокудкудакав він, голосно й хрипко дихаючи. — Ніщо на світі не може так полікувати рани серця, як чарка доброго портвейну.

Тремтячою рукою, розплескуючи вино, він подав склянку. У раптовому нападі злості Майкл Едоніс рвучко схопив її, перекинув одним махом і кинув склянку на коліна старому. Тягуче солодке вино відразу відгукнулось позивами до блювоти. Вступивши в одну точку над ліжком, він кілька разів судорожно ковтнув слину, щоб угамувати збунтований шлунок. Нарешті вино якимось уляглося, але тут же в голові запульсував огидний біль.

— У тебе кепський настрій, — тремтячим голосом зауважив старий і налив собі повну склянку. Потому випив, розливаючи вино по давно не голеному

підборідді, й ледве не задихнувся. За хвилину підвів очі на Майкла й проказав: — Не треба так сильно перейматися. Щось там у тебе сталося?

— А, йди ти в болото!

— Постій, постій, не треба так. У всіх нас якийсь клопіт.

— Еге ж. Який там у біса клопіт може бути в тебе?

— Господи Боже мій, я теж маю свій клопіт! — мовив старий і раптом зарюмсав. — Я тут сам-один, і ніхто про мене старенького не подбає. — Його видвілі, з червоними повіками очі налилися жалісними слізьми, і він утирав їх брудною вузлуватою мотузкою, що давніш була його рукою. — Поглянь на мене. Колись був і мій час, тоді я теж чимось був. Врятуй, Господи, мою душу, — я таки чимось був...

Майкл Едоніс запалив сигарету і, не сходячи з місця, дивився на старого крізь кільця диму.

— Якого дідька ти скиглиш? — процідив він. — Старий білий виродку, про що тобі журитися?

— Журитися? Про що журитися? — заголосив старий. — Кожен має про що журитися... — Він примусив себе на мить зосередитись і затряс сухим пальцем перед носом у Майкла Едоніса. — Кожен із нас мусить нести свій хрест. І чим я, білий, можу собі зарадити? Ось я скнію тут, на цій смердючій вулиці, і що з того, що я білий? Я був актором. Бог свідок — я об'їздив усю Англію, всю Австралію із Кларою Брайт. То була справжня леді. Справжня актриса! — Старий заплакав, слъози текли через запухлі повіки. Він знову потягся до пляшки. — Кожен із нас — неначе привид Гамлетового батька. А я колись грав привида Гамлетового батька. В Лондоні.

— Ти й справді схожий на привида! Паскудна примара... — Майкл Едоніс розлютився. Він вирвав пляшку з рук старого і підніс до рота. Тоді закинув

голову й зробив довжелезний ковток, захлинувся і голосно ригнув, одриваючи пляшку від уст. Голова пішла обертом, знову потягло блювати.

Старий сказав:

— Не випивай до кінця, хлопчику. Залиш трохи старому дядькові Дауті.— Вирячивши ошалілі очі, він потягся до пляшки, але Майкл тримав її надто далеко і шкірився зі мстивою радістю.

— Хочеш винця, дядечку Дауті?

— Ой, дай скоріше! Не муч свого старого татка...

— Ти — стара примара.

— Дай, дай мені ковточок, синку. Дай!

— А що ти там варнякав про привиди? Я страх як люблю історії з привидами...— Майкл Едоніс зовсім сп'янів. Він сміявся старому в обличчя, вимахував пляшкою перед звироднілим старечим обличчям, помережаним багровими прожилками, зі звислими губами й гидким оскалом жовтих зубів, він задоволено спостерігав, як у водявих очах Дауті знову збираються сльози.

— Я розповім тобі,— запобігливо квилів старий.— Прочитаю напам'ять. Тобі варто послухати. Був час, коли я таки чимось був...— Він одхаркнув мокротиння, похлинувся, глутнув і почав: — «Я... Я дух твого батька, Приречений на певний строк блукати Вночі...» — Він запнувся, тоді весь напружився, театральньо змахнув тонкими, як у скелета, руками й почав знову: — «Я дух твого батька, Приречений на певний строк блукати Вночі... а... вдень каратися вогнем, Аж поки всі гріхи буття... буття мого земного Не вигорять до пня... Та...» — Він урвав декламацію і переможно всміхнувся до Майкла, скося позираючи на пляшку.— Так, це ми, ми, Майкле, хлопчику мій. Духи, привиди, приречені блукати по ночах. Шекспір — це...

— Полова,— кинув Майкл Едоніс і знову приклався до пляшки.— Які ще в біса падлючі духи? — Він понуро втупився у старого, але погано бачив його: перед очима пливла червона імла, густа, мов фарба,— разом із нею розтікалось обернене до нього старече обличчя.

— Майкле, хлопчику мій! Залиш хоч краплиночку своєму бідолашному дядечкові...

— Ти, стара погань,— люто прошипів Майкл Едоніс.— Я тебе питаю: чому нормальний хлопець не може спокійно пустити цівку, не може кроку ступити, щоб його не копнуло під зад паскудне кодро падлючих фараонів?

— Ні, ні, Майкле... Я не розумію, про що ти говориш, Бог свідок. Я хочу лиш, щоб ти дав мені трохи он того...

Старий спробував підвестися, але тут Майкл Едоніс вигукнув:

— Ну, то маєш!

Перехопивши пляшку за шийку, він розмахнувся, так що вино обілляло йому руку, і з силою опустив її на голий кощавий череп. Старий коротко, по-пташиному кахнув і повалився на ліжку.

5

На нижньому поверсі брязнув метал об метал — хтось смикнув за ланцюжок, і в трубах загуділа, а потім лунко забурчала вода. Далеке радіо виграло веселу румбу.

Майкл Едоніс дивився на синяве, воскове обличчя старого, а воно втупило на нього порожні, неживі, неначе в ляльки, очі.

— Господи...— видихнув він, різко шарпнувся назад, повернувся до стінки, і тут його вивернуло. Так

він стояв, спираючись долонями об стіну й блював, хитаючись, аж поки шлунок геть спорожнів. У роті залишилася кисла рідота й шматочки напівперетравленої їжі, а на стіні — червоні смуги від залитих вином пальців.

Пляшка впала до його ніг і розбилась біля самого денця.

Перемагаючи запаморочення, він випростався, повернувся й ледве не впав. Хмелю як і не було — його заступив жах. Він покосився на тіло, що простяглося навкіс через ліжку, і проказав уголос:

— Боже, я не хотів цього... Я не хотів убивати цього клятого старигана.

Він приклав до рота долоню й, відчувши смак вина, швидко обтер руку об джинси. У голові промайнув цілий рій гарячкових думок. «Це погано скінчиться! Я ж не хотів... Скоріше звідси. Поліції ж бо зовсім не до вподоби, коли порішать когось із білих. Ну й що! Я ж таки не хотів... Треба тікати, поки сюди ніхто не зайшов. А мене тут зовсім і не було.— Він знову кинув оком на скособочене тіло старого — воно скидалося на повалене опудало.— І яке тільки право він мав оселитися тут із нами, африканцями?»

Хлопець пересмикнув плечима, неначе від холоду, і, згорбившись, рушив до виходу. Натиснув на ручку, прочинив двері й визирнув назовні. Його кімната — трохи далі по коридору. Сходова клітка повнилася звуками; по радіо тепер вигравали скрипки — приємна, спокійна мелодія; хтось реготав, хтось тупотів ногами; якась жінка почала лаятися, їй відповів верескливий чоловічий голос; здаля долинав відгомін вуличного руху.

«Хтось же надійде», — подумав Майкл Едоніс і вислизнув у безлюдний коридор. Причинив двері й мерщій кинувся до своєї кімнати, поспішаючи так, ніби за ним гнався привид старого потіпаки. Добіг до

жаданих дверей і, пірнувши всередину, швидко замкнув за собою двері. Страшенно боліла голова, в роті було кисло.

6

Констебль Раалт розвалився на сидінні в кабіні патрульного пікапа й неуважно слухав спотворений, механічний голос чергового, що монотонно повторював із вмонтованого у приладовий щиток приймача знайомі фрази інструктажу. Глибший шар Раалтової свідомості заповнили думки. «Досить уже забивати мені баки. Якщо вона не припинить, доведеться-таки показати, що я мужчина!..»

Патрульна машина стояла в глибині тихої вулички, що виходила на Ганновер-стріт. Гомінке, яскраво освітлене перехрестя звідси сприймалося як вихід із великої темної печери. Раалт понишпорив у кишені кітеля, видобув зім'яту пачку й витяг з неї останню сигарету. Зібгавши пачку дебелими пальцями, викинув через віконце кабінки, тоді запалив і, затягнувшись, подумав: «А її ж матуся сама попереджала мене, що доня в неї—найпослідуща шльондра, тільки я, дурень, не слухав старої. І все ж її це так не минеться. Шльондра клята». Дружина, з тими її походеньками, ніяк не йшла йому з голови; це дуже злостило констебля. Він попустив ремня з кобурою і пошкріб собі груди крізь кітель. На сорочці під кітелем бракувало гудзика. Він хотів було пришити гудзика, ідучи на чергування, але забарився—так і не встиг. Латав і штопав свою одіж він сам, часто виконував й іншу хатню роботу. Згадавши про це, розівлився ще більше. Колись, іще до того, як побралися, вона була привітна, лагідна з ним. А тепер... Він роздратовано смикнувся, знову забився в куток і віддався тихій люті.

Водій патрульної машини схилився над кермом — він слухав радіо уважно. Його не займали сторонні думки — тільки ті, що їх передавав їм черговий інспектор. Про Раалта, що куняв поруч, він, схоже, зовсім забув. Це був ще молодий і трохи нервовий поліцейський, що дуже ретельно ставився до виконання всіх без винятку службових інструкцій, і це теж дратувало Раалта. Але він того не виказував, хіба що дозволяв собі, на знак зневаги до статуту, демонстративно курити під час чергування.

Голос у приймачі нарешті загов. Водій випростався й проказав:

— По-моєму, нам слід продовжити патрулювання. Ми вже досить тут постояли, як ти гадаєш?

Раалт витяг сигарету з уст і, позіхнувши, відказав:

— Гаразд, хлопче. Якщо тобі ще не насточортіло кататися по вулицях, виглядаючи тих смердючих готтентотських вилупків, то поїхали.

Він намагався говорити недбалим тоном — хотів приховати від напарника свою злість. Тільки вона була тут, при ньому — спробуй-но замаскуй, визирає, як сталь з-під облупленої захисної фарби.

Водій натиснув на стартер, увімкнув передачу, машина виїхала на дорогу й рушила вперед, туди, де світилося перехрестя.

7

Хлопець на прізвисько Віллібой подумав: «Треба було перехопити в нього кілька монет. Я ж голий мов бубон, а в нього є гроші — щойно одержав платню. Майкі в нас не сквара, він би не відмовив. А мені конче треба хильнути».

Він пам'ятав, де мешкає Майкл Едоніс, і попросував туди.

Перед яскраво освітленою вітриною стояв Фоксі з двома молодиками. Вони побачили Віллібою. Поруч проїхав тролейбус, його шини просвистіли по асфальту, як газ, випущений із балона. Був теплий літній вечір, на небі ні хмаринки, тільки повівав легенький вітерець, передвісник холодного зюйд-осту. Молодик, який мав на пальці перстень із черепом та кістками, сказав:

— Слухайте, не будемо ж ми шукати повсюди те опудало цілу ніч? Хай йому чорт!

— Він з'явиться,— озвався Фоксі.— Попросимо Віллібою, нехай його виглядає.

Вони зачекали, поки підійшов Віллібой, і тоді обізвався хлопець із перснем:

— Привіт! Ти не зустрічав сьогодні Сокіса?

— Не зустрічав,— відповів Віллібой.

— Якщо побачиш, скажеш, що ми його шукаємо. Передай, що маємо зустрітися у клубі. Хай там чекає на нас.

— О'кей.

Хлопець зі шрамом повернувся до своїх супутників:

— Ну, то ходімо відразу до клубу? Скільки можна тут марно вештатися!

— Гарзд. Ходім,— погодився власник персня.

Вони помахали Віллібові й рушили вулицею.

Віллібой подумав: «Треба б було хоч цих розкрутити на склянку. Дуже вже хильнути кортить». Він засунув руки в кишені й, опустивши плечі, побрів далі.

Він проходив повз освітлені вітрини — минав піраміди фруктів, таблички з цінами, безрукі чи безголові манекени у запорошених шатах. Подекуди перед вітринами стояли люди, зирили крізь шиби й тиццали в скло руками, залишаючи масні сліди. У темному під'їзді, між овочевою лавкою та магази-

ном взуття, застигла в жадібних обіймах закохана парочка — їхні обличчя немов злилися в одне. А поруч горою височіли бачки, повні сміття, та порожні ящики з-під бананів...

Перед будинком, де мешкав Майкл Едоніс, якийсь незграбний товстун у засмальцьованому светрі марно намагався відшукати сірники у неосяжних кишенях своїх ветхих штанів. Побачивши Віллібою, що підіймався щербатими сходинками, він покинув ті даремні спроби.

— Дай, будь ласка, сірничка.

Віллібой спинився й витяг коробку. Товстун вдячно кивнув головою, чиркнув сірником і, склавши долоні човником, підніс до засмоктаного недопалка, що стримів із порепаних губ. З-під щетини на одутлому обличчі проглядала сіра, як земля, шкіра. Від нього йшов міцний, застарілий запах винного перегару.

Десь у глибині вогких нетрів будинку грало радіо, і Віллібой підіймався вичовганими, липкими від бруду сходами в дедалі дужчому супроводі бугі-вугі — повз непривітні коридори з обов'язковими темними клозетами у кінці, що визирали, як безнадійна будучина.

Електричне світло на горішньому поверсі блимало, але не гасло — воно ніби чіплялося за життя, не бажаючи підкоритися тому занепадові й розкладу, що панував навколо. Віллібой повернув до коридору і під мигтючим світлом незборимої лампочки пройшов до дверей кімнати Майкла Едоніса. Натис на ручку дверей — замкнено. Тоді обережно постукав у двері і тихо покликав хазяїна. Ніякої відповіді. Віллібой постукав ще, спохмурнів і відійшов від дверей. Ступивши кілька кроків по коридору, раптом згадав про старого ірландця. Може, хоч цей бідолаха, хай він і білий, позичить йому. І він повернув до кімнати старого. Постукав у двері, гукнув:

— Гей, містєре Даугі! — і приклав вухо до дверей. Не почувши відповіді, постукав голосніше і покликав знову. Тоді повернув ручку й зазирнув до кімнати. Погляд його зіткнувся із вираченими очима на синяво-сірому неживому обличчі старого. То було як нагальний моторошний кадр у фільмі жахів: на нього в застиглому вискалі шкірів жовті пощерблені зуби мертвяк!

8

На підлогах у прибуткових будинках грязь накопичується швидко. Ось закаляні подошви прочовгали по ветхих, щілистих мостинах, залишивши вузькі буртики бруду вздовж крайків дощок чи тріщин; ось розлилася вода або хто-небудь надзюрив баюрку, на неї невдовзі осядеться пилюка зі стелі чи з одежі, а коли висохне, зостануться темні шерехаті плями. Зронили, а потім розтоптали по підлозі хлібну м'якушку чи краплю жиру — і буде куди сідати порохняві, якої тут повно. Вигини пожолобленої обшивки чи виступи погано зашпарованого тиньку, розетки та барельєфи вікторіанського ліплення, розмокле в дощ вапно, яке потім полупається в спеку, — є куди збиратися пилюці. За неблаганним законом природи через постійну вогкість все загниває, плодяться мікроби та пліснява. Розпечене, затхле повітря теж сприяє гниттю. Будь-яка нова, цільна річ дуже швидко псується — в'яне чи пріє, тож сморід розкладу й гнилизни просякає все в домівці злидарів.

По темних куточках та невидимих щілинах, у задушливому смороді й слизькій вогкості кубляться різні комахи, всякі личинки та слизняки. А ще повсюди скрито мандрують таргани в лискучих брунатних панцерах, і сірі зловісні павуки, що несуть смерть на своїх тоненьких ніжках чи у присосках,

і пацюки з каламутними очицями — вони теж під кігтиками чи в убогому брудному хутрі ховають страшні хвороби.

В одній із кімнат, що виходили до того ж коридора, на залізному ліжку лежав, утупившись у стелю, Френкі Лоренцо. Стеля, колись, дуже давно пофарбована у білий колір, тепер стала зовсім сірою, ще й мухи її густо засіли. Фарба на стелинах потріскалася й облупилась, а самі стелини розсохлися й покоробились, так що між ними з'явилися чорні шпарини, крізь які до кімнати сіялися хмари пилу, тільки-но на даху починався якийсь рух. У кутках і під карнизами клубками зависло павутиння. Та він дивився вгору і не бачив усього цього, бо був втомлений і сердитий, стурбований і зраділий — усе водночас.

Він лежав у майці й старих вельветових штанях: майка ледь не чорна від поту та бруду, а штани заношені до блиску; біля швів, де ворса ще не зовсім витерлася, штани були чорні від вугільного пилу. На темному, неголеному обличчі застигла вічна заклопотаність — хіба ж забудеш про ту виснажливу працю, про купу несплачених рахунків, про дітлахів, які не вміють сміятися? Над лівою бровою білів старий шрам — слід давньої бійки, коли хтось угрів його пляшкою по голові. Під майкою здималися могутні груди, вкриті густим, цупким волоссям. Руки — грубі, м'язисті, у густому плетиві вен. Така ж масивна, міцна шия. На обличчі, у зморшках довкола рухливого рота й темних очей, що ховалися у глибоких западинах, в'їлася вугільна пилюка, яку годі вже колись вимити. Самі ж очі під густими бровами були добрі, жваві та ясні, як у малого хлопчиська. Він заклав під голову широкі долоні, грубі й мозолясті від багаторічного шурування лопатою. Як завжди, від нього йшов міцний запах поту й тютюну.

Кілька хвилин тому жінка повідомила Френкі, що знову завагітвіла, і він тепер намагався дібрати, хороша це новина чи погана.

Четверо їхніх дітей спали на односпальному ліжку під протилежною стіною, вкриті старезною, потертою, пропотілою ковдрою. Скоро вони сплетуться на тому вузькому продавленому ложі в одне ціле, немов гачки китайської головоломки, хоч лежать по двох головами в один бік. Щойно мати дбайливо повклала їхні ноги, але ж уві сні вони крутитимуться та смикатимуться, і тоді ноги обов'язково переплутаються, діти штовхатимуть одне одного, прокидатимуться, будуть пхикати й скаржитися. А поки що вони сплять тихо — двох хлопчаків із розтуленими ротиками по один бік і двох дівчаток із туго заплетеним у кіски масним волоссям — по другий. Чотири голівки міцно втислися у напіввищотрошені, заляжені смугасті подушки без наволочок.

П'ята дитина сиділа верхи на матиному коліні й шумно смоктала підсолоджену воду з пляшки з-під пива, на яку натягнули стару соску. Грейс, дружина Френкі Лоренцо, тримала дитину біля себе, сподіваючись, що так малятко не плакатиме й не турбуватиме батька. Вигляд у неї був молодий, та водночас уже якийсь старкуватий, хоча вона ще не зовсім утратила колишню вроду. Тіло її вже підтопталося, розпливлося від безперестанних пологів, але обличчя лишилося худорлявим і зберігало величавість, притаманну середньовічним святим великомученицям; темні очі наче криниці, смуток у них мішався з веселістю.

Френкі Лоренцо думав собі: «Кажуть же, що це і є багатство бідного люду. Не маєш сам що покласти до рота і чим малят нагодувати, але на дітей ти багатий. У заможних людей є гроші, а вони заводять лише одного, ну, двох. В нас же не вистачає навіть

на одного, а маємо по восьмеро, по десятеро — з'являються щорік. Господи!..»

А вголос він сказав:

— Ну от. І навіщо воно тобі?

— Що поробиш, мові вини тут нема,— відповіла вона.

— Так. Твоїї — нема!

— Ти говориш так, ніби це тільки я винна. А більше — ніхто?

Він сів, роздратований, і вигукнув:

— Господи, може, ти зробила б щось! Випила б якісь там пілюлі, чи що...

— А може, то ти б менше думав про свої кляті забавки щоначі! — скинулась вона.

— А що, я вже не маю права?

— Отож. Про це тільки й думаєш, про свої права.

І вона тихо заплакала, пригортаючи до себе найменшу дитину. Малеча на ліжку прокинулася й визирала на батьків з-під розкошляченого краю ковдри.

Френкі знову впав на спину і втупився в стелю. Почувши схлипування дружини, він трохи засоромився, йому захотілося зробити для неї хоч щонебудь гарне та приємне. Він позирав на неї своїми глибокими лагідними очима й гадав, що б сказати ласкавого, та не міг нічого підшукати, тільки потер щосили собі обличчя ребром долоні. «Я її скривдив», — подумав він, і тепла хвиля любові раптом заплеснула його, перехопила горло. «Я дуже стомився, — майнуло в голові, — тому й розізливсь». Він працював докером, а робота в порту — ой, яка ж вона виснажлива...

Дружина сиділа на стільці й дивилася на нього, але погано бачила його крізь пелену сліз. Хвиля любові сколихнулася і в ній.

— Френкі... — промовила вона хрипким голосом.

З ліжка долинув лагідний голос Френкі Лоренцо:

— Гаразд. Усе гаразд, люба. Дарма я нагримав на тебе.— Від ніяковості він не дивився в її бік.

— Справді, Френкі?

— Так. Справді.— Він кахикнув, немовби щось застрягло йому в горлянці, й заговорив ізнов: — Усе гаразд. Все правильно. Так, так. Все правильно.— І квапливо додав: — А що, як ми поп'ємо чаю, га?

— Ти... ти потримаєш малого?

— Звичайно. Чому ж ні?

Між двома ліжками стояв стіл, застелений газетами, а на ньому все їхнє кухонне начиння і примус. Грейс взяла каструлю й пішла набрати води під краном у вбиральні. А Френкі Лоренцо поклав дитину на ліжку поруч із собою.

9

Віллібой хряснув дверима кімнати, в якій лежав небіжчик. Хрипкий зойк переляку осівся у нього в горлянці, і він на хвилину застиг на місці. Обличчя його сіпалося.

Цієї ж хвилини навпроти Майклової кімнати відчинилися двері, і вийшла жінка. В одній руці вона тримала каструлю. В неї було молоде, але трохи зів'яле обличчя й брезкле тіло багатодітної матері. Вона гостро глянула на Віллібоя й гукнула:

— Гей, ти що тут робиш?

Віллібой рвучко повернувся і наляканий побіг коридором. Вискочивши на сходи, він помчав униз, стрибаючи відразу через три сходинок, чіпляючися за поруччя на кожному повороті. А жінка тим часом підійшла до дверей старого ірландця.

Вона постукала й загукала:

— Дядечку Дауті! Дядечку Дауті!

Відповіді не було, й вона повернула ручку. Зазир-

нувши всередину, впустила каструлю й скрикнула на весь будинок. Віллібой почув той зойк, коли минав унизу останні сходинок. На виході він мало не збив із ніг товстого п'яницю, якому допіру давав припалити. Той заточився, лайнувшись, а Віллібой уже прослизнув мимо піраміди бачків зі сміттям і вискочив на вулицю, під тьмяне світло ліхтарів.

«Такого досить, щоб штовхнути чоловіка на вбивство,— подумав констебль Раалт, сидючи в кабіні патрульної машини.— Залюбки скрутив би їй карк, тільки ж убивати власну дружину — то смертний гріх. Але ж гріх і так тягатися, як от вона. Тож коли застукаю її на гарячому — вона вже в мене дістане».

Він скося поглянув на водія, що сидів поруч. На юному обличчі з округлим дівчачим підборіддям і великими карими очима застигла напруженість. Раалт завжди трохи лякав його, а все ж хлопець час од часу пробував зламати бар'єр, що їх розділяв, і як міг намагався поводитись по-товариському. Ось і тепер він розпочав розмову:

— Вечір сьогодні зовсім спокійний, еге ж?

— Спокійний,— погодився Раалт і злостиво всміхнувся.— Як на мене, то краще б що-небудь трапилось. Я б радо взяв за карк якогось із тих бушменських вилупків і відкрутив би погану його довбешку.

Насправді йому навряд чи стало б набагато легше, навіть якби випало перенести всю свою лють на невідому жертву, але такою погрозою Раалт трохи заспокоїв своє мстиве почуття. Проте цей його вибрик тільки збільшив водієву ніяковість — той не знав причини, лиш уторопав, що напарника гризе лють, і промовив:

— А по-моєму, чим спокійніше, тим краще. Не люблю зайвого клопоту. Нехай собі ті готтентоти попереρίζують один одному горлянки — мені яке діло?

Мені б тільки скоріше закінчити чергування, і гайда додому.

Вони їхали повз шеренг завмерлих, немовби прокажених будинків, темною вулицею, де тільки одна-єдина нічна закусочна виливала в темряву потік блідого світла. Машина, погойдуючись на нерівній бруківці, прямувала до гомінкої Ганновер-стріт. Водій розмірковував, чи варто попроситися в начальства, щоб його перевели на чергування в якусь іншу дільницю — куди завгодно, аби тільки подалі від Раалта. Цей Раалт був йому не до вподоби, водій чимдалі більше переконувався в цьому. В Раалтові було щось таке, від чого водій, коли вони опинялися разом, завжди відчував неспокій, який часом переростав мало не у страх. Водій був ще зовсім молодий і, певно, занадто сумлінний не лише щодо служби, а й щодо деяких питань суспільних відносин. Він раптом подумав: «Такі, як цей Раалт, — вони ж ганьблять нас, білих. Тим своїм відвертим презирством до всяких готтентотів та кафрів він плямить усю білу расу. Ось він готовий учинити насильство, а це зрештою тільки завдасть шкоди нашій вишості над тими чорними варварами. Нехай його призначать чергувати деінде, в білих кварталах, там у нього буде менше okazji устругнути щось непотребне».

— Зупини тут, — сказав Раалт, і водій скинув газ. Машина сповільнила хід і зупинилась біля бровки. Водій визирнув і побачив, що вони стали біля магазину тканин із щільно зачиненими віконницями.

Не мовивши й слова, Раалт виліз і захряснув дверцята, тоді зазирнув до кабіни. Його обличчя лишалося в тіні, бо він стояв спиною до ліхтаря, і все ж було видно, що очі в нього блищать якимось скляним блиском.

— Почекай мене трохи, хлопче.

— Добре, — озвався водій, а коли Раалт пішов,

провів його очима: трохи позаду, над сусідніми дверима висіла вивіска:

ТОВАРИСЬКИЙ КЛУБ «ВЕСЕЛІ ХЛОП'ЯТА»

«Цікаво, який параграф наших інструкцій він збирається порушити?» — подумав водій.

Констебль Раалт штовхнув вхідні двері й швидко збіг нагору по щербатих цементних сходах, густо виспаних сигаретними недопалками, горілими сірниками та іншим сміттям, яке залишали тут члени «товариства» — всілякі пройдисвіти та багаті гультяї зі своїми посіпаками. На площадці він зупинився перед дверима з пухирчатою оббивкою. Повернувши ручку — двері були зачинені. Раалт кілька разів лягнув по них долонею.

За дверима у вузькій засміченій кімнаті двоє чоловіків ганяли кулі на більярдному столі під великою затіненою лампою. Біля іншого стола зібрався гурт гравців у кості: вони уважно стежили, як кістяні кубики котяться по зеленому сукні й відскакують від бортиків. За третім столом сиділи ще четверо й мовчки, зосереджено грали в карти. Зі стін дивилися сфотографовані у найрізноманітніших позах кінозірки. Всіх затьмарювала аж надто скупно одягнена пишна блондинка — вона світила в посмішці всіма своїми зубами з величезного плаката, глянцева поверхня якого вже добряче потріскалася. Мальоване оголошення марно закликало гостей клубу користуватися попільничками — вся підлога була всіяна недопалками; дим — само собою, присмачений запахом дагги, — висів у повітрі густою імлою, так що одурманитись легко міг би й некурець: варто було тільки раз-другий глибоко дихнути.

Коли ляскання Раалтової правиці почули гравці, вони враз підвели голови й звернули очі до дверей — насторожилися, немов лисиці, які вчули хорта.

Двоє чоловіків коло більярда припинили гру й сперлися на киї, недбало попихкуючи сигаретами й пускаючи клуби диму, щоб продемонструвати свою цілковиту незворушність. А тим часом коротенький чоловік з оливковою шкірою, у білій колись сорочці й сірому пуловері відірвався від гри в кості й попрямував до дверей.

В нього було кругле черевце, що стояло сторчма, як у вагітної жінки, — ремінь лиш підпірав його низу — і кругле плескате обличчя з важкими сірими губами, між які він щойно встромив сигарету, і вона тепер зухвало стриміла з кутика рота. Сигарета немовби поділила навпіл лівий бік його обличчя; правий бік був давно поділений ножем, шрам од якого простягся через неголену щоку від скроні аж до кінчика округлого підборіддя. Відтак обличчя мало вигляд, ніби його недбало розітнули м'ясницьким сікачем, та й залишили, забувши довести справу до кінця. З-під грубо скошеного чола дивилися маленькі очиці — тверді й гострі, як скалки темного граніту.

Чоловік відсунув засувку на дверях, трошки прочинив їх, заглянув у щілину і враз відступив назад зі словами:

— Мое вітання, босе Раалт!

Констебль зайшов усередину.

В кімнаті повисла мовчанка — мов броньова плита, така ж важка, але рятівна. Раалт усміхався — не посмішка, а крива гримаса, огидна й страшна, наче розріз од бритви. Він перевів свої сірі, мов попіл, очі на оливковошкірого чоловіка, що вже причинив двері, й уїдливо запитав:

— Як бізнес, Чіпсе?

— Помалу, босе Раалт, помалу, — відповів оливковошкірий: повіки опустилися на темні очі, як заслінок, сигарета стрибала в роті на кожному слові.

— Вийми сигарету з пащеки, коли зі мною розмовляєш! — гримнув Раалт.

— Гаразд, босе Раалт, гаразд,— промовив Чіпс, витягуючи сигарету з рота. Кинув на підлогу й розтер ногою. Очі під опущеними повіками блищали холодно, як денця патронних гільз, а важкі сірі губи застигли в кривій усмішці.

Він промовив, ні до кого не звертаючись:

— Ох, цей бос Раалт! Завжди він жартує. Завжди жартує.

Раалт затримав на ньому попелясті очі й, відвівши праву руку до лівого плеча, вдарив оливковошкірого по губах ребром долоні, ще й проказав, випльовуючи кожне слово:

— Ти, молодчику, полиш свої кпини для когось іншого. Я з тобою свиней не пас. Ясно?

Оливковошкірий чоловік, Чіпс, стояв, як і перше, непорушний, тільки голова смикнулася від удару і між важкими сірими губами проступила кров. Люди за його спиною напружено дивилися на них крізь димову млу.

— Так, баасе,— сказав Чіпс без запобігливості, зате з похмурою іронією в голосі, і Раалт ще раз ударив його. Тепер крові стало більше, вона зібралася в кутику рота й потекла вниз, на підборіддя, вузькою нерівною цівкою.

— Ти, гнидо, певно, гадаєш, що ти велике цабе? — глузливо процідив Раалт.

Оливковошкірий підвів дебели руку й обтер рота, поглянув на скривавлену долоню, а тоді з підкресленою неквапливістю витер її об брудну штанину і витяг жменю пожмаканих, засмальцьованих банкнот. Відрахувавши п'ять фунтів і сховавши решту, він ретельно склав відібрані банкноти — всі лицем догори, — потім рівненько зігнув пачку вдвоє і простяг Раалтові. Той, не мовивши ні слова, взяв гроші,

поклав у верхню кишеню кітеля й застібнув клапан. Тоді обвів поглядом гурт притихлих людей, що стояли в кімнаті, повній сизого диму, і промовив:

— Ну, покидьки, дякуйте Богові, що в цьому районі чергую я.— І додав, звертаючись до Чіпса: — Не здумай робити нічого такого, про що пожалкуєш, як я дізнаюся.

Той нічого не відповів.

— Ти мене чуєш? — ошкірився Раалт.

— Так, мій баасе,— усмішка тепер знітилася, сховалась під опущені повіки кольору темної міді; кров коло рота й на щетинистому підборідді тільки-но почала зсідатися.

Він широко розчинив двері. Раалт пройшов повз нього й збіг униз цементними сходами. Оливковошкірий чоловік причинив двері, повернув на місце засувку й пішов до кімнати. Двоє більярдистів натирали крейдою киї, не підводячи на нього очей. Біля малого столу знову з'юрмилися гравці, хтось кинув кості й пробубонів:

— Котіться, маленькі, нехай пофартить. Хай пофартить.

10

Майкл Едоніс лежав у темряві на своєму вузькому залізному ліжку. Він чув, як хтось пошарпав дверну ручку. Вікно кімнати виходило на вулицю, але тьмяне вуличне освітлення ледве сягало знизу сюди, до вікна горішнього поверху, перетворюючи давно не прані завіски на бліді примари, що беззвучно зависли в повітрі. В темряві відступили, наче в небуття, стіни з брудними шпалерами, а стеля, здається, зникла зовсім. Знову розлігся стук у двері, хтось подав голос із коридора.

Все тіло його обдало раптом холодом, немовби він занурився у крижану воду. «Кого там принесла лиха година? — подумав Майкл. — Чому він не забирається під три чорти?.. Я не зрушу з місця. Мене це ніяк не обходить. Я ж не хотів убивати того старого дурня, хіба ні? Це, певно, не поліція — ті вже давно зняли б галас і виламали двері. Чому ж цей не забирається до бісового батька? Чому не дасть мені спокій? Я хочу, щоб мені дали спокій. Хай їх усіх заберуть чорти в пекло, разом із тим стариганом. Навіщо йому взагалі було отак жити? Чорти б узяли його і все їхнє кодрло! А може, треба б озватися і вийти до них? Овва! Ти ж знаєш, що поліція зробить із тобою. Вони з нашим братом, з кольоровим людом, не панькаються. Повісять тебе ні за цапову душу. Господи, хіба мало вони здавна нас перевішали? Навіщо тоді взагалі поліція? Щоб ганяти й бити нас, кольорових недоумків! Гадаєш, вони слухатимуть, що ти їм пояснюватимеш? Боже — а це ж був білий! І навіть тільки йому приверзлося зачепитися тут і жити серед нас, небілих?! Чорти б його взяли! Ой, та я ж справді не хотів уколошкати його... Втім, нічого, хлопче, не поробиш — він мертвий, а ти живий. Тож лишайся жити. Так, лишайся жити, і нехай тебе копають ногами в гузно, доки не вколошкають. Із роботи вони тебе вже вигнали... Чорти б їх забрали — всю ту паскудну наволоч!»

Тремтячою рукою він намацав сигарету й запалив. Вогник сірника освітив обличчя, вихопивши з мороку круті вилиці й відтінивши западини на щоках та очні ямки. Шамотня біля дверей припинилася, він почув, як віддаляються приглушені кроки. З полегшенням затягнувся сигаретою й пустив у темряву клуб диму.

«Тобі треба завести подружку, — думав він. — Досить уже клеїти дурня. Треба одружитися, треба

мати сім'ю. Може, спробувати-таки з тою кішечкою, що зустрів унизу біля сходів? З нею? Овва! Коли вже брати дівчину, то хай буде гарненька. Дуже гарненька. Щоб у неї було густе, м'яке волосся — його так приємно буде пестити руками — і ніжна шкіра, і щоб ти з радістю приходив щовечора з роботи, а вона годувала тебе вечерею, і щоб кожної п'ятниці ти віддавав їй свою платню, а вона виділяла б тобі трохи на кишенькові витрати — ти тоді міг би заглянути до бару й перепустити чарочку-другу, а як трохи перебереш і зайве роздухоришся, вона ж тебе і втишить, і приголубить. Дивно, чому це багато хто з жонатиків весь час бідкається, що доводиться по п'ятницях віддавати гроші... Господи, якби я був жонатий, я віддавав би все до пенса й ніколи навіть не писнув! Нехай тільки вона була б справді гарненька, не дуже сварлива й охоче кохалася зі мною».

Раптом він рвучко випростався на ліжку — в коридорі голосно зойкнула жінка, і його пронизало: «О боже, вони знайшли старого!» Жінка заголосила знов, грюкнули двері, тепер розлігся чоловічий крик, а тоді повідчинялися й загрюкали інші двері, почувся тупіт у коридорі й на сходах, голоси перебивали один одного. Гамір дедалі наростає, якийсь чоловік усе горлав, перекиваючи всіх:

— Хай йому біс! Хай йому біс! Хай йому біс!

Майкл Едоніс зірвався на рівні ноги, сигарета випала з рота на підлогу, розсипавши сніп червоного приску. Збурений, він кинувся до дверей, ладен розчинити їх і вискочити, але вчасно стримав себе: вхопившись за ручку, притиснувся до одвірка й завмер, прислухаючись. Його знову обдало холодом, по шкірі побігли мурашки, а потім стало жарко. В голові промайнули гарячкові думки.

За дверима в коридорі зібралося вже чимало людей. Над весь гамір звучав істеричний жіночий крик:

— ...старого чоловіка! Я бачила, хто це зробив! Я бачила вбивцю. Це той громило...— Чоловічий голос наказав, щоб вона замовкла, а Майкл Едоніс подумав: «Як вона може? Вона ж нічого не бачила. Ми були сам на сам. Більше нікого не було. Як же їй було побачити мене? От брехлива сучка! Брехлива сучка...»

Знову заговорив той чоловік, і гамір стих.

— ...краще викликати поліцію... Ні... «швидка допомога» не потрібна... мертвий, ви ж бачите... поліція... навіщо нам неприємності? — Хтось докинув кілька слів, і чоловік вибухнув у відповідь: — Господи, невже не ясно: якщо ми зараз повтікаємо, кляті фараони запідозрять цілий будинок! Лишенько, чи я не знаю тих фараонів? Мене тягали в суд чотири рази...

Хтось йому заперечив, і чоловік знову став зневажливо переконувати їх — він-бо розуміється у справах судочинства, а те, що він каже, спирається на неабиякий досвід. Потім усі заговорили разом, але в кімнаті, де зачався Майкл Едоніс, важко було розібрати окремі слова чи фрази. За хвилину гомін віддалився і став схожий на глухий шум морського прибою у скелях. Десятки ніг загупали вниз по сходах, і врешті на горішній поверх будинку, мов саван, опустилася тиша.

Майкл Едоніс відпустив дверну клямку й відчув, що долоні в нього змокрили від поту. Хміль уже геть чисто вивітрився з голови, вона стала чиста й свіжа, як у немовляти. Він перебіг кімнату і, притулившись збоку до вікна — серце як не вискочить з грудей, — визирнув у шпарку між фіранкою та луткою. Вулиця, в білій імлі електричних ліхтарів, була пустельна, на протилежному боці, вздовж сірої смуги тротуару, шерогом тяглися темні печери під'їздів та підворіть, а над ними подекуди жовтіли освітлені зсередини

вікна — світлі квадратики, вирізані в чорному картоні. А поверх дахів невисоких будівель поставало облудне марево від неоновної реклами — ніби серед ночі враз настав світанок.

Тут Майкл Едоніс побачив юрму сусідів, що висипали з будинку на вулицю. Люди розгублено тупцювали на місці, потім натовп ураз посунув в один бік і виром закрутився навколо якогось чоловіка, без піджака, в бахматих сірих фланелевих штанях. У непевному світлі маячила бліда пляма його лисини й мигтіли оголені по лікті руки — він збуджено щось розповідав. Юрба, слухаючи, купчилась довкола нього, часом хтось вигукував кілька слів, і лисий чоловік ізнову починав жестикулювати, немов виголошував палку промову. Так минула хвилина, друга, а потім хтось раптом відірвався від натовпу й щодуху побіг темною вулицею.

Тепер Майкл Едоніс уже був здатний міркувати спокійно, цілком тверезо. «Якщо вони приведуть поліцію, фараони напевне піднімуться сюди й, звичайно ж, сунуть носа у всі кімнати. Якщо мене застукать тут, я пропав. Я ж не стану відповідати на всякі паскудні запитання. От люди — чорти б вас забрали! Навіщо вам ця триклята поліція? Адже варто кожному з вас трошки хильнути — і хоч на вулиці не з'являйтеся: обов'язково зупинять фараони й дадуть такого чосу — вік не забудеш. Господи, ну що за народ! Ось цей сучий мудрагель — там унизу — усе патякає й патякає, хоче показати, що він також зух, теж щось собою являє... А яке йому діло? Що йому той старий йолоп? А, холера б вас усіх побрала! Це ж мені як ніж у спину!»

Він ще трохи постояв біля вікна, тоді запнув фіранку й попрямував до дверей. Тихенько повернув ключа й обережно розчинив двері. В коридорі не було ні душі. Кинувши погляд на двері старого

ірландця, голі й похмурі, як могильна плита, Майкл Едоніс переступив поріг і тихенько причинив за собою двері. Проїшов навшпиньках коридором і вглянув на сходи. Десь унизу й досі грало радіо, чулася ніжна, солодка музика — скрипки та кларнети. Він повільно спускався сходами, весь час дослухаючись, аж врешті опинився на нижній площадці. Тут він кинувся до невеличкого підсліпуватого віконця, що виходило на дах занедбаної бойлерної, за якою тягнувся брудний, захаращений двір. Майкл Едоніс вибрався на той дах і сплигнув просто на купу мотлоху, а далі став пробиратися до виходу у завулок через якісь колоди та уламки бетону, повз ящики зі сміттям і звалища покидьків, раз у раз спотикаючись та посковзуючись. Завулок з одного боку запирала глуха стіна, тож йому довелося хіть-не-хіть виходити на ту саму вулицю, де й досі перед його будинком купчилася й галасувала юрба. Щоправда, звідси до неї було досить далеко. Вибравшись із завулка, він швидко пішов вулицею у протилежний бік, подалі від натовпу.

Трохи далі по вулиці в затінку стояв Фоксі з двома молодиками. Помітивши Майкла Едоніса, що прослизнув мимо, хлопець зі шрамом сказав:

— Схожий на Майкі. Правда ж?

— Еге, — непевно мугикнув Фоксі. І повернувся до хлопця зі зловісним перснем: — Ану, піди поглянь, чого там розгегекалися ті граки.

Хлопець із перснем спроквола почимчикував до будинку, перед яким скупчились люди.

— Цікаво, куди ж усе-таки, на бога, завіявся цей Сокіс? Схоже, ми шукатимемо його всю цю кляту ніч, — сказав хлопець зі шрамом.

— З'явиться, нікуди не дінеться, — озвався Фоксі, дивлячись не на нього, а в бік юрми. — А мені цікаво, що воно там скоїлось?

З південного сходу на пічне місто віяв легкий вітер. Ось, посилившись, він підхопив хмарину, що висіла на краю Столової гори, немов зачеплена за гострі скелі, відірвав її від гори й геть розметав за кілька хвилин. Люди в жарких будинках відчули той подмук крізь шпарки та тріщини у розсохлих чи побитих вікнах і заворушилися, перевертаючись уві сні на просякних потом постелях. Ті, хто не міг заснути, сиділи біля відчинених вікон чи вхідних дверей і поглядали понад дахами на гору, шукаючи справжніх ознак, що прохолодний зюйд-ост таки прийшов. А вітер тим часом поніс містом важкі запахи — з коридора до коридора, з кімнати до кімнати, через двори та провулки, через усе те царство злиднів; і зрештою вся ця мішанина запахів — від застоюлої води, вареної та смаженої їжі, гнилих овочів, олії, риби, вогкого тиньку та мокрої деревини, закурених фіранок, немитих тіл і брудних сходів, дешевих парфумів та ладану, спецій і нечищеного кухонного начиння, сечі домашніх тварин і сміття з невідметених закашелків — утворила такий широкий, такий всеосяжний та безликий сморід, що його навряд чи й розібрали б при звичаєні до всього ніздрі скупченого, з усіх боків затиснутого світу злиденності, в якому цей сморід і народився.

Віллібой помалу брів вузькою вуличкою Шостого кварталу, інстинктивно тримаючись найтемніших місць, де, здається, справді легше лишитись непоміченим, і, сповнений несподіваної злості, промовляв сам до себе: «Ну, чим я міг там зарадити? А так ніхто не зможе вказати на мене. Я ж побачив його, коли вже було по всьому». Він мав уже чималий гіркий досвід. За довгі роки цькування та знущань, повсякчасної підозри та віроломства той досвід дав-

но вже прогриз, немов іржа, Віллібоїв захисний панцир самовпевненості, зробив із хлопця немічну, безпорадну істоту, і зрештою він перетворився в легку здобич для хижої дійсності, якій тільки й подавай козла відпущення щоразу, коли життя раптом збочує з уторованої безрадісної колії. Тому-то Віллібой не міг уже існувати без спиртного — воно начебто запаювало тріщини в попсованому панцирі й хоч на хвилину сповнювало його бравати, без якої годі було вистояти у важкій борні, котру витримують лише загартовані вояки.

Перед будинком у глибині подвір'я, вимощеного цеглою та камінням, було виставлено дозір в особі старезного, схожого на примару діда, що поважно сидів на поламааному садовому стільчику біля входу, в затінку високої веранди, з якої був вихід і на бічну вулицю.

Побачивши Віллібоє, що виник раптом у лимонно-жовтому світлі вуличного ліхтаря, і впізнавши його, старий заспокоївся, але все зберігав офіційний вираз, яким він неначе намагався приховати свою спільність з оцим, іще одним представником світу жалюгідних нікчем, до якого належали вони обоє. Він привчив себе ледь не пишатися своєю «посадою» дозорця при домі розпусти, — «посадою», що нібито підносила його хоч на якийсь, хай і сумнівний, щабель порівняно з тим багном, в яке навіки закинута, наприклад, оцього молодого бідака.

— Привіт, — проказав Віллібой, піднявшись на три сходинки веранди.

У відповідь почулося невизначне мугикання — чи то вітання, чи то наказ забиратися геть. Вицвілі, вогкі очі старого дивилися смутно.

— Контора працює?

— Еге, — озвався старий неохоче. — Чекаємо на матросів.

Він не поворухнувся, коли хлопець підійшов і відчинив двері. Його обов'язок полягав лише в тому, щоб попереджати про наближення ворога. Віллібой зайшов усередину, а дозорець знову відбув у захисток своїх розхристаних старечих думок.

В передній частині будинку було темно, але в глибині передпокою крізь мереживну завіску пробивалося світло з яскраво освітленої вітальні, де на підлозі, вкритій світлим лінолеумом із геометричним візерунком, стояв низенький стіл, а на ньому — велика глиняна ваза з букетом різноколірних паперових квітів. Під одною стіною розташувалась велика нова радіола, а поряд — буфет, що хизувався двома вазами та полив'яною чайною тацею, на якій з-під потемнілої глазури виглядало кольорове зображення королівської родини. Шпалери на стінах були не першої свіжості, але малюнок — якісь квіти, більше схожі на капустияні качани, в оточенні кольорових стрічок — ще не зовсім утратив барви. Під другою стіною стояли оббиті парчею меблі — велика канапа та два крісла обабіч.

Тільки-но Віллібой опинився в кімнаті, як із кухні, широко ступаючи, вийшла жінка, висока, кощава, сувора обличчям, з маленькими чорними очима, що виділялись на обличчі, мов темні жужелиці на брілі брунатного пісковика. Волосся зібрано на потилиці в неохайний жмут, з вух звисали золоті кільця. Завеликі сережки зовсім їй не пасували, тож весь час впадали в очі кожному, хто її бачив. Рот густо намазаний червоною помадою. Вона була худорлява, але дужа, з довгими руками, широкими зап'ястками й міцними пальцями, на яких красувалося безліч пернів.

Маленькі очиці підозріливо втупилися у Віллібоя.

— Ну, і що ж тобі треба? — гостро кинула жінка.

Віллібой спробував усміхнутись, але під тим суворим поглядом уся його хоробрість геть розтанула, і він, недоумкувато глипаючи, забелькотів:

— Вечір добрий, міс Джіпсі... Міс Джіпсі, я от подумав — а може, ви дасте мені трошечки в борг? Ну, розумієте... — І він зобразив руками в повітрі пляшку.

— Гляньте на нього! Чого б це я брала на утримання всяке ледащо?

— Бог з вами, міс Джіпсі! Та я ж заплачу́, тільки-но матиму гроші.

— Тільки-но матимеш гроші? Тобто тільки-но знову когось пограбуєш?

— Та навіщо ви так, міс Джіпсі! — Віллібой мало не заплакав. — Ви ж мене знаєте.

— Гаразд, — сказала Джіпсі. — Годі тобі... Тільки ж дивися — як скоро не заплатиш, тоді... сам знаєш!

— Красно дякую, міс Джіпсі, — аж розплився в посмішці Віллібой. — У вас таке добре серце...

Жінка пішла назад до кухні, а Віллібой уместився на стілець. Джіпсі повернулася з пляшкою дешевого вина й поставила її на буфет разом із склянкою, не забувши попередити:

— І нічого сидіти тут усю ніч. Я чекаю гарних клієнтів.

— Слухаюсь, міс Джіпсі.

Віллібой відкоркував пляшку, налив у склянку і спорожнив її одним духом, відчувши, як пекуча рідина різонула йому шлунок, перш ніж гаряча хвиля розлилася всередині й ударила в голову. Зате після другої склянки легке запаморочення перейшло у справжнє раювання.

Жінка більше не виходила з кухні, і він пив самотин, не поспішаючи, тихо сповзаючи у стан п'яної насолоди.

Він спорожнив пляшку вже на три чверті, коли знадвору почулося, як під'їхала машина, потім розлягся галас і сміх. Вхідні двері розчинилися, до передпокою ввалилася весела компанія. Потім відхилилася завіса, й у вітальні з'явилися троє чоловіків з трьома дівчатами.

Два матроси були білі, а третій — дуже смаглявий, зі смоляними кучерями й чорними вусиками. Один із білих, з високою зачіскою, мав гарне руде волосся. Всі троє — в опатних костюмах вільного крою й у тенісках.

Дівчина, що ввійшла першою, відразу підбігла до радіоли й поставила платівку. Смаглявий матрос чекав на неї посеред кімнати. Інші дівчата посідали на канапі разом із його товаришами.

Та, що сиділа ближче до Віллібоєва, глянула на нього і сказала:

— Як справи, дружочку?

— Чудово, Ненсі, чудово, — мовив він, посміхнувшись до неї. На чоловіків і не дивився, тільки подумав із сумом, що їй би не слід з'являтися тут.

Оливкова шкіра і яскрава сукня додавали їй зовнішності чогось такого, що примушувало глянути на неї ще і ще раз, і тоді вже ставало видно, що вона таки гарна. Краса ховалася в глибині її чорних очей, і в гірких складках навколо вуст, і в усіх лініях її прив'ялого вже, але ще юного тіла.

— Щось ти невеселий, — мовила вона Віллібоєві, а рудоволосому морякові пояснила: — Це мій давній приятель.

— Аг-га, — мугикнув той і вишкірив зуби у посмішці.

— Тут із кухні впливла хазяйка, міс Джіпсі, і голосно промовила:

— Добрий вечір, джентльмени! Спасибі, що провели моїх дівчаток додому.

Матроси підвелися й привіталися з нею за руку. Смагливий заради цього навіть припинив танцювати. Дівчина, його партнерка, попросила:

— Джіпсі, принеси нам пляшку бренді.

— Зараз буде, — озвалася Джіпсі. Тоді, реготнувши, повернулася до матросів. — А ви, хлоп'ята, почувайте себе як удома.

Музика замовкла. Чорнявий матрос випустив з об'ємів партнерку й повів до крісла, нашіптуючи їй на вухо щось по-іспанському. Дівчина не розуміла слів, але хихотіла від душі. Вона сіла в крісло, схрестивши ноги, а матрос уместився на бильці й поклав руку їй на плече. Віллібой втушив у нього похмурий погляд.

Повернулася Джіпсі із пляшкою бренді, налила склянки й виставила їх рядком. Компанія, почаркувавшись, випила; дівчата зі сміхом похлинулися міцною рідиною. Віллібой подумав: «Б'юсь об заклад, вона в те пійло додає тютюну».

Рудий повернувся до нього:

— Ну, а ти, випивако? Тобі налити?

Віллібой подивився на нього. Матросове обличчя коливалося й вихилялося перед очима — Віллібой уже сп'янів нівроку. Він проказав з гідністю:

— Я, приятелю, маю своє.

Потягнувся до пляшки й налив собі ще. Руки в нього ледь тремтіли.

— Ти б, може, не поспішав так, — мовила Ненсі.

— За мене не турбуйся, — хрипко відповів Віллібой. — Ти гадаєш, я хто? Тютя який-небудь?

— Та ні, ти, дядьку, з пляшкою добре вправляєшся, — поблажливо проказав з канапи інший матрос.

Віллібой понуро покосився на нього і спитав, помовчавши:

— А ви, парубото, зі Штатів?

— Еге, — відповів матрос. — Це Ред, а мене звать Джордж. Ред із Чікаго. Є таке місто, от. Ти чував про таке, га?

— Так, — мовив Віллібой. — Там гангстери.

— Еге. Правильно кажеш. А я — з Луїзіани. Це на півдні.

— Південна Америка?

— Та ні. Йдеться про південну частину Північної Америки, метикуєш?

Віллібой цього не зрозумів і спрямував свою увагу на матроса, котрий говорив по-іспанському:

— А це хто? Сесар Ромеро?

Той підвів очі й сердито блимнув на нього, а Джордж засміявся й сказав:

— Ні, він не Сесар Ромеро, він Рей Ібарра. Пуерторіканець, але родом із Нью-Йорка.

— То він не американець? — пробелькотів Віллібой, почувуючи себе украй незграбним і п'яним.

— Та, звісно ж, американець, — вигукнула Джорджева дівчина. — Не будь же ти такий дурний.

Усі розсміялися. Ред міцно обійняв Ненсі й притис до себе, а пуерторіканець із Нью-Йорка похилився до крісла й почав лапати свою дівцю. Потім вони випили ще по одній, і в цей час до вітальні зайшла Джіпсі.

Чоловіки зраділи, побачивши її, і Джордж гукнув:

— Ходи до нас, красунечко!

Вона всміхнулася й промовила:

— Та годі вам. Ви краще не кривдіть моїх дівчаток, добре?

— Будьте спокійні, мем, — озвався Ред. Він підморгнув своїй дівчині, Ненсі, й погладив її волосся.

П'яному Віллібоеві дуже не сподобалося, що його підняли на сміх, тож він сказав хазяйці:

— Слухай, Джіпсі, чом це ти дозволяєш дівчатам тягатися з цими лобурями? Вони ж іноземці.

— Гей ти! Що ти там патякаєш? — повернулася до нього Джіпсі.

— Це падлюки. Вони тільки паскудять наших дівчат.

— А тобі яке діло?

— А я не хочу, щоб вони паскудили наших дівчат, — не вгавав Віллібой, войовничо позираючи на матросів. — Нехай забираються під три чорти!

— Не чіпай його, Джіпсі, — попросила Ненсі.

— Ти знай своє діло, — відрізала Джіпсі й знову підступила до Віллібоя. — З якого права ти ображавш моїх гостей?

— Гості... — глузливо вишкірився Віллібой на матросів, відчуваючи, як у ньому закипає злість. — Це вони не мають ніякого права паскудити наших дівчат!

Матроси замовкли і всі разом дивились на нього. Вони не розуміли мови африкаанс, але надто вже промовистий був його неприязний вигляд.

— Вач який! Тобі вистачає нахабства взяти пляшку в борг, а тоді ще й ображати моїх справжніх — не те, що ти — клієнтів! — обурилася Джіпсі.

— Не турбуйся, за пляшку я заплачу. А вони хай захлинуться тим смердючим бренді. Не хочу я їхнього поганого бренді.

— Сиди мені тихо, як хочеш допити свою пляшку! — гримнула на нього Джіпсі. — Зовсім не вмієш поводитися у пристойному товаристві.

— Гарзд, Джіпсі, — промовив Віллібой і глянув на матросів. — Хай лапають, хай паскудять наших дівчат.

— Слухай, друже, ти таки помовч, — заспокійливим тоном мовила Ненсі. — З нами все гарзд. Ти тільки помовч. Хочеш випити?

— Ні, — відказав Віллібой. — Ненсі, справді, чому ти не кинеш їх усіх і не підеш звідси?

— Він просто трохи перепив,— сказала Ненсі Редові.— Він не навмисне.

— Чому ти його не виженеш звідси, таке нечемне опудало? — спитала дівчина, що сиділа з пуерторіканцем.

— Лайно! — гарикнув Віллібой.— А ти тут що за одна?

Матрос-пуерторіканець розлючено глипнув на нього:

— Слухай, ти, не говори так з дамою! — Він підвівся й посунув до Віллібоя, не зводячи з нього очей.

Джордж теж піднявся й сказав:

— Спокійно, Рею. Не варто зчиняти бійки, старий.

А Джіпсі додала:

— Панове, ніяких неприємностей. Я порядна хазяйка порядного дому.

— Тоді скажи йому, хай забирається геть,— процідив пуерторіканець. Його аж трясло від злості.

— Ну давай, іди собі,— повернулася Джіпсі до Віллібоя.— Ти п'яний, ще й бешкетуєш.

Віллібой наче й не чув її, тільки їв очима матросів. Хміль нуртував у голові, його так і кортіло побитися.

— Йди, йди, Віллібою,— сказала Ненсі.— Прийдеш уранці.

— Ця тварюка не має права так зі мною розмовляти. От! — пробурмотів Віллібой і зміряв матроса задиристим поглядом.

— Топай, топай, дитинко,— кинув пуерторіканець.

Віллібой раптом рвонувся до нього, і той мимохить одступив назад, але перш ніж Віллібой устиг розмахнутися, Джіпсі обхопила його ззаду обома руками. Віллібой пручався, та вона була жінка дужа й тримала хлопця міцно. Дівчата заверещали, а двоє інших матросів скочили вперед. Зненацька у Віллібоя нена-

че вселився диявол: одним порухом він скинув із себе Джіпсі, вона поточилася на стіл і перекинула його. Склянки разом із недопитою пляшкою бренді попадали на підлогу.

— Я тебе, пахло, заріжу! — загорлав Віллібой і поліз у кишеню куртки.

— Стережіться, там у нього ніж! — гукнула Джіпсі, і всі справді побачили в руці Віллібоя гострий кухонний ніж.

— Віллібою! Не треба! — зойкнула Ненсі.

Матрос на ім'я Джордж рвучко нахилився, підняв з підлоги пляшку з бренді й пошпурив у Віллібоя. Та він теж був трохи п'яний і схибив. Пляшка пролетіла за ярд від Віллібоя і розбилась об стіну, залишивши на шпалерах мокру пляму. Віллібой кинувся на Джорджа з ножем, але зачепився об ніжки переверненого столу і втратив рівновагу. В ту ж мить Джіпсі дуже вправно затопила йому кулаком у вухо, і він гепнувся обличчям об стіл, випустивши з руки ножа, — тільки охнув.

Матрос-пуерторіканець підскочив до Віллібоя і вже збирався копнути ногою в голову, однак Джіпсі зупинила його, гостро grimнувши:

— Не чіпай! Залиш його!

Пуерторіканець вилаявся по-іспанському й відступив.

У цей час розчинилися вхідні двері, й за мить із переднюкою прибіг захеканий дозорець.

— Зупиніться! Зупиніться! — волав він, вирячивши перелякані очі.

Джіпсі зміряла його глузливим поглядом і сказала:

— Ти, як завжди, вчасно, хвороба б тебе взяла!

Старий закляк, уздрівши Віллібоя, що борсався серед уламків стола й побитих склянок.

— Джіпсі, що він накоїв? — пробелькотів він.

— Сказився раптом і хотів порізати мені гостей. Візьми його й викинь на вулицю.

— Не чіпайте, йому боляче! — заволатала Ненсі.

— Ах ти, погань! — гримнула на неї Джіпсі.— Захищавш його так, ніби він твій наречений!

— Я його давно знаю,— заплакала Ненсі.— Він завжди такий добрий...

Ред обняв її за плечі й мовив:

— Та не переймайся ти так, маленька.

Старий дозорець підхопив Віллібоя під пахви й потяг із кімнати, а далі через передпокій — до входних дверей. Лінолеум аж пищав під його підборами. Джіпсі нахилилась, підняла з підлоги ніж і поклала на буфет.

— Колись він через цей ніж вскочить у велику халепу,— проказала вона.— Дівчата, давайте приберемо тут. Оті мені розбишаки — скільки клопоту через них для пристойної публіки.

— Поставте краще платівку,— попросила одна з дівчат.

Джордж засміявся й промовив:

— Теж мені бійка — тільки випити захотілося. Мем, ви дозволите нам роздавити ще одну пляшку?

— Прошу,— відповіла Джіпсі.— Це буде ще двадцять п'ять шилінгів.

Старий дозорець ледве витяг Віллібоя на веранду. Він геть захекався під вагою обм'яклого п'яного хлопця. Втерши піт з чола, старий пробуркотів:

— Завжди мені брудна робота. Завжди найпрокляту щіща, найбрудніша робота.

В будинку знову заграла радіола.

Віллібой поволі прийшов до тьми й сів, потираючи місце, куди його вдарила Джіпсі. Він блимнув на старого й прохрипів зі злістю:

— Це ти мене побив, клятий хирляк?

— То, напевне, хазяйка,— відповів дозорець.—

Вона б'є рукою, як кінь копитом. Одного разу — я сам бачив — вона одним таким ударом вибила якогось морякові всі передні зуби... Ти б краще йшов собі, хлопче.

Віллібой якусь хвилину дивився на нього, а тоді раптом підкотився до краю веранди й став блювати просто на тротуар. Коли йому попустило, він ще довго лежав, важко дихаючи. Нарешті підвівся на ноги, зійшов, хитаючись, сходинками і побрів темною вулицею, важко переставляючи неслухняні ноги.

12

Водій перший помітив юрму і визволив констебля Раалта з полону похмурих думок:

— Що там діється?

Він злегка натиснув на акселератор, патрульний пікап неквапом покотився до натовпу. Раалта весь час знову й знову мучили гризотні спогади про дружину, і, вгледівши юрму, він ураз відчув полегшення. Машина ще не зупинилась, а він уже стояв на її приступці й обводив обличчя в натовпі своїми сірими очима, холодними й байдужими, як скельця об'єктива.

Люди юрмилися в під'їзді будинку, на тротуарі перед під'їздом і навіть на бруківці. Тепер, коли під'їхала поліцейська машина, ті, хто стояв на бруківці, намагалися пересунутися ближче до тротуару. В присутності властей усі обличчя стали покірливими, очі опустилися долі. Дехто тихенько відступив у тінь, подалі від ліхтарного світла — вони-бо не мали найменшого бажання встрявати в розмову з цими двома в уніформі, чиї тіла неначе зрослися з важкими пістолетами, чиї обличчя неначе вилиті з металу, а серця, та й усі тельбухи, мабуть, були не що інше як клапани та кабелі, без яких не може діяти ніякий автомат, а надто робот.

— Гей ви, що тут сталося? — гучно скреготнув Раалтів голос.

По юрбі неначе прокотилися брижі, потім вона розступилася, і наперед пропхався огрядний, брезклий від пиятики чоловік.

— Чого це ви так налякалися? — пробурмотів він, звертаючись до всіх воднораз.— Що, не можете пояснити до пуття? — Він поглянув на констебля Раалта й скривився у запобігливій усмішці.— Там у нас нагорі мертвий чоловік, баасе. Схоже на вбивство...

Констебль Раалт зиркнув на нього й процідив:

— Звідки в біса ти, бовдуре, можеш знати, що схоже на вбивство, а що не схоже?

Огрядний чоловік знову скривився й переступив з ноги на ногу.

— Пане *констабель*,— сказав він,— я, здається, бачив того, хто це зробив.

— А, он воно як? А як твоє ім'я, розумнику?

— Джон Абрахамс, баасе.

— Гей ти, п'ята колона! — гукнув хтось із юрби. Скляні сірі Раалтові очі знову швидко перебігли від обличчя до обличчя. Люди в натовпі загомоніли, захвилювались. На Абрахамса дивилися десятки очей. Йому неважко було відчутти ворожість цих поглядів, і посмішка в нього стала зовсім дурнувата. А все ж він повернувся до людей і сказав:

— Ну, а як же, ми ж повинні сприяти властям, хіба ні?

— Еге,— мовив якийсь чоловік, дивлячись йому просто у вічі й ніби зовсім не помічаючи поліцейських.— Ну, так, сприяти їм — як вони посприяли тому Ноорті.

— А що було з Ноорті? — спохмурнів Абрахамс.

— Та ти ж знаєш. За те, що він якось увечері трохи випив, вони кинули його до в'язниці й цілу ніч вибивали з нього дух. Він утратив чи не всі зуби,

а коли став перед судом, ті сказали, що він, мовляв, чинив опір при арешті, тож йому за це присудили ще більше. Словом, давай, дядечку, сприймай...

— А хто його примушував напиватися? — озвався огрядний. Він повернувся до констебля Раалта й заявив: — Не слухайте ви їх, баасе. Я вірю в закон і порядок.

— О! — вигукнув констебль Раалт, усміхаючись до нього з неприхованою зневагою. — Ти, значить, віриш у закон і порядок. Це, юначе, дуже добре. — Він глянув на водія й повторив: — Ти бач — він вірить у закон та порядок. — А огрядному чоловікові сказав: — Гар-разд. Подивимось на твій «закон та порядок». Давай розкажуй!

Абрахамс утупився вниз, на свої черевики, почовгав ногами, посміхнувся й заговорив:

— Так от, баасе, стою я отут при дверях, коли оце підходить той пройдисвіт. Я попросив у нього вогню, він дав мені сірника, і я запалив свого бичка, тобто недокурка. Тоді він піднявся нагору, а я стояв тут весь час і дуже скоро чую — жінка заверещала, а потім цей громило котиться вниз по сходах і мало не збиває мене з ніг. А тоді вже я побачив, як він біг отам по вулиці. — Він зупинився, хапнув повітря й повів далі: — Ну, тоді я піднявся нагору, й інші люди, що тут живуть, теж пішли нагору, і там ми побачили того старого мертвим. — Він замовк і озирнувся довкола з якоюсь жалюгідною подобою пихи на обличчі. Люди з усіх боків похмуро дивились на нього, але він лиш смикнув плечима, немовби струшуючи з себе їхню неприязнь, і знову повернувся до констебля Раалта: — Ви бачите, баасе, як воно тут? Що за люди!

Констебль Раалт не вважав за потрібне щось йому відповісти, а тільки, не повертаючи голови, сказав водієві:

— Треба піти глянути.— А огрядному кинув: — Ти піднімешся з нами. Всі інші можуть забиратися під три чорти!

Супроводжуваний водієм і маючи за собою потужний тил в особі огрядного Абрахамса, він рушив до під'їзду будинку, розметавши по дорозі натовп, що стояв на заваді. Втім, юрба відразу зімкнулася знов, а дехто навіть наважився попростувати за ними. Кілька незадоволених голосів нагадали, що вони, між іншим, мешкають тут-таки, а не деінде.

Піднімаючися смердючими сходами на самий верх будинку, водій подумав з огидою, що як на нього, то він би не заперечував, коли б тутешнє населення геть усе поперебивало один одного, аби тільки не під час його чергування. Словом, водієві було страшенно прикро, і подумки він посилав к бісовому батьку всю цю шатю, включаючи й констебля Раалта. В той же час він був радий, що Раалт тут, поруч із ним, бо сам він був новачок у поліції й чи не вперше опинився в цьому районі, де люди не дуже шанують владу й закон, і водій не був певен, що дав би собі раду в такій пригоді, де, здається, справді пахне вбивством.

Вони вибрались на горішній поверх, і водієві здалося, ніби він з головою занурився в смердючу клоаку. Він чув, як Раалт гримає на купку тих, хто ув'язався слідом за ними, а найбільше на якогось дядька, що вичалапав наперед і, розмахуючи руками, показував на двері небіжчика. Тьмяна, загорошена лампочка під стелею світила так слабо, що й тіні від людей виглядали розмазаними та брудними.

Водій слідом за Раалтом зайшов до кімнати. Юрма цікавих теж спробувала протиснутись у двері, але він повернувся до них і гукнув роздратовано:

— Гей ви! Ану, назад, трясця вам...

Кислий сморід блювотини вдарив йому в ніздрі. Він побачив посиніле обличчя старого, що лежав на ліжку.

— Господи боже...— вирвалося в нього.

Раалт підійшов ближче й зазирнув у мертве лице, потім оглянув тіло, не торкаючись руками. Йому самому ще не доводилось отак оглядати труп, але він хотів продемонструвати водієві свою досвідченість, хоча теж насилу поборов огиду. Випроставшись, Раалт буркнув до водія:

— Схоже, його вдарили по голові.

— Значить, тут потрібен слідчий,— швидко проказав водій, одвертаючи голову з гримасою відрази.— Піду викличу по рації.

— Чого це ти так заспішив? — озвався констебль Раалт.— Ми ж з тобою тут на чергуванні чи ні?

— Авжеж. Але такими справами мають займатися хлопці з карного розшуку,— заперечив водій, так само дивлячись убік.

— На дільниці, де чергую я,— відкарбував Раалт,— не втече безкарно жоден убивця, хай би то був сам диявол!

Водій подивився на труп і сказав:

— Ти глянь — білий... Як це занесло білого чоловіка жити в такому місці? — Він знову відвернувся від трупа й обвів очима кімнату, зморщивши носа від смороду блювотини, вина й гнилизни.

Раалт не відповів. Він розстебнув кишеню на грудях і витяг записника. Тоді глянув на свого годинника і почав записувати.

— Я все-таки піду до рації,— нетерпеливився водій.

Констебль Раалт відірвався від своїх записів і звів на нього суворі сирі очі.

— Чудово,— глузливо проказав він.— Іди до своєї розпрекрасної рації, викликай комісаріат і скажи,

нехай присилають слідчих. А зараз перекажи їм моє вітання й найкращі зичення. І щасливого різдва.

Водій витримав констеблів погляд, кивнув і виїшов. Раалт ізнову зазирнув до записника. Але й пишучи, він не перестав думати: «Цікаво, що вона, клята сучка, зараз робить. Якщо колись її застукаю — відкручу голову». Він скінчив писати і рушив до дверей. Зараз наче й не відчував уже кислого смороду в кімнаті — запах як запах, не гірший од застарілого смороду тютюнового диму чи «ароматів» дезінфекції в поліцейському комісаріаті.

Раалт вийшов у коридор. Коло сходової клітки юрмилися люди, вони пильно вдивлялися в констебля — хто занепокоєно, а хто і з таємним викликом. Все то були змарнілі, вимучені обличчя бідноти, звироднілої в цих нетрищах до тваринної подоби. Їхні погляди зустрілися із тьмяними сірими очима під рудуватими бровами: суворі, безвиразні, як крайки свинцевих трубок, вони неначе прицілилися в людей.

— Значить так, — холодно промовив він. — Де вона, та жінка, яка начебто тут кричала?

Люди в коридорі й на сходовій площадці нічого не відповідали й дивилися вбік. «Не люблять нас ці падлюки, — подумав констебль Раалт. — Вони нас ніколи не любили, нас тут тільки терплять. Б'юся об заклад, що тут стоїть не один такий, хто хоч зараз залюбки всадив би мені ножа в бік». Він ошкірився:

— Ну, то що? Може, вона зовсім і не кричала, га?

Чоловік на ім'я Джон Абрахамс коротко хихотнув і сказав:

— Та вони нічого не скажуть до пуття, баасе. Хіба ви їх не знаєте?

— Я їх не знаю, — відповів йому Раалт. — Зате ти їх знаєш, і ти скажеш...

— Ну, баасе...

— Гаразд, чорт із тобою. До речі, як там тебе?..

— Джон Абрахамс, пане констебель. Я баасові вже говорив.

Раалт записав його ім'я, а разом і адресу.

— А як звали того чоловіка? — Раалт кивнув головою у бік кімнати, де лежало мертве тіло.

— Містер Дауті,— повідомив Абрахамс.

— Дауті? Що це за ім'я таке? Ану, скажи по літерах.

— Я не вмю, баасе. Ми всі називали його просто містер Дауті.

— Дауті,— повторив констебль.— Дивне якесь ім'я. Що за чудернацькі імена у вашого брата! — Тут він пригадав, що забитий був білий, і спитав: — А що він тут робив? Як сюди потрапив?

— Він тут живе здавна,— відповів Абрахамс.— Йому платили пенсію, а колись він був на великій війні — він якось про це розповідав, я сам чув.— І, всміхнувшись, додав: — А ще він пив, по-чорному.

Раалт гостро зиркнув на нього, й Абрахамс потупив очі.

— Так,— промовив Раалт після того, як записав прізвище старого, не дуже турбуючись про правильне написання.— А тепер скажи мені, як виглядав той тип, що вибігав з будинку, коли ти стояв унизу.

Перш ніж Абрахамс розкрив рота, з гурту людей, що стояли в коридорі, почувся голос Френкі Лоренцо:

— Джонні, ти й так уже сказав задосить.

Констебль Раалт повернув голову в той бік і ковзнув по обличчю Френка Лоренцо своїми безбарвними, сірими очима.

— Слухай, юначе,— мовив він,— ти, здається, надто багато патякаєш. Ти почав патякати ще там, унизу. Ось я заарештую тебе за дезавування свідка й перешкоджання слідству — якої ти тоді заспіваєш?

Френк Лоренцо не второпав тих пишномовних

юридичних термінів, але погрозу вловив. Все ж він зустрів очима погляд констебля і довго не відводив їх убік. Але тут його стала смикати за руку власна жінка.

— Френкі, ну, будь ласка, не лізь у халепу, — благала вона. — Згадай... згадай...

— Добре, — понуро погодився Френк Лоренцо. — Добре. — Він ще раз блимнув оком на Абрахамса й одвернувся.

— Ось так, — сказав йому констебль Раалт. Тоді глипнув на Абрахамса: — Ну, то що? Говори.

— Що говорити, баасе... — Абрахамс вагався, знову відчуваючи занепокоєння та ніяковість. — Розумієте, баасе, я до ладу не роздивився...

— А, — жорстко перебив його констебль Раалт, — значить, до ладу ти не роздивився. Ну, а що ж ти все-таки роздивився?

— Ну, баасе, роздивився, що то був молодий хлопець. Один із тих ледацюг, що ото вештаються по вулицях. Не можу сказати точно...

Джон Абрахамс почувався так, ніби шорсткі погляди сусідів геть обдирають на ньому шкіру. Його наснага почала підупадати, обсипатися з нього, неначе розмальовані паперові бутафорські шати. Він знітився, став розглядати свої черевики й терти пальцем нижню губу, намагаючися вберегти хоч крапельку того почуття власної значущості.

— Слухай, чоловіче, — натиснув на нього Раалт, — як не захочеш говорити зараз, то тебе силою приведуть до судді, і вже там розповіси все-все, що знаєш. То ж давай вирішуй.

Джон Абрахамс зовсім зламався.

— Та я ж кажу, баасе, — швидко забубонів він, — то був молодий хлопець, волоцюга. В жовтій сорочці й спортивній куртці, волосся таке кудлате. Це й усе, що я бачив, баасе, Христом-богом присягаюся. Це

все...— Він безпорадно озирнувся довкола й крикнув, мало не плачучи: — Я ж усе сказав, що бачив, чого ж іще?

Юрба мовчала, і констебль Раалт, записуючи свідчення, знову подумав: «Вони ненавидять нас, тільки все одно — чхати я хотів на них усіх; і ніякому виродкові-готтентоту не вдасться вислизнути з моїх рук, якщо він вчинив убивство за мого чергування; жовта сорочка й кудлате волосся; справжній готтентот, і я його матиму в руках, навіть якщо мені доведеться пов'язати всіх до одного чорних виродків, які ходять у жовтих сорочках».

Звузивши від злості свої сірі очі, він просичав:

— Ну от що: ви всі можете мотати звідси. А ти, Абрахамсе, залишишся тут і чекатимеш слідчих.

— Хіба мені не можна піти, баасе? — мало не заставчав Абрахамс.

— Та ні ж, я сказав! Чекатимеш тут, поки не прийдуть слідчі.— І додав подумки: «Хай будуть слідчі... Я зможу зайнятися своїми клопотами. А тим поганцем хай займаються слідчі».

Він знову ввійшов в юрму очима, схожими на краплі сірого металу, і люди стали розходитись — потроху розтікалися з коридора. Френк Лоренцо ще раз глянув на Абрахамса й сплюнув на підлогу, а тоді рушив коридором разом із дружиною. Констебль Раалт поклав записника назад до нагрудної кишені кітеля й застібнув клапан. Він повинен був дочекатися слідчих, отже, міг тепер знову поринути в роздуми про невірну дружину.

13

Майкл Едоніс завернув до невеличкого індійського кафе й уздрів там бідолашного Джо — той сидів за вкритим байковою скатертиною столом і зосереджено

їв. Майкл уже понад годину блукав по вулицях і стомився — захотілося десь присісти. Зайшовши в коротеньку, похмуру вуличку з темними облупленими будинками й потрісканими тротуарами, тьмяно освітлену жовтим світлом ліхтарів, він ще здаля угледів це кафе й одразу попрямував туди. Крізь зашлену вітрину, за якою громадились індійські зацукровані фрукти та жовті кюльки керрі¹, пробивалося кволе світло. Воно привабило Майкла, і він причалив до цього кафе, як пристає заблукалий корабель до довгожданого клаптика землі після довгих та безнадійних мандрів у пустельному морі.

Він розсунув ріденьку завісу з дерев'яного наміста й одразу побачив Джо. Позаду скляної буфетної стойки, повної черствих булочок, дрімав господар, старий бородатий індієць; його намащені бетелем уста були напіврозкриті, а борода колихалась від розміреного дихання. В кафе більше не було ні душі.

Коли Майкл увійшов, Джо підвів голову й посмінувся. Він їв керрі. Правою рукою ретельно збирав купку вареного рису з горохом, а тоді вправно підхоплював їжу складеними пальцями й відправляв до рота. Все ж трохи соусу потрапляло на його знеславлений ветхий плащ, додаючи свіжих плям.

— Ой, Майкі! — гукнув він. — Пізня ти пташка.

— Ти теж не рання, — похмуро відповів Майкл Едоніс, сідаючи навпроти нього. — А де ти живеш, хай тобі чорт?

Джо всміхнувся, знизав плечима й помахав вільною рукою. Нігті на руці були облямовані чорною каймою, а рибний дух, здається, приклеївся до нього навіки.

¹ Керрі — м'ясо, риба або овочі в соусі, приправленому коренем куркуми та різними прянощами.

— А, де прийдетьсяся,— мовив він. Потім додав, і далі всміхаючись, але наче зніяковівши: — Купив собі керрі за той шилінг, що ти дав мені. Старий мавр продає за один шилінг.

— Я вже повечеряв,— сказав Майкл Едоніс і запалив сигарету. Курив тихо, задумливо.

— Де ти ходив, Майкі? Виглядаєш ніби хворий.

— Не хворий я. Маю клопоти.

Тільки тут старий індієць прочумався і вийшов до них, витираючи руки об брудний, заплямований фартух.

— Будеш їсти? — запитав він.

— Ні,— відповів Майкл Едоніс.— Принесіть мені чашку кави.

— Нема кави. Чай.

— Годиться.

Старий індієць підійшов до віконечка в задній стіні кімнати й гукнув щось на кухню.

Майкл Едоніс витяг пачку сигарет і запалив ще одну, спостерігаючи, як Джо вминає своє керрі. Той засовував нові й нові порції страви до рота й жував повільно, ретельно; жовтий соус виступав у нього в кутиках рота.

— Всі ми маємо клопоти,— мовив він глибокодумно.— А що, ні?

— Ти — і клопоти...— проговорив Майкл Едоніс, насмішкувато глянувши на нього.— Які там у тебе клопоти?

Він раптом відчув задоволення, він уже мало не пишався зі свого лиха. Йому приверзлося, ніби він єдина людина на землі, яка будь-коли вбила свого ближнього; він сам собі здався небаченою дивиною, на яку мають почудуватися всі люди. Йому закортіло, аби його розпитували, аби цікавилися: а що ж саме відчував він, коли вчинив це, і що його спонукало відібрати життя у ближнього. Але вся закови-

ка в тому, що відкрити таємницю було дуже небезпечно, отже, він мусив або навіки поховати її в собі, або покійрно прийняти всі наслідки. Де тут його правда, а де кривда — він тепер не розбирав. А однак у тій пригоді було для нього щось таке, що ніби піднесло його над іншими — от немовбито якийсь нещасний жебрак зненацька виявився спадкоємцем незліченного багатства. І те, що він не насмілювався оголосити людям про цей свій щойно набутий незвичайний стан, сильно дратувало, тому він раптом почув гострий дотик заздрості до цього недолугого бурлаки, який має повну можливість легко й невимушено відкрити всі свої клопоти — хай би тільки схотів.

— Де в біса ти взяв собі клопотів? — похмуро кинув він.

Але в цю мить дерев'яна завіса біля дверей відхилилася, і зайшли Фоксі та двоє молодиків у піжонських тропічних костюмах. Вони побачили Майкла Едовіса та Джо й рушили до них.

Підійшовши, гидливо покосились на обшарпаного хлопця і тут же немов перестали помічати його. Фоксі нахилився до Майкла:

— Ми ще й досі шукаємо того байстриюка Сокіса. Ти його так і не бачив?

— Ні, не бачив.

Хлопець із шпрамом сплюнув на підлогу й сказав:

— Весь вечір по всіх усюдах виглядаємо цього недоноска. Доведеться взяти когось іншого, щоб постояв на шухері.

— А ти б не пішов з нами?.. — спитав Фоксі в Майкла Едовіса.

— Що?

— Облиш його, — прогарчав хлопець із зловісним перснем.

— Нам потрібен хлопець, щоб «потримав свічку», для діла,— пояснив Фоксі, не звертаючи уваги на свого поплічника.— Матимеш свою частку.

— А хто він такий, хай йому чорт? — не вгавав хлопець із перснем.

«Спитати б: а скількох людей убив ти?» — у хворобливій гордині своїй помислив Майкл Едоніс і з тонкою усмішкою промовив:

— Що ти можеш знати про мене?

Другий молодик, зі шрамом, сказав:

— А може, він свій хлопець?..

— То хочеш піти з нами, Майкі? — спитав Фоксі. Майкл Едоніс знову поглянув на хлопця з перснем.

— А цей от — що за один?

— Свій,— усміхнувшись, проказав Фоксі.— Він у нас трохи розбишакуватий, от і все. Але парубок надійний.

— Ну...— Майкл Едоніс задумливо потер щетину на підборідді.— Ну, може... Я не знаю.— Від того, що його так просять, десь усередині заворушилася приємність, але він ще вагався.

Фоксі знизав плечима.

— Зараз ми йдемо до клубу,— сказав він.— Більше не будемо нікати по вулицях, шукаючи того клятого Сокіса. Так що, коли надумаєш, знайдеш нас у клубі.— І додав: — Ти ж тепер без роботи, а нині є нагода заробити гарну монету. Як захочеш, то можеш з нами ходити й далі.— І повернувся до своїх хлопців: — Я давно Майка знаю. На нього можна покластися.

Старий індієць приніс замовлений Майклом чай і поставив на стіл. Чай трохи пролився на блюдце. Індієць, не припиняючи жувати бетель, подивився на трьох нових відвідувачів. Хлопець зі шрамом блимнув на нього оком і проказав:

— В порядку, баасе. Ми зараз підемо. Не треба нічого.

Коли старий індієць відійшов, хлопець ізнову глянув на Майкла Едоніса. Потім процідив:

— У тому мурашнику, де ти живеш, нишпорять фараони — ми бачили. Кажуть, там пристукнули якогось грака.

— І бачили, як ти дряпав звідти бічним провулком, — із недоброю кривою усмішкою додав хлопець із перснем.

Майкл Едоніс зиркнув на них і відчув себе неначе у пастці. З одного боку, він залюбки жбурнув би їм у вічі всю правду і довів тим, які мізерні всі їхні «подвиги». Але, з другого боку, його наче в лещата затиснули страх та осторога. Йому вельми не подобався цей тип із перснем і дуже кортіло повідомити, що він, Майкл Едоніс, куди більший зух, аніж цей мазурик, та він тільки всміхнувся в безсоромні хлопцеві очі й проказав:

— Ну, то й що? Чим це мене, в біса, обходить?

Фоксі простяг руку й поклепав Майкла по обшарпаній шкіряній куртці:

— Майкі — гарний хлопець, — мовив він. — Не те що ви, шпанюки! Він у школі навчався. Правду я кажу, Майкі? — І повернувся до своїх: — А тепер гайда, зслизаємо!

Вони попрямували до дверей, але перш ніж переступити поріг, Фоксі зупинився і знову обернувся до Майкла Едоніса усміхнене обличчя.

— Тобі не варто непокоїтися, Майкі, нітрохи! Ми — як скеля. А фараонів ми маємо ось де... Так що ходитимеш із нами — не пожалкуєш. — Він помахав рукою і зник за намистяною завісою.

Джо впорався нарешті зі своєю трапезою. Він поглянув на Майкла Едоніса і спитав:

— Про що це вони балакали, Майкі? Якись дурниці про «фараонів у твоєму мурашнику»...

— Не знаю. Не відаю нічого! — відповів Майкл Едоніс, аж затинаючись од злості.— Звідки я можу знати, чорт забирай? Хіба ж я їм не сказав?

— Послухай, Майкле,— заговорив знову Джо, прибравши вельми серйозного, хоч водночас і ніякового вигляду.— Послухай, може, в тебе справді великі клопоти? Навіть більші, як у мене.— Він аж засоромився від такого порівняння, проте не замовк і повів далі: — Я вже казав, що клопоти бувають у нас у всіх. Але такі от молодці, як ті троє,— вони тобі не допоможуть викараскатися з клопоту. Вони самі по вуха... З ними ти тільки додаси собі цілу купу нових клопотів. Я не знаю, як це сказати, тільки якщо ти підеш слідом за ними, то вскочиш у нову халепу. Як і вони, оці волоцюги. Вони спершу, може, встряли в маленьку халепу і втекли від неї, але то вже нова халепа, отож вони і втікають весь час, і весь час тільки додають собі клопоту. Ой, не знаю, хай йому біс!..— гукнув він розпачливо й сумовито, бо й справді не знав, що тут сказати.

Майкл Едоніс люто покосився на нього:

— А що ти взагалі знаєш, хай ти западешся! Які в тебе можуть бути клопоти?

Джо опустил очі в тарілку, яку він щойно вилизав до блиску, так що жоден, хай найменший, шматочок їжі не минув його черева, і розгублено пробурмотів:

— Не знаю. В мене нічого нема. Ні хати, ні родичів, ані місця, де голову прихилити. Може, це і є мої клопоти. Так чи не так?

— А куди ж вони поділися, твої родичі? — спитав Майкл Едоніс. Він сьорбнув чаю, який, поки вони сперечалися, встиг уже прохолоннути.

— Поділися кудись. Я не знаю. Правильно, ми ж колись жили у Принс Лейні, і жили там довго-довго.

Я, моя старенька, мій батько, і моя сестра Мері, і двоє маленьких братиків, Ісаак та Матті. І от одного чудового дня батько кудись пішов і назад більше не вернувся. От так — вийшов уранці з дому, і більше ми його не бачили.

— Навіщо ж він, у біса, так зробив? — озвався Майкл Едоніс.— Що він цим і кому хотів довести?

— Не знаю. Він же ніколи нам нічого не говорив. Просто вийшов якось уранці, тільки ми його й бачили...

Джо знову втупився в тарілку, насупив брови, трусонув головою і сказав:

— Не знаю. Може, в нього теж були якісь клопоти... Він не мав роботи. Він давно вже втратив роботу, і нам часто не було чого їсти. Ми з братиком Матті чи не кожного ранку ходили від будинку до будинку й жebraли — хоч скоринку чорного хліба! Інколи нам давали залишки вчорашньої вечері. Але на всю сім'ю цього ніколи не вистачало. Моя старенька ніколи навіть і не торкалася тої їжі, а тільки ділила поміж нас, малечі. За хату нашу ми теж, звичайно, платити не могли, тож невдовзі моя старенька одержала такого листа, щоб ми забиралися геть. Домовласник прислав ще багато листів, і в кожному було: звільніть будинок. А згодом з'явилися якісь мерзотники — вони принесли з собою якийсь папірець — і отак просто вдерлися до хати та й повикидали на вулицю всі наші лахи. А тоді замкнули двері й пригрозили, що, як ми повернемось, то всіх нас кинуть до в'язниці.

На обличчі у Джо вже не було й тіні безтурботності. Він ураз наче постарішав і вигляд мав вельми поважний. Помовчавши, повів далі:

— Моя старенька сіла біля купи меблів, пригорнула до себе Мері, Ісаака, Матті, мене та й заплакала. Отак сиділа і плакала, дуже довго плакала. А потім

і каже: мовляв, що ж, доведеться вибиратись у село до *оуми*, тобто моєї бабусі. Тоді продала меблі перекупникові, і вони всі поїхали.

— Вони поїхали? А ти? — здивувався Майкл Едоніс.

— А я? Я втік, ледве тільки почув, що вони їдуть. Втік — так само, як наш старий. — Джо поглянув на Майкла й посипав гарячковою скоромовкою: — Я не хотів їхати світ за очі. Тобто на село. Розумієш, це все одно було б те саме, що втікати не знати куди. Прийдуть ізнов якісь негідники з папірцем і скажуть, щоб ти забирався під три чорти, бо в тебе немає грошей, аби заплатити за дах над головою. А крамар теж скаже: ану, давай гроші, і так заборгував уже, а ні — то й не буде тобі що в рот покласти; і ти мушиш перебиратися кудись іще, а там відразу почнеться те саме. Ні, друже, — похитав він головою, — всюди однаково. От я й лишаюся тут і гибію на одному місці, тиняюся там і тут — може, прихоплю десь щонебудь, аби сяк-так підживитися. Мій старий — він таки втік. А я втікати не хотів і не хочу.

Майкл Едоніс у задумі подивився на нього. Перед цим хлопцем він почувався якось ніяково. Йому ще не доводилось чути, щоб Джо виголошував таку довгу та серйозну промову, і він не був певен, чи хлопець говорить щирі правду, чи просто придурюється. Раптом він згадав про недопитий чай. Той уже зовсім прохолов: рідина в чашці затягувалась плівкою загуслого молока.

— Хочеш чаю? — не до речі запропонував він.

— Ні, дякую. Я вже ситий.

Майкл Едоніс поставив порожню чашку й витяг сигарети. Простягнув пачку до Джо й грубувато промовив:

— Ну, то запали.

Джо похитав головою і всміхнувся — лагідно і якось винувато:

— Ні, дякую. Я, ти ж знаєш, не палю. — Тоді додав, цілком серйозно: — Не треба тобі ходити з цими мазуриками. Тримайся од цих мазуриків подалі.

— А тобі яке діло? — скинувся Майкл Едоніс, відчуваючи відразу злість і ніяковість. — Яке тобі діло?

— Та нема діла. Ніякого нема. Тільки ж вони — то кепські хлопці.

— А, хай йому грець! — кинув Майкл Едоніс і звівся на ноги. Проїшов до прилавка, за яким куняв старий індієць, дістав гроші й розїлатився. Ідучи до дверей, він спиною чув погляд того халамидника, але не обернувся.

14

Ніч, мов хижий звір, припала до міста. Під черевом звіра блідою жовтавою імлою розпливлося сяйво від вуличних ліхтарів та світляної реклами, а все ж не поглинуло безліч зірок, що поцяткували його фіолетову шкуру. Місто під звіром — то була величезна ковдра із сірих, білих та червоних клаптів, ізшитих в один химерний візерунок чорними шнурками темряви. А вздовж берегової лінії у безладді громадились довгі тіні щогл, рангоутів та портових кранів, що переплелися між собою, мов кістки у скелеті якоїсь доісторичної потвори.

Віллібой вийшов на вуличку, по один бік якої тягнулася висока гола стіна пакгаузу, а по другий вишикувались одноповерхові будиночки за дерев'яними парканами. У вікнах кількох будиночків світилося, а з одного навіть долинали звуки радіо. Він крокував вулицею, глибоко засунувши руки в кишені штанів і розпираючи кишені вбік, так що штани більше скидалися на галіфе. Йшов якийсь очмані-

лий, сильно боліла голова. А ще його мучила злість і важке приниження від лупня, якого одержав у притоні тієї Джіпсі. Віллібой стискав у кишенях кулаки й думав: «Хіба ж можна так поводитися з людиною? Що я — тварюка якась? Ну ні, дзуськи! Я теж зух. Я ще покажу тим псам!»

Він гостро усвідомлював свою неповноцінність. Протягом усього свого недовгого життя він плекав мрію стати великим зухом. На його очах інші підносилися й сягали певного рівня влади у вузькому світі міського «дна», а він лишався серед задніх. Сидячи на найгірших місцях у кіно, він із заздрістю слідкував за дешевими подвигами шикарних шибайголів, що гасали по екрану, а сам солодко мріяв, щоб це його возили у здоровезному чорному лімузині і щоб то він віддавав накази знищити того або того із своїх ворогів. Коли згасав екран і Віллібой, стиснутий галасливим натопом, тьопав потроху до виходу з лункого прокуреного залу, він особливо дошкульно відчував свою цілковиту нікчемність — він, дрібна, безлика частка сірої юрби! А він прагнув виділитися: він якось незвичайно сутулився під час ходи, він носив страх які яскраві сорочки та штани чудернацького крою, зачісував волосся у формі півнячого гребінця... Надумав проколоти собі одне вухо і встромити туди золоте кільце. Та попри всі ці потуги він і далі лишався безбарвною порошинкою на розпливчастому тлі людської маси, анітрохи не виразнішою, ніж яка-небудь брудна пляма на закаляній глухій стіні.

Віллібой повернув з однієї вулиці в іншу, так само похмуру й порожню, і раптом побачив удалині темний силует, що поволі наближався до нього. То був якийсь п'яничка — він марно боровся із жахливим креном своєї постави, його весь час кидало від одного краю тротуару до другого.

Зіткнувшись віч-на-віч із Віллібоєм, чоловічок заціпенів. Коротко гикнувши, заляк на місці з одвислою щелепою та виряченими з переляку очима й тихенько заскиглив. Потім смикнувся був убік — тікати, але п'яні ноги не хотіли слухатися, і він тільки незграбно похилився, ледь не впавши. Віллібой схопив його за барки. П'яниця заверещав од жаху.

— Хелло, старий,— мовив Віллібой.— П'ять монет — ану, хутко!

— Ні, любий, в мене нема, любий,— ледь видихнув містер Грін. Од страху в нього зовсім пропав голос. От зараз, зараз цей хлопець вихопить ножа...

— Ну-ну, друзяко! Треба п'ять монет.

— Ну, будь ласка, любий. Будь ласка...

Грін спробував вирватись, але хлопець тримав його міцно. Раптом — спритний удар під коліна, і Грін гепнувся плиском на тротуар, а хлопець сів на нього верхи.

— Ні, любий! Будь ласка! Ні!..— зойкнув Грін.

Віллібой рубонув його долонею по ребрах. Грін заверещав — скоріше від страху, ніж од болю. Він весь зіщулився і не переставав тремтіти. Тоді меткі руки хлопця пробігли по його кишнях.

— От диявол! — вишкірився Віллібой.— Клятий гологузнику, в тебе й справді нічого нема.

— Якби було, я б усе віддав, любий,— зарюмсав Грін.— Одпусти мене, любий!

— А може, краще прийти тебе на місці? — з люттю прошипів Віллібой.— Може,шити тебе, га?

— Ой, будь ласка!..

— Чорт з тобою. Мотай, суко, до своєї баби з вилупками!

Віллібой підвівся, раз і вдруге копнув Гріна ногою й відступив назад, а той, стогнучи, важко звівся на ноги. Цей напад і переляк геть протверезили виснаженого чоловічка, але йому просто забракло сил, ко-

ли він, хапаючись, кинувся тікати: Грін спіткнувся і мало не впав. Віллібой ступив крок до бідолаги, удаючи, ніби знову схопить його. Грін злякано вискочив і побіг, із стогоном втягуючи повітря. Віллібой дивився йому вслід, аж поки той зник у темряві. Тоді повернувся й пішов вулицею далі.

Він дійшов до перехрестя, а за рогом побачив поліцейський пікап, що повільно сунув назустріч йому між рядами закритих віконницями магазинів та темних жилих будинків. Віллібой безпорадно затупцював на місці, і в цю мить його засліпило світло автомобільних фар...

15

Майкл Едоніс уже дійшов майже до рогу вулиці, коли почув, що його хтось наздоганяє. То був Джо. В нього розв'язався шнурок, і він на бігу лунко калатав підшвою об асфальт. Джо порівнявся з Майклом і прохрипів, одсапуючись:

— Майкі, Майкі, послухай мене...

Майкл Едоніс не сповільнив ходи й не глянув у його бік. Тільки подумав собі: «Лишенько, ну чого тобі ще? Схоже, ти не відчепишся від мене аж до кінця мого триклятого життя. Почвара якась...»

Десь попереду хором співали люди.

— Майку,— говорив Джо,— Майку, ти кажеш, яке мені діло? Може, це й справді мене не обходить, але ти мені як брат. І я не можу, ніяк не можу не думати про тебе. Господи, та ти ж дав мені грошей, щоб я міг поїсти!.. А скільки тут є таких людей, хто давав би мені грошей, аби поїсти? Ну, хоч вряди-годи? Що поробиш, коли я майже весь час на мілині?

Він ніяк не міг віддихатися, тому що Майкл Едоніс усе прискорював ходу, і Джо змушений був мало

не бігти, щоб не відстати. Він говорив поспіхом, не наче йому хтось обмежив час, а він же мусив негайно висловити все, все...

— Послухай, Майкі,— не вгавав він.— Ти не знаєш цих хлопців. А вони роблять дуже погані речі — мені розповідали. І з дівчатами теж... Мені розповідали про доньку місіс Каннемейер... А ще вони носять із собою ножі. В них, Майку, ціла компанія гангстерів, і вони весь час де-небудь чинять якусь капость. Вони сиділи в колонії для малолітніх злочинців — принаймні один із них сидів, я забув котрий саме. Але вони зтягнуть і тебе в халепу, Майкі. Вони вдираються до людей у хати й крадуть, і я чув, що вони вже зарізали не одну людину, навіть когось із своїх. Боже ж мій, я не хочу, щоб і тобі, Майкі, був такий кінець. Холера, краще вже вмерти від голоду! Майкі, вони знову кого-небудь замордують, і їх повісять. Ти хочеш, щоб тебе повісили?

Майкл Едоніс раптом зупинився і зміряв Джо поглядом.

— Чого ти, трясця тобі, тягаєшся за мною, наче той паршивий хвіст? — люто засичав він.— Що тобі з того, чим і де я буду займатися?

— Ну, будь ласка, Майку.— Здавалося, Джо от-от заплаче.— Я ж твій друг... А люди повинні помагати одне одному. Господи, чи ми вже не люди?!

— Та ходи ти під три чорти! — загорлав на нього Майкл Едоніс.— Під три чорти! Дай мені спокій! Одчепися!

Він круто повернувся й поспішив далі. А Джо лишився на місці, тільки дивився йому вслід. Лице його зморщилося, він плакав од горя.

«Шмаркач, тюхтій клятий,— подумав Майкл Едоніс, повертаючи в бічну вулицю.— Чого це йому приверзлося корчити з себе якогось хрещеного батька?»

«Клуб», про який говорив Фоксі, був розташова-

ний через кілька будинків на вулиці, що вела до Ганновер-стріт. Він займав цокольний поверх: раніше тут була якась крамниця. За фарбованими в біле вікнами чувся стук більярдних кій об кістяні кулі. З-під причинених дверей вибивалася смужка світла. Поверхом вище простягся довжелезний балкон-галерея, куди виглядала ціла низка нужденних кімнаток.

Майкл Едоніс штовхнув двері — вони виявилися замкнені. Він поторгав клямку. За кілька секунд клацнув замок, і двері прочинилися — рівно настільки, щоб можна було побачити половину золотушного обличчя Фоксі.

— Привіт, Майку,— зрадів Фоксі і впустив його всередину.— Добре друзяко, що ти таки надумався.

Двоє молодиків грали на більярді. Один із них скинув піджак і виблискував тепер металевими пряжками новеньких підтяжок. Коли Майкл Едоніс увійшов до кімнати, вони обидва повернулись до нього. Хлопець із зловісним перснем сперся на кий. У глибині кімнати ще один чоловік спав на старій, роздавленій канапі, наповнюючи гучним харчанням затхле повітря, просякнуте запахом тютюнового диму й дагги та важким смородом від темної калюжі в кутку, під старим дірявим умивальником, якого, певно, не чистили відвіку.

Майкл Едоніс стояв, засунувши руки в кишені шкіряної куртки, і поглядав на більярдистів, мружачись од різкого світла. Фоксі впорався нарешті з дверним замком і підійшов до них:

— Ну от, Майкі таки прийшов до нас, то ж на біса нам той Сокіс? Правильно, Майку?

— Та певно ж,— одказав Майкл Едоніс.

— Скоро підемо на діло. Сокіс мав «потримати свічку», поки ми з цими двома молодчиками благо-

димо одну справу. Ну, а коли його нема, то й біс з ним. Підеш з нами, Майку?

— А чом би й ні...

— Майк у нас — справжній хват, — всміхнувся Фоксі до своїх приятелів і поплескав Майкла Едоніса по спині. — Самі побачите. Він, либонь, пристане до нашого гурту надовго, га?

Хлопець зі шрамом знову заходився катати кулі, а другий відставив кий убік і став нишпорити у своїх кишнях. Він дістав книжечку цигаркового паперу, відірвав два папірці, а решту засунув назад до кишені. Старанно розправив папірці і, лизнувши язиком край одного, склеїв з краєм другого в одну довгу смужку — все це із ретельністю хірурга, що виконує тонку операцію. Тоді зігнув смужку жолобком, обережно тримаючи її пальцями. Другою рукою виїняв невеличкий циліндрик із цупкого бруватного паперу, надкусив його й висипав у жолобок порцію дагги, розрівняв її і відклав циліндрик убік. Далі розкрив нігтем сигарету, висипав тютюн поверх дагги й дбайливо перемішав, не зронивши ані крупинки, і вправними рухами згорнув папірець у трубочку, знову лизнув і заклеїв. Нарешті ласкаво пригладив готову сигарету з даггою й підніс її до рота.

Зробивши дві глибокі затяжки, він пустив носом дим і глянув на Майкла:

— Посмокчеш зіллячка?

Другий хлопець кинув ґрати. Він, наче у стоп-кадрі, завис над столом, відтягнувши кий, але так і не вдаривши кулю, і втупився в Майкла Едоніса.

— Смикни, друже, разок-другий, — повторив хлопець із страшним перснем.

— Ну що ж, давай, — озвався Майкл, зустрівшись з ним поглядом, і взяв сигарету. Він теж глибоко затягнувся, і враз підлога пішла в нього з-під ніг, а стіна немовби похилилася, а коли знову стала на

місце, в голові лишилося легке запаморочення. Він знягнувся вдруге і віддав самокрутку хлопцеві.

— Гей, ви! — раптом скрикнув Фоксі. — Ану, по черзі. Тепер — я.

Зробивши свої дві зтяжки й передавши зілля хлопцеві зі шрамом, Фоксі промовив:

— Тепер про справу. Машина в нас є, її поведе Тойер. — Він обійшов більярдний стіл і затермосив за плече чоловіка, що спав у глибині кімнати. — Ану, прокидайся, сучий сину! Очумайся вже!

Чоловік щось пробурчав спросоння, повернувся набік, та розплющив очі лише тоді, як Фоксі ляснув його по щоках.

— Що таке? Що таке? Чого тобі?

— Давай уставай. Маємо обговорити справу.

Чоловік сів і потер очі.

— Сокіс прийшов? — спитав він.

— Та ні. Знайшовся інший хлопчина. Ось він — Майкі.

Тойер звівся на ноги й, поглядаючи на Майкла Едоніса, підійшов ближче.

— Привіт, хлопче, — сказав він.

— Як воно ведеться? — озвався Майкл і раптом хихотнув — після дагги йому чомусь стало весело.

Тут хлопець зі шрамом підвів голову над більярдним столом і швидко спитав:

— Що там таке?

Всі повернулися в його бік. Він дивився кудись перед собою, тримаючи кий під пахвою, мов рушницю, і сторожко дослухаючись.

— Що ще тобі в біса приверзлося? — буркнув Фоксі.

— Шумнуло щось, неначе постріл, — відповів хлопець зі шрамом.

— Постріл, щоб тебе!.. — реготнув Фоксі. — Який іще постріл?

— Ну, гримнуло, немов пальнув хтось із гвинта чи пістоля.

Фоксі кинувся до дверей, відімкнув і вискочив надвір. Постояв трохи на вулиці, пильно вдивляючись у темряву й прислухаючись. Потім зайшов до кімнати й замкнув двері.

— Ну, то що, по-твовму, там таке? — в'їдливо спитав він.— Кіно? Ковбої стріляються з розбійниками?

— Я сказав тільки те, що чув,— одказав хлопець зі шрамом.

В цей час бумкнуло знову. Тепер звук почули всі — їм здалося, ніби між будинками прокотилась луна, як од далекого вибуху. Невдовзі гримнуло ще раз, і вони вже ясно розібрали гучний пістолетний постріл.

16

Водій був радий, що вони нарешті забралися з того смердючого будинку й повернулись на патрульний маршрут. Але водночас його все більше дратувала зла пика констебля Раалта, що сидів поруч і все пережовував гнітючі думки про дружину. «Вийшов на чергування,— докірливо думав про напарника водій,— то тримай себе в руках. Мені ж цілу ніч терпіти тебе! Ну, маєш якісь клопоти з дружиною, а я тут причому? Яке це має відношення до нашого чергування? Зостав свої домашні чвари у себе вдома... В такому настрої він стає просто небезпечний, а мені зовсім ні до чого встрявати з ним у якусь халепу. От навіщо, скажімо, він так поведився у тій клопівні? Навіщо отой глум, навіщо виставлятися перед тими *готнотами*? Шанувати його за це вони все одно не будуть. Цьому народові потрібен гарний приклад.

Треба дресирувати їх, як хатніх собак,— от тоді вони почнуть тебе шанувати. А якщо їх шмагати весь час, вони тільки гарчатимуть. Треба знать, як тримати їх у руках. От тато мій — він знає, як з ними обходитися. Цікаво, що там чути у нього на фермі? В нього їх чимало, тих готнотів,— і в садах, і на виноградниках. І ніколи він лиха з ними не знав. Дасть їм трохи вина, відвезе ввечері в суботу до міста — і вони в нього як шовкові».

Він пригадав ті надвечірні поїздки вздовж розлогих, рясних фермерських нив у старенькому грузовичку, що торохтить по вибоїстій курній дорозі, залишаючи позад себе підняту пилюку. В кузові галасують та співають батраки, розпечене небо потроху стає фіолетовим, на ньому з'являються перші яскраві зорі, а в полях починають свій вечірній концерт цвіркуни. Тільки музику ту не чути — її забиває гуркіт мотору.

Одного разу хтось із батраків вивалився на дорогу через задній борт, і довелося зупинитися. Він лиш трохи збив собі лоба та плече, але геть очманів од падіння. Треба було послухати, як лаявся батько: «Цей чортів готнот мало землю наскрізь не пробив!»,— а решта батраків так реготали в кузові, що теж мало не повипадали. Вони називали водія *йонг баас*, тобто молодий хазяїн, а він, бувало, жартував із ними про їхніх жінок, дочок чи любов, і вони тоді всі разом сміялися, і ніхто не копив губи на знак образу. Часом йому кортіло переспати з якоюсь із *мейде*, дівчат, але він ніколи не насмілювався, бо вважав, що коли б це трапилося й вийшло на світ божий, то була б велика ганьба і для нього, і для його родини, і для всього білого люду. В тому місті жила дівчина, яка йому дуже подобалась і якій він інколи писав листи. Він не був певний, що кохає її по-справжньому, і, оскільки вважав себе вельми

серйозним хлопцем, не визнавав за можливе кидатись наосліп у тенета шлюбу, доки не переконається у правильності вибору. Вона була гарна — висока й засмагла, з коротким кучерявим світлим волоссям, жвавими очима й красивими довгими ногами; згадуючи її, він відчував приємне хвилювання. А одначе йому не хотілося потрапити в таку веремію, як отой Раалт. «Хоча,— подумав водій,— моя дівчина не схожа на таку, що може завдати чоловікові хоч якихось прикрощів». Він подумав, а чи не час уже написати їй, тобто спробувати вирішити справу остаточно, і тут його роздуми обірвав брутальний голос Раалта:

— Ану, зупинися!

— Що? — здригнувся водій і різко натиснув на гальма.

— Чи це не той самий чортів готнот? Он, бачиш, там — у жовтій сорочці?

Констебль Раалт уже відчинив дверцята й вилазив з машини. Водій глянув крізь вітрове скло на темношкірого хлопця, що закляк у світлі фар. Він бачив незнайоме брунате обличчя, кучеряве волосся сторчаком і перёд жовтої теніски, а в голові геть усе перемішалось: жовта сорочка, батраки, готноти, грузовичок, треба написати до неї листа, ця жовта сорочка, молодий негідник у жовтій сорочці, баас. А констебль Раалт уже гукав на бігу:

— Гей ти, босяк! Стій — ані руш!..

Водій теж вискочив з машини. Раалт наближався до хлопця. Темношкірий лишався на тому ж місці, де його заскочили фари поліцейської машини,— стояв, широко розставивши ноги й розвівши руки. Водій бачив, що Раалт уже готовий схопити хлопця. І в цю мить той присів, підірвав під руку констебля, а потім, мов підкинутий пружиною, стрибнув убік і шугнув у темну вулицю.

— Стій, кажу, шмаркачу! — загорлав Раалт і помчав навздогін.

Водій кинувся за ними. Хлопець біг попереду, петляючи й спотикаючись, гнаний панічним страхом. Водій із жахом помітив, що Раалт на бігу розстібає кобуру. Він ривком наздогнав констебля і крикнув хрипким голосом:

— Не треба! Не стріляй!

Але той уже висмикнув пістолет, лунко ляснувши витяжним шнуром, і майже відразу блиснуло жовтогаряче полум'я й розлігся гучний сухий тріск.

Хлопець різко метнувся праворуч, шукаючи рятунку у вузькому провулку. Коли поліцейські добігли до рогу, він стрибав десь у глибині через купи мотлоху й перевернуті баки для сміття. Раалт зупинився й став цілитись, та водій знову хрипко видихнув:

— Не стріляй. Ми його візьмемо. Тримайся його, а я об'їду машиною квартал.

Раалт побачив, що хлопець, минувши провулок, уже вибіг на паралельну вулицю, і повернувся до водія. Те, що водій побачив у констебльових очах, здалося йому пекельним вогнем.

— Гаразд, малий, бери свою погану машину, і подивимось, як ти його впіймаєш.

Водій помчав до патрульного пікапа, бурмочучи собі під ніс:

— Не дам йому стріляти! Не треба мені ніякої стрілянини. Він геть здурів і може накоїти казначого. Тільки б не дати йому стріляти! Господи, не дозволяй йому стріляти!

На протилежному розі провулка констебль затримався й пильно глянув уздовж вулиці. Хлопця ніде не було видно, тож він побіг далі. Дихання йому нітрохи не забило — взагалі він був добре тренований і давно впевнився, що ті, кого він переслідує,

далеко втекти від нього не здатні. «Напевне цей чорнопикий «здох» уже на першій сотні ярдів, як дременув,— сказав собі Раалт,— а тепер десь зачаївся — перепочиває». Він біг поволі, уважно обшарюючи очима кожний будинок по обидва боки.

На вулиці появились люди, приваблені пострілом, та на них Раалт не зважав. Хай собі теревеняють, сміються, лаються чи навіть беруть його на кпини — він завзято просувався вперед, зосереджений, насторожений. Наче мисливський пес, що попав на слід.

На півдорозі до перехрестя він побачив ще один завулок і пристав на хвилину. Слідом за ним зупинився й гурт глядачів. Раалт оглянувся і змахнув револьвером, якого так і не сховав під час погоні:

— Ану, ви, назад, чорти б вас!.. Бо будете плакати.

І, відразу втративши до них інтерес, заглянув у завулок. Тут був глухий кут: прохід упирався в оштукатурену стіну без вікон — затилля якогось будинку. Під стіною громадились кучугури всякого старого мотлоху — розбиті ящики та картонні коробки, поламані меблі, подерті матраци й, звичайно, бачки для сміття. Констебль витяг лівою рукою свій потужний ліхтарик і спрямував промінь у глиб завулка. Темні стіни немов розступилися, і він ступив кілька кроків поміж ними.

Раалт був упевнений, що хлопець у жовтій сорочці не міг далеко відбігти вулицею за ті кілька секунд, як пропав з очей. Отже, він ховається десь поблизу. Напевно, пірнув у якусь дірку, подібну до цього завулка. А цей завулок — найперший на його шляху. Раптом констеблеві вчувся якийсь рух на даху прямо над головою. Він зразу ж вимкнув ліхтарика й вишкірив зуби у зловтішній усмішці.

Раалт підбіг до купи мотлоху й почав вибиратися нагору — куши і праворуч, і ліворуч майже сягали

парапетів, що оточували дахи будинків. З юрми, яка скупчилася позаду, біля входу в завулок, почулися застережливі вигуки, спрямовані вгору. Раалт озирнувся, вилаявся й мерщій поліз далі. Долаючи купу, він відкидав ногами коробки, покривлені та спорохнявілі дошки, перевертав якісь ящики. На мить майнула думка: де там забарився напарник-водій? Але це його, власне, мало цікавило — він приготувався спокійненько взяти втікача самотужки. Ось він вібрався на верх кучугури, підтягнувся й зазирнув через парапет. Спершу нічого не вгледів серед безладдя дахових скосів, димарів та ринв, скупо освітлених місячним сяйвом і вуличними ліхтарями.

Віллібой лежав долілиць, марно намагаючись утиснути тіло в тверду, невіддатливу поверхню покрівлі. Ребрами й коліньми він відчував крізь штани та сорочку жорстке рифлене залізо, а підборіддям уперся в якийсь холодний металевий предмет. У роті стояв кислий присмак, голова розколювалась від болю. А ще його мучила задишка — груди ходили ходором після шаленого бігу по вулиці та видирання на цей дах. Навколо смерділо котячою сечею. Та він нічого цього не помічав — надто глибоко втявся у нього своїми холодними пазурями тваринний страх.

Йому не раз і не два доводилося вже ховатись від поліції, але такого ще не було. В нього ще ніколи не стріляли, і він таки налякався. Раптом він весь здригнувся, лице його перекривилось, слюзи потекли з очей. «Чого вони женуться за мною? — подумки заволав він. — Що я такого зробив? Нічого я не зробив! Не зробив я нічого! Навіщо ж вони женуться за мною?!»

Так лежав він у п'їтмі на даху, і морозило його від страху куди сильніше, ніж від студеного доторку металу чи від холодного морського вітру, що гуляв над нічним містом.

Гарячкові думки не відпускали його. «Що ж я такого зробив? Нічого я не зробив, нічогісінько!» З пам'яті зненацька виринула мати—вона стоїть над ним і репетує: «Знову нашкодив, поганець!» Йому було тоді сім років, і він продавав на вулицях вечірні газети. Кіоскер, для якого він торгував, заплатив йому кілька чесно зароблених пенсів, а він замість принести їх додому купив собі велику порцію риби зі смаженою картоплею і з'їв. Поснідати вранці йому не довелося, а вдень він перехопив лише чашку вівсянки без молока й цукру та скибку черствого хліба, тож надвечір страшенно зголоднів. Прийшов додому, в ту занехаяну кімнату в брудному прибутковому будинку, весь просякнутий рибними пахощами, і не зміг показати матері зароблені гроші. Мати лягнула його по обличчю й загорлала: «Ах ти, шкідливий вилупку!» Вона біла його ще і ще, тільки голова в малого метлялася туди-сюди на тоненькій шиї, а лице аж горіло від тих ляпасів. Він верещав од болю.

Мати біла його дуже часто — варто їй було хоч трохи роздратуватись. І він добре розумів, що це — її помста за все те, чого вона натерпілася від батька. Батько майже щовечора приходив п'яний і жорстоко лупцював матір і його самого товстим шкіряним ременем. Мати забивалася в куток, плакала і благала пожаліти її. Назнуцавшись з матері, він звичайно брався за Віллібою, але тому інколи вдавалося вислизнути з хати, і тоді він повертався додому лише пізно вночі, коли п'яний батько нарешті захропе, а мати наплачеться до знемоги. Тож мати, неспроможна захистити себе перед чоловіком, відплачувала за свої сльози Віллібоеві.

І ось тепер, лежачи на чужому, зрадливому даху, він знову чув те саме: «Ах ти, клятий шкідливий босяк!»

Він утер брудною рукою сльози з обличчя: «Треба вибратися звідси. Треба втекти. Я не хочу, щоб мене підстрілили! Господи, прошу, не дай мене підстрілити!»

Він лежав непорушний і сторожко дослухався до всіх звуків. Десь унизу гомоніли й щось вигукували люди, але він розбирав лиш обривки слів. Втім, до них йому було байдуже. Він підвів голову і став напружено вдивлятися в темряву за край цегляного виступу, що перетинав дах перед самим його обличчям,— виглядав, чи не майне на даху тінь поліцейського. Раптом йому почувся скрип черевиків по рифленому залізі. Страх ізнов охопив усю його істоту, він ладен був вгрузнути в холодний метал, розчинитися в ньому. «Цей фараон чигає на мене. Чого вони женуться за мною? Я нічого не зробив. Гей, тобі не треба було втікати,— мовив він до себе.— Ледве ти тільки побіг, вони й кинулися за тобою. Боже, та ти ж ні в чому не винен, можеш здатися їм сам... Але ж вони тоді виб'ють з тебе дух! Гадаєш, вони стільки ганялися за тобою по землі і тут, по даху, щоб відпустити на всі чотири сторони? Та вони ж нас, бідолаг, тільки те й роблять, що тусають, завжди й усюди! Як не фараон, то хто-небудь іще. Завжди знайдеться такий, хто тебе копне. Що ж це за порядки такі паскудні?» — у відчаї запитував він себе.

Тут він почув кроки поліцейського, який обережно просувався дахом у напрямку до нього. Охопленний жахом, Віллібой зірвався на ноги й помчав по даху вздовж гребеня.

Констебль Раалт щойно присів за порожнім, напівзруйнованим баком для води й очікував, коли хлопець якось викаже свою присутність на цьому боці даху. В тому, що той причаївся десь тут, Раалт не сумнівався. Ще хвилина-друга, і він сам трапить

до рук, ніде не дінеться. Констебль вирішив не поспішати. Він вистежив свою здобич і був цілком певен, що полювання скінчиться якнайуспішніше. Він задоволено посміхнувся в п'їтму.

Порожній бак був од нього зліва, а праворуч, за кілька футів — голубник. Йому було чути м'якє шарудіння, в нїздрї бив запах пташиного клею. Внизу на вулицї ворушилася й гомонїла юрба. На мить майнула думка про водїя — що там з ним скоїлось? — але він тут же викинув напарника з голови, разом з усіма іншими думками, і спокійно зосередився на тїм, що мав робити тут, на даху.

Зачекавши хвилину, Раалт вирішив трохи просунутися вперед. Він не хотїв умикати ліхтарика — полювати в темряві куди цікавіше. Зробив широкий крок і раптом черкнувся обличчям об мотузку для бїлизни: туго натягнута шворка примусила його ступити назад, і він спіткнувся об залїзний виступ на даху. Вилаявшись, підліз під мотузку, і в ту ж мить перед ним з-за цегляного виступу вигулькнув чорний силует і метнувся кудись убік.

Раалт ринувся вперед, стрїляючи на бїгу. В п'їтмі яскраво зблиснув спалах пістолетного пострїлу, і куля, коротко свиснувши, вдарилась об край ринви. Він бїг навперейми втікачевї, гупаючи по залїзній покрївлї.

В юрбї на вулицї прокотилася хвиля розпачливого гомону, пронизливо заверещала жїнка. Раалт як стїй просувався вперед, переступаючи через цегляні виступи, пригинаючиє під мотузками. Він бачив, як утікач зупинився на мить, балансуючи на протилежному краю даху, а потїм зник з очей.

Вїлїбой незграбно сплигнув на тротуар, і від удару об асфальт йому скарлючило все тїло. Пекучий бїль пронизав щиколотку, хлопець протяжливо зойкнув ї, весь зігнутий, спотикаючиє, зашкунтильгав

навскоси через вулицю. Натовп розступився перед ним. І тут він побачив, що назустріч йому крізь юрму суне невблаганна поліцейська машина.

Заскрипіли гальма. Він повернув назад скривлене від страху й відчаю обличчя й побачив констебля, який, спритно зіскочивши з даху, біг тепер до нього. Спантеличений Віллібой закрутив головою туди й сюди. Виходу не було, він потрапив у лещата. Хлопець припав до землі, немов зацькований звір, і загорлав у нестямі до поліцейського з пістолетом:

— Ти... паскудний бур!.. Клятий, паскудний бур!

Лайкою він лиш трохи розважив собі душу — просто випорожнився, і все. Рука судорожно потяглася до кишені, де хлопець ховав гостро відточений кухонний ніж.

Та він не встиг засунути руку в кишеню, не встиг переконатися, що ножа там немає, бо Раалт вистрілив утретє.

Від удару кулі хлопець різко випростався й закрутився на місці, широко розвівши руки, переступаючи ногами навшпильках, як балерина.

17

Юрба вкотре вже розтривожено загула, і гомін той покотився поміж навколишніх будинків. Збуджені люди тупотіли на місці, потім ураз посунули вперед, а тоді сахнулись назад, обурено заклекотівши перед загрозливо-байдужим вічком наставленого на них пістолета. Рокіт усе наростав, похмурий і ворожий, немов прибій розбуханого моря.

— Негідники, застрелили хлопця й оком не змигнули!

— Їм би тільки стріляти...

— Він мертвий?

— Звідки я в біса знаю?

— Посунься, мені не видно.

— Вони навмисне пристрелили його.

— Нічого, нічого, вони ще поплатяться за це — згадаєш моє слово!

— А хто він такий?

— Не знаю. Якийсь шибайголова — вони його вистежили і ось наздогнали.

— Напевно, з тих хуліганів... Життя від них людям нема. А кінчають вони всі отак. Ніж у нього був?

— Застрелили бідолагу й оком не змигнули.

— Вони тільки це й знають — стріляти по нас...

— Ану, посунься, я теж хочу глянути.

— Гей ви, поганці, ану, не штовхайтесь!

Отак клекоче похмура, темна вода, підточуючи тверді гранітні скелі, розріджуючи глинясті схили, вимиваючи пісок із щілин у брилах...

У водія вигляд був геть приголомшений.

— Навіщо було стріляти? — затинаючись, пробелькотів він. — Ми ж його от-от би спіймали! Я вже хапав його ззаду.

— Що це з тобою, Ендрісе? — вирячився Раалт. — Ти поліцейський чи хто?

Він зміряв водія сірими й твердими, немов кам'яні кульки, очима. На обличчі застигла жорстока посмішка.

Водій поглянув на хлопця. Той лежав, стогнучи, затиснувши рукою рану, на асфальті під ним все ширше розпливалася і так чимала вже пляма — кров.

— Ой, лихо, — сказав водій. — Треба б викликати «швидку допомогу».

— «Швидку допомогу!» — пирхнув констебль. — К бісу, ми приставимо цього чорнопикого до нас у поліцію, там його трохи підлатають. Він ще не здихає.

— А по-моєму, краще викликати «швидку допомогу»,— наполягав знервованим водій. Здавалося, він от-от заплаче.

Раптом Віллібой закричав на весь голос:

— Ой, мамо, ой, мамо! Ох, боляче! Мамо, мамо моя!

Юрма забуркотіла, знову посунула на них і одразу подалася назад, наче відкинута загрозливим помахом Раалтового пістолета. Хтось жбурнув порожню бляшанку — вона описала дугу над скупченими головами і вдарилася об крило поліцейського автомобіля.

— Гей ви, бидло! — вигукнув констебль Раалт, розмахуючи зброєю.— Теж захотіли кулі?!

Водій ще більше занепокоївся.

— Слухай, давай поїдемо,— підказав він.— Поїхали, поїхали мерщій!

Він нахилився над пораненим. Жовта сорочка в хлопця спереду вся потемніла, на куртці теж була кров. Він лежав без пам'яті, і при світлі фар його лице мало моторошний, закостенілий вигляд. Шкіра туго напнулася й немов задубіла на худому вилицюватому юнацькому обличчі, вкритому холодною випотиною.

— Господи, годі нам баритися,— проказав водій.— Забираймо його звідси, мерщій! А найкраще б викликати карету.

— Чхав я на твою карету! — огризнувся на нього Раалт.— Засунемо його в пікап іззаду й відвеземо до комісаріату, і хай там вони вже з ним морочаться, з готнотом паршивим!

— Поїхали, поїхали,— нетерпляче повторив водій.— Не подобається мені цей натовп.

— Натовп! Згряя паршивих бабуїнів! Добре, хлопче, затягуймо сюди цього босяка. Тримай його за ноги.

Водій квапливо нахилився і схопив хлопця за щиколотки. Йому не терпілось якнайшвидше забратися звідси, він нервував і метушився. Раалт підсунув руку під голову пораненого, схопив за комір куртки. У другій руці він тримав пістолет, а погляд перебігав по неспокійній юрбі. Водій підняв ноги хлопця, й вони потягли його, складеного мало не навпіл, як лантух. Натовп ізнов підступив до них, і водій тільки благав Бога, щоб не було більше стрілянини. «Раалт геть зсунувся з глузду, що підстрелив цього пацана,— казав він собі.— І біс його зна, чим це ще скінчиться».

Вони розчинили задні дверцята пікапа й запхнули непритомного хлопця. Поспішаючи, водій так сильно штовхнув його, що той, перекотившись через лаву, гепнувся на підлогу й голосно застогнав. Вони клацнули дверцятами й пішли до кабіни. Раалт все ще тримав у руці пістолета й похмуро позирав на мовчазний тепер натовп.

Водій перший заліз до кабіни, але, не в силі подолати збудження, довго не міг увімкнути запалювання, а тоді завовтузився з важелем коробки передач. Сівши поруч із ним, констебль сховав нарешті пістолет до кобури. Пікап рушив крізь юрму. Водій вів машину якимись панічними, нервовими ривками, і люди шарахали від неї на всі боки, голосно лаючись. По металевій обшивці загунали кулаки, а потім градом посипалася щєбінка, але водій уже взяв себе в руки і скоро вивів машину з юрби.

18

«Ти знову нашкодив!» — і мати дала йому такого ляпаса, що він аж зігнувся від болю. Він стояв, прихилившись до одвірка у вбогій, злиденній кімнаті,

чухав одну об одну порепані ноги, що ніколи не знали взуття, і втирав шмаркатою носа обшморганім, засмальцьованим рукавом сорочки, яка колись мала колір хакі...

Всередині пікапа було темно й зовсім тихо, доносився лише рівний шум мотора. Він лежав щочкою на чомусь холодному і твердому, і це викликало туманний спогад про недавній дах. Він не знав, що́ то за предмет, але йому було байдуже — він не міг навіть повернути голову, не міг утерти носа, з якого текло. Кожний рух — то була мука. Спроба підвести голову відразу ж викликала спазм нудоти, до запаморочення, до втрати свідомості. Він віз із собою біль, що пожирав усю його істоту. Біль, тупий і невиразний, але ненаситний, проникав у кожну клітинку тіла при найлегшому поштовху машини. В щиколотці жив іще один біль, але цей існував уже начебто зовсім окремо від тіла.

Зараз він устане й піде додому. Тільки додому йти немає сенсу, бо там батько знову його відлущує, от і все. Краще податися до того підвальчика, де клуб «Нарцис», і пограти на більярді або трохи випити. Втім, пити він, либонь, не зможе — дуже вже гуде в голові, страшенне похмілля, а тут ще цей біль: він перекочується всередині туди й сюди, вгору і вниз, немов скажений підшипник у поламаному циліндрі.

Через той непевний біль особливо дратувало оте щось тверде й холодне під щочкою. Він схотів повернути голову, щоб розібрати, що ж йому муляє. Муляла одна з низеньких металевих планок, приварених до днища кузова, але перш ніж збагнув це, він поперхнувся — рот сповнився жовчі, яка ринула звідкись ізсередини й заклекотіла в кутиках губ. Він спробував сісти, та не зміг, зате жовч раптом ринула назад, до горлянки. Він ригнув, сіпнувшись усім

тілом. Жахливий біль різонув його, тіло конвульсивно смикнулось, і він, зойкнувши, знепритомнів.

Патрульна машина знову виїхала на Ганновер-стріт і покотила між двома рядами замкнених магазинів, оздоблених світляною рекламою, завішаних преїскурантами, обліплених подертими оголошеннями й увінчаних на другому поверсі пощербленими, а часом і підпертими скісною колодою балконами, на які виходили замазані білою фарбою скляні двері вбогих, занехаяних квартир. Машина проїздила повз затемнені пивниці та чорні каверни під'їздів прибуткових будинків; повз тьмяно освітлені кав'ярні з бамбуковими завісами на вході та сокові бари, де запізнілі відвідувачі просто з пляшок допивали якісь напої, обіпершись на мармурові дошки стоїлок або притулившись спиною до вітрин; повз купки молодиків, що стовбичили мало не на кожному розі, гегекали й курили сигарети, але відразу замовкали, помітивши поліцейський пікап, і проводжали його мовчазним поглядом; повз незліченні неонові реклами, що волають одне й те саме: «Кока-кола!», «Кока-кола!», «Кока-кола!» — і, здається, все множаться й множаться вночі.

Раалт нишпорив у кишені кітеля. Ти бач, більше не лишилося сигарет.

— Зупинишся біля португальця, добре? — сказав він. — Я вискочу за куривом.

— Господи! — скрикнув водій. — Та не маємо ми часу купляти куриво. Треба ж якнайшвидше доставити на місце цього хлопця.

— Ет, слухай, це ж якась хвилина! Не здохне той байстріук, довеземо живого. Вони двожилльні, ці готноти. Станеш біля тієї забігайлівки.

Водій тільки хитнув головою. Ситуація нервувала, турбувала і навіть трохи лякала його, але він знав, що сперечатися з Раалтом — справа марна.

— Гаразд, на твою відповідальність,— промовив він, бо йому аж ніяк не хотілося брати на себе провину за все, що вже скоїлося чи може ще скоїтись. Раалт скося глянув на нього і вишкірив зуби в презирливій посмішці.

Водій не дивився на Раалта, тільки знову похитав головою. Але скоро збавив хід і зупинив машину перед кафе.

— Давай швиденько,— сказав він, ховаючи очі, щоб не бачити Раалтової гримаси. Той виліз із машини, хряснув дверцятами і, перетнувши тротуар, зник за дверима кафе.

Віллібой, у задньому відсіку пікапа, опритомнів од легенького поштовху при гальмуванні. В ніздрі вдарив солодкий, нудотний запах бензину та гару. Він одразу знов судорожно гикнув, здригнувшись всім тілом; гик той перейшов у жалісний стогін, у плач, і ридання потрясли його, прискорюючи нові хвилі пекельного болю, що прокочувалися в животі. Він простягнув руку туди, де боліло найбільше, і, відсунувши мокру й липку від крові одіж, намацав кровоточиве вічко рани, крізь яке куля прошила йому тіло, геть пошматувавши печінки. Тільки тепер, здається, він уперше зрозумів, що сталося з ним.

— Рятуйте! Ой, Боже, допоможіть мені! Ой, мамо, ой, мамо! Ой, Господи Ісусе, порятуй мене! Порятуй... Я вмираю, вмираю! Порятуй мене! Порятуй! Ой, Боже, поможи мені. Поможі, помози... Прошу... помози... Господи... Ісусе... Мамо... Поможіть мені... Поможіть...

Ті зойки і стогони безпорадно глухнули в тісному закапелку пікапа, розбиваючись об байдужий метал, який оточував Віллібоя з усіх боків. Батьківський ремінь знову й знову ляскав та свистів у повітрі, шорсткі краї ременя впивалися йому в ноги, в сідниці, обшпарюючи нещадним бодем.

Констебль Раалт увійшов до кафе. Тут було тихо й майже безлюдно. Попід стінами та біля довгого столу в центрі зали видніли лиш поодинокі відвідувачі. Кілька пар очей простежили його шлях од дверей до стойки і знову зазирали в щербаті чашки, келихи із охолодженим соком та в недоїдені зачерствілі пончики. Тільки якийсь таксист не підвів голови від газети. Опасистий хазяїн, що стояв за стойкою, протираючи серветкою мармурову дошку, кивнув констеблеві.

— Привіт,— посміхнувшись, мовив Раалт і зсунув кашкет на потилицю.— Будь ласка, пачку сигарет.

Товстун кинув пачку на прилавок і спитав:

— Як справи, начальнику?

— Помаленьку,— відповів Раалт.— Як завжди, маємо мороку з тими чорними розбишаками.

Він витяг сигарету, вставив її в рот і поплескав себе по кишнях, шукаючи сірників. Хазяїн-португалець підсунув йому коробку. Раалт запалив, пихнув димом.

— Так, з тими чорними одна тільки морока,— сказав португалець.— А от я взяв та й завів собі добрячого дубця — ось він тут, під стойкою. У мене не побешкетуєш. Оце недавно якось увечері заходить сюди одна чорна хуліганська пика...— і став повагом розповідати всю пригоду.

За хвилину двері знову розчинилися, до кафе вбіг знервований водій. На його спітнілому юнацькому обличчі застиг переляк — він не міг дати собі ради.

— Давай поїдемо скоріше! — збуджено гукнув він Раалтові.— Той хлопець...

— Чого це такий поспіх? — ліниво спитав хазяїн кафе, поклавши на прилавок дебелі руки.

— Та там у нас у пікапі якраз один такий смердючий головоріз,— пояснив констебль Раалт, а водієві кинув: — Чого ти так турбуєшся, га?

— Слухай, Раалте, — сказав водій, — цей хлопець...
Краще б нам якнайшвидше доставити його на місце.

— Та хай він горить! — зі злістю буркнув Раалт.

— А може, панове начальники випили б кока-коли? — запропонував хазяїн, приязно всміхаючись їм.

Віллібой уже перестав змагатися з болем. Та й сам біль був тепер не той, нестерпучий, а інший — тупий, якийсь наче затерплий. Йому, либонь, стало холодно — добре було б, якби мати вкрила його ще одною ковдрою, тоді б зігрівся. У вікно їхньої вбогої кімнати періщить дощ, і він труситься від холоду, лежачи на підлозі під тонкою, подертою ковдрою. Батько з матір'ю сплять разом на ліжку — їм там тісно, зате тепло. Щойно мати, прокинувшись, підвела голову і гримнула на нього, щоб перестав скімлити. Він поскаржився вголос:

— Мені холодно, ма... — Але відповіді не діждався.

Марення подіяло знеболююче, страждання відпустили його. Але пальці, а за ними руки й ступні потроху дерев'янили й геть утрачали чутливість: навіть коли він проводив руками по своєму тілі, пальці не відчували жодного дотику. Руки ніби перетворилися на розбухлі, тверді, неживі цурпалки. Він уже не сприймав очима навіть темряви в цьому вузькому залізному закутку. В голові прокочувалось якесь тоненьке дзеленчання.

— Завжди вони тусають нас, байстриюків бідолашних, — промовив він і сам здивувався, який то дужий та чистий в нього голос. Він спробував проглянути крізь темряву, та зір уже покинув його очі. Вони лишалися розплющеними, але нічого більше не бачили. Потім ураз йому до рота ринула нова хвиля крові з жовчю, і за мізерну мить до смерті він відчув гострий смак кислого та солоного.

Вночі похолоднішало. З південного сходу дали віяв прохолодний вітер, він зворухнув гаряче повітря, але не затьмарив нічні зорі: вони так, як і перше, блищали, мерехтіли й підморгували, немов живі очі темного виду неба. В усіх канавах Шостого кварталу ожили, зашаруділи клапті паперу, а на вікнах затхлих прибуткових будинків заколихалися цупкі від бруду фіранки. Відчувши подмух холоду, заворушилися, защулилися у важкому сні люди — й ті, хто спав на продавлених ліжках і хто лежав у тісних сходових клітках. Якщо цей легкий вітер утримається до ранку, ще й посиляться, то перетвориться він у справжній зюйд-ост.

Фарбовані скляні двері злодійського «клубу» легенько клацнули, зачиняючись.

— Схоже, в місті завтра добряче потягне, — зауважив Фоксі.

— А може, краще б нас уже нарешті потягло звідси? — озвався власник персня з черепом та кістками. — Чи стирчатимемо тут, холера нам у бік, цілісіньку ніч?

— Та годі тобі, годі, — сказав Фоксі. — Йдемо вже. — Він глянув на Тойєра: — Тачка в тебе справді в порядку?

— А як же інакше! — голосно позіхнувши, відповів Тойєр. Він досі ще не зовсім прочумався зі сну. — Стоїть і чекає отут у дворі.

— Ну, тоді потяглися, — посміхаючись, мовив Фоксі й підморгнув Майклові Едонісу. — Ти готовий, голубчику?

— Авжеж! Хіба я схожий на цих задрипаних боягузів?

— Хто це боягузи? — похмуро скинувся на нього хлопець зі шрамом. — Що ти патякаєш, мати твою...

— Краще твою, старий,— сміючись, кинув Майкл Едоніс і перший пішов до дверей.

Всі вийшли слідом за ним. Фоксі загасив світло й замкнув двері, потім наздогнав приятелів і, глянувши на небо, оголосив:

— А таки потягне — ого-го!

Із щілини під плінтусом у темну кімнату обережно виліз тарган. Він сторожко поворушив тоненькими антенами-вусиками — в один бік, у другий, — чи нема якоїсь перешкоди. Не знайшовши жодної, він рушив далі, швидко перебираючи своїми членистими, колінчастими ніжками. Одну по одній він перебігав мостини, долаючи безліч вузеньких скалок, що відщепилися від дощок. Ось тарган натрапив на щось липуче, клейке, спробував на смак солодку рідину, змішану з блювотинням. Цього добра було багато на підлозі кімнати, де вбили жалюгідного старигана. Тіло його вже винесли звідси, а кімнату поліція опечатала, так що тепер у ній нікого не лишилося, тільки тарган та ще дух занепаду й смерті. Тарган узявся до клейких ласощів, аж раптом десь зарипіла мостина, і, сполоханий, він пустився навітки, майже нечутно шкребучи лапками по шерехатій підлозі. Але за хвилину в кімнаті знову запанувала тиша, і тарган повернувся до перерваного бенкету.

В комірчині на першому поверсі лицем до стіни лежав Джон Абрахамс. Він не міг заснути і тільки виричував очі у тьмяну порожнечу перед собою. Лежав не роздягаючись, весь наче оповитий смородом пропотілої одежі та власною затхлістю — запахом тієї руїни, в яку давно вже перетворилося його тіло. В голові важко й тупо ворушилась одна-єдина думка: «Ну, чим це тобі допоможе, що йдеш проти людей, таких самих, як ти? Чим це тобі допоможе?» Думка поверталася до нього знову і знову, і кінець кінцем він покинув навіть спроби думати про щось інше.

«Чим це тобі допоможе? Чим це тобі допоможе? Чим це тобі допоможе?»

А десь далеко простував сам-один крізь зоряну ніч до моря молодий дивак на ім'я Джо. Вранці він буде з насолодою вдихати запах океану, бродитиме по коліна у заспокійливих, прохолодних хвилях, схилитиметься низько до дзюркотливої зеленкуватої води, виглядаючи на мілководді темні силуети водоростей, що колихаються, як опахала, чи звиваються, ніби змії, і немов ваблять до себе, вглиб.

Він дійде до стрімких скель, що виростають просто з води, там у тихих заводях замилувано спостерігатиме тасмне життя прозорих морських зірок, ніжно забарвлених актиній та інших мешканців моря і зачаровано слухатиме рівний, безугавний рокіт океану, що невпинно накочує свої хвилі на предковічну твердь гранітних бескидів...

Зборений міцним сном, Френкі Лоренцо лежав на спині у старому залізному ліжку поруч із дружиною. Грейс не спала. Слухаючи мирне чоловікове хропіння, вона з тривогою і надією чекала настання нового дня. Вона знала вже напевно — в ній зародилася крихітка нового життя.

УІЛСОН КАТІЙО

*Син рідної
Землі*

Перекладено за виданням:
Rex Collings. London. 1976

Частина перша
НА ПОЧАТКУ...

Те селище, звалося воно селищем вождя Макоши, лежало на розлоному плоскогір'ї, від якого — одна на схід, а друга на південний захід — розходилися дві долини. Звичайне селище, яких безліч у нашому краї: кілька сот маленьких круглих хатин, зліплених із глини й покритих очеретом, купками розбігалися по всій височині. Більшість селян тут, ясна річ, годувалися землеробством. Брунатні родючі поля розкинулися на широких схилах східної долини. Ті поля та ще густі чагарі, які облягали селище з усіх боків, окрім сходу, й становили головну турботу в немудрящому житті тутешніх жителів. А над долинами, селищем, буйним чагарником та полями височили пагорби й гори. На півночі виднілося пасмо туманних гір, що здалеку видавалися майже голубими, а трохи ближче до селища на сході здіймалося гостроверхе червонясте згір'я. Із заходу та з півдня підступало безладдя гранітних скель. Багатьом селянам ті далекі гори, ба навіть ближні пагорби й скелі здавалися чи не краєм світу.

Останнім часом усі в селищі знали, що чоловік на ім'я Секуру тяжко нездужає. І знали вони, що тому лихові годі чимось зарадити, бо мав він за плечима вже гей скільки років! Взагалі-то нечасто буває, щоб здоров'я старої людини хвилювало всіх і кожного. Але тут було саме так. Вранці й увечері, дорогою на поле й назад чоловіки та жінки, і молоді й підтоп-

тані, заходили провідати старого. Втім, ніхто, крім родичів та найближчих друзів-ровесників, в його хатині довго не затримувався. Один за одним (іноді по двоє, а то й по троє) прочиняли вони сплетені з лози двері й заходили до оселі. Там у сутінках на маті, простеленій поряд із вогнищем, сидів або лежав немічний, майже зовсім сивий чоловік і дивився на двері маленькими карими очима. Вмостившись на долівці, гість вітав старого, якого за звичаєм, з поваги до похилого віку, всі називали «дідусем».

— Як себе почуваєш нині, дідусю?

— Хто це? — питав Секуру хрипким кволим голо-
сом.

— То я — Тігерє.

— Хто?

— Тігерє! Син Катсандє!

Старий озивався повільно й розважливо:

— А! Це ти, друже. Пробач. Не впізнав я тебе...
Очі мої вже зовсім нікудишні... Що ти робив сьогодні?

— Те саме, що й завжди, дідусю! Те саме, що й усі в цю пору року.

— Що ти сказав? Присунься-но ближче, хочу краще тебе чути...

Гість присувався ближче.

— Я кажу, в цю пору року всі дні схожі між собою! Дуже багато роботи в полі!

— Атож, твоя правда. О цій порі в полі дуже багато роботи... Але ж ти роботящий хлопець, Тігерє! Ти вмєш працювати!

— А ти, дідусю, — як ти себе почуваєш?

— Ох, Тігерє, сам бачиш... Все так само. То краще, то гірше. Все так само... А як там твоя сім'я — всі живі-здорові?

— Та добре, дідусю! У нас усе гаразд! Хіба тільки роботи забагато.

— Ну, це нічого. А мій друг Катсанде як поживає?

— Дідусю, батько начебто вранці збирався зайти до тебе по дорозі на поле.

— Сьогодні вранці?.. Так, так, тепер пригадую. Він справді ранком заходив.

— Дідусю, може, тобі що-небудь принести — сьогодні чи наступного разу, як прийду?

— Ні, друже. Не треба. Все, що мені тепер потрібно, — це дрова для вогнища та тютюн. Ото й тільки! Дровець мені нанесли силу-силенну. І тютюн є, який хочеш. Може... Може, почастуємося разом?

— Дідусю, я ж не нюхаю тютюну.

— Справді?.. Чогось я став усе забувати... Але ось що я тобі скажу: постарієш, то будеш нюхати... Кажали мені, що Горедема пішов од нас. Так?

— Так, дідусю! Це велике нещастя.

— Що правда, то правда... Подай-но мені полінце для вогнища... Дякую... Я про Горедему — куди тільки дивляться духи наших предків! Адже Горе був ще зовсім хлопчиськом. Ти бач: дехто з нас набагато старіший за нього, а він ось уже пішов, раніше за мене пішов!.. Не відаю, що воно діється з кров'ю, коли людина пристаріє. Ти, певно, знаєш, що тільки кров'ю гріється наше тіло. Так от, коли вже постарієш, як оце я чи хто інший, то вогнище перетворюється для тебе на справжнє божество. Навіть полуденна спека мене вже більше не зогріває... Навіть спека...

— Ну от, дідусю, мені вже час іти розпалювати вогнище у своєму дарі¹! На добраніч. Я, може, навідаюсь до тебе завтра чи післязавтра.

— Дякую тобі, Тігере, що зайшов. І хоч я вже не

¹ Д а р е — хатина, яку чоловіки споряджають собі для ділових та приятельських зустрічей.

той співрозмовник, що колись,— ти все одно заходь. Мені буде дуже приємно... І не забудь переказати від мене привіт своєму дідові.

— Не забуду, дідусю,— перекажу!

Гість виходив. Та не встигав він причинити за собою плетені двері, як їх уже відхилив інший.

Секуру вважали найкращим знахарем не тільки в селищі вождя Макоси, а й у всій окрузі. Лікувати людей він навчився від свого діда, який любив його найбільше з усіх онуків. Багато часу вони проводили разом. Бувало, встануть удвох ще вдосвіта і довго блукають чагарями в пошуках цілющого зілля. А потому Секуру уважно спостерігав, як дідусь виготовляє з того зілля ліки й відпоює хворих. Коли діда не стало, він уже мав доволі досвіду, щоб і самому лікувати швидко і вправно. Минув час, і його мистецтво так зросло, що ні дід, ні будь-хто з тогочасних знахарів, ба навіть сам прадід Секуру (а той був знахарем справді славнозвісним!) не могли б потягтися з ним. Слава про нього котилась по всіх усядах, і ще до недавнього часу в Макосу приходили по допомогу люди з найвіддаленіших селищ, від яких чотири, а то й усі п'ять днів ходу. А все тому, що діло своє Секуру таки знав.

Більше того, найвідоміший серед знахарів, він був ще й чаклуном-посередником, який допомагає спілкуватися з духами предків та душами померлих, а це під силу далеко не кожному знахареві. Чаклунів же, які вмiли зціляти людей, було й зовсім обмаль. Саме через те, що дивовижним чином опанував такі два різних мистецтва, Секуру й став чи не найшанованішою людиною в селищі. І коли траплялося, що довго не було дощу,— а таке випадало раз на сім років,— саме до нього звертався вождь Макоса, приходили молодші вожді та мешканці навколишніх сіл. Вони збирались біля хатини Секуру, співали й танцювали

тут під звуки тамтамів. Старі люди виспівували прадавні гімни, закликаючи всесильних духів, щоб дарували селянам дощ. І так тривало, доки в Секуру не вселявся дух лева. Адже духи предків, поки не спілкуються з людьми, живуть у тілі лева і стримують його лихий норів.

Коли ж люди волали до них, дух лева переселявся в Секуру, й він тоді поводився точнісінько, як лев — лев із пораненою лапою. Найчастіше подібні зборища закінчувалися могутньою зливою, і селяни розбігались по домівках. Але іноді бувало й так, що люди йшли додому ні з чим, і їм ще довго доводилося приносити жертви духам предків, перш ніж нарешті випадав дощ.

Секуру мав у селищі й чимало інших обов'язків — деякі з них не мали нічого спільного зі знахарством та чаклунством. Він звичайно порядкував над такими важливими обрядами, як принесення жертв чи освячення духів недавно померлих односельців. Був також одним із старійшин, близьким порадником та повірником вождя Макоси. Разом з іншими старійшинами вождь Макоса й Секуру чинили суд над тими, хто завинив у якихось злочинах, залагоджували нескінченні суперечки за землю, вгамовували родинні незгоди.

Багато сімей у селищі завдячували своєю появою і дальшим існуванням саме йому, Секуру. І юнаки, й старші чоловіки, наміряючись узяти собі першу, другу чи третю, а то навіть і четверту дружину, прохали його бути посередником у шлюбних справах. Однак погоджувався він не завжди, а лише тоді, коли досвід підказував йому, що шлюб буде щасливим.

Сам Секуру міг мати стільки дружин, скільки б забажав, та вдовольнився трьома. Від першої дружини, Ма Гомо, у нього були син та дочка, ще один син і ще одна дочка, потім ще два сини, ще одна

дочка й ще три сини. Друга дружина, Ма Тсінді, народила йому сина, двох дочок, потім ще одного сина, ще одну дочку й ще двох синів. І лише одну дитину, сина, подарувала йому третя, наймолодша дружина, Ма Ругаре: на жаль, вона дуже рано померла. Вся його численна родина жила в мирі та злагоді на одному великому подвір'ї, в центрі якого, оточене хатинами дружин та дітей, стояло житло Секуру і його даре.

Тепер він виходив звідти тільки за природною потребою, двічі чи тричі на день. І тоді можна було бачити, як Секуру, міцно вхопившись за ціпок, наче малюк за материн палець, спираючись на нього всім тілом, колись ставним та дужим, а тепер згорбленим і майже невагомим, шкандибав од своєї хатини до кущів акації на краю подвір'я. Кожних два-три кроки він зупинявся перепочити. А коли нарешті повертався до закоптілої хатини, то падав на мату зовсім без сил. Тепер його, здавалося, втомлювало майже все. Навіть розмова. Давно минули ті часи, коли Секуру з великою радістю чекав вечірньої години. Тоді, повечерявши, він зручно влаштовувався в своєму даре серед менших дітей, старших онуків та їхніх численних приятелів і брався до найулюбленішого заняття — оповідав бувальщини.

— Я знаю, що билиця, яку я вам сьогодні розповім, зовсім не смішна й не дуже вас розважить,— так звичайно починав Секуру свою оповідь, коли нарешті вщухав гамір і припинялася штовханина серед дітей, що намагалися сісти якнайближче до нього.— Але в житті не все потішне та веселе. Добре буде, як ви тихенько посидите й уважно послухаєте...

Колись, давним-давно, було собі селище. Вождь цього селища звався Чума. Селище його нічим не відрізнялось від інших. Та якось надвечір, коли селяни,

як завжди, поверталися з поля, в селищі з'явилися дуже дивні чужинці. І було тих дивних чужинців багато — може, ціла сотня. Вони зупинились біля оселі вождя Чуми. А дивними прибульці здавалися селянам тому, що вони були білошкірі. Звичайно, для вас білі люди — не дивина, ви їх бачили багато разів. Але вождеві Чумі та його одноплемінникам вони трапилися вперше. До тієї пори ще жодний білий не з'являвся в їхньому селищі.

Тож, як ви здогадуєтесь, попервах вони трохи злякалися, хоча водночас їм кортіло подивитися на білих людей. Коли решта селян повернулися з поля, всі зібралися гуртом і, тримаючись віддалік, почали спостерігати. Їх цікавило все. Хто ті люди, і чи люди вони взагалі? Якщо люди, то звідкіля й куди йдуть? Що привело їх до селища вождя Чуми? І, як воно завжди буває в таких випадках, гурт цікавих, намагаючися краще роздивитися білих людей, почав потроху, крок за кроком, наближатися до подвір'я вождя. Та перш ніж вони підійшли зовсім близько, юнакові на ім'я Шонга саянула в голові думка.

— А що, як ці білі люди — вороги? І не дають вождеві вдарити у бойовий тамтам? Може, воно й не так. Але хто його знає? Краще б перевірити, — так сказав він.

Усі з ним погодилися. Та як це зробити? Один із старійшин запропонував послати когось до подвір'я вождя — подивитися, що там і як. Спитав охочих, і раніше за всіх зголосився Шонга.

Але спочатку старійшина звелів воїнам принести зброю.

Щоб не збудити підозри в білих, треба було відправитися по списи, сокири, луки та стріли непомітно — по двов, по тров. І, повертаючись назад, по можливості якнайдовше не показувати зброю. Жінки й діти, аби приховати ці приготування, мали вийти на-

перед. Воїнам, що жили на другому кінці селища, позаду вождевої оселі, сходіти по зброю непоміченими було важко, а пробиратись манівцями забрало б багато часу. Тож дехто з них позичив зброю у приятелів, що жили поблизу, а решта так і залишилася стояти поряд із жінками та дітьми. Коли більшість воїнів озброїлася, Шонга подався до подвір'я вождя.

Він намагався триматись якомога далі від білих людей. А як підійшов ближче, то побачив, що в них багато коней, ще й з півдесятка запряжених волами возів. Серед білих він удрів також сімох чорношкірих юнаків і здогадався, що вони служать у білих візниками.

Вождь Чума сидів у своєму дарі й розмовляв із білим чоловіком. Перекладав їм один із тих чорношкірих. Білого чоловіка — про це Шонга дізнався пізніше — звали Хілл. Він був у білих ватажком.

— Нічого поганого з нашими волами не сталося, вони просто притомились. А нам потрібні свіжі. Ви тут нічого не втрачаєте,— говорив вождеві білий.

— Я ж вам сказав — сам не маю двох десятків волів, а то б ми вже давно помінялися. А селянам я не можу наказати, щоб поміняли своїх волів на ваших. Мені потрібно порадитися зі старійшинами — тоді й вирішимо, як вам допомогти. І скажіть, навіщо вам сімнадцятеро наших юнаків?

— Ми хочемо, щоб вони працювали у нас. Ми їм добре заплатимо.

— Знову ж таки, я тут не указ. Домовляйтесь із самими юнаками та їхніми родинами.

— Послухай. Я востаннє пропоную обміняти волів. А за тих сімнадцятеро хлопців ти отримавши від мене аж дві рушниці, багато куль, дві сорочки й пару штанів, а крім того, ще й... люстерко! Що ти на це скажеш?

— Я вже сказав: я маю порадитися зі своїми людьми! — невдоволено вигукнув вождь.

— То ти ще крик здіймаєш?! Схоже, тобі невтямки, що я й сам можу в тебе взяти стільки волів і людей, скільки мені потрібно!

Отут Шонга зрозумів, що почув і побачив уже більше ніж досить і що час повертатися до своїх. Але не встиг ступити й кількох кроків, як білий чоловік, «бос Хілл» (він любив, щоб його називали саме так), наставив на нього револьвер і наказав зупинитися. Та в наговні, який потроху наближався до хатини вождя, вже помітили, що там діється. Жінки й діти пропустили воїнів наперед, а самі кинулися врозтіч. Побачивши це, білі наготували зброю і, тільки-но воїни посунули на них, почали стріляти. Кілька воїнів упало. Вождь Чума став благати «боса Хілла» припинити стрілянину, натомість обіцяв угамувати своїх воїнів. Білий погодився. Він гукнув, щоб перестали стріляти, і вождь Чума наказав воїнам зупинитися. Тоді Хілл скомандував своїм сидати на коней.

Всі подумали, що білі збираються від'їжджати, але замість цього «бос Хілл» націливе на вождя Чуму револьвер і звелів, щоб той наказав своїм воїнам скласти зброю. Вождь Чума злякався за своє життя і підкорився. Воїни покидали зброю. А Хілл наказав своїм людям оточити їх і тримати на мушці. Потім він послав одного білого й одного чорного, щоб вони, захопивши з собою Шонгу, розшукали загороди для худоби й пригнали два десятки волів. А сам тим часом, походжаючи серед оточених та обеззброєних воїнів, відібрав двадцятьєро дужих юнаків і відокремив їх від гурту. Щойно ті двоє із Шонгою пригнали волів, вози відразу ж запрягли, а тих волів, що випрягли, Хілл власноручно постріляв. Потому білі люди, забравши юнаків (а з ними й Шонгу) та чотирьох

забитих волів, виїхали з селища й подалися на північ.

Коли вони зникли з очей, у селищі почали оплакувати загиблих. Усього було вбито сорок і поранено одинадцять чоловік. Мертвих оплакували три дні, після чого поховали. Засмучений вождь і старійшини зібралися, щоб поміркувати, що ж робити далі. Вирішували, чи варто переслідувати білих, чи ні — адже ніхто не знав, звідкіля вони прийшли й куди поمانдрували. Справа була вельми складна. Звичайно, можна б спробувати йти слідом за білими на північ, але ж ніхто не міг поручитися, що вони нікуди не звернули. До того ж білі їхали кіньми і на запряжених волами возах, тож за три дні могли дістатися вже хтозна-куди. А якщо навіть і наздоженуть їх воїни, то білі, напевне, будуть погрожувати, що вб'ють юнаків, яких забрали з собою. А цього в селищі ніхто не хотів. Тому вирішили білих людей не переслідувати, і тепер надія лишалася тільки на те, що бранці — молоді та дужі хлопці — втечуть, як трапиться слушна нагода. Отже, порятувати себе вони могли лише самі.

Минуло багато днів, а про юнаків не було жодної чутки. Родичі всі очі видивились на дорогу, що вела з півночі, та все даремно. Скрізь було тихо й безлюдно. Тиждень по тижню, місяць по місяцю минав рік — цілий рік, сповнений туги та неспокою, а від юнаків — ніякої звістки; про волів же й думати забули. В деяких сім'ях почали навіть заводити мову про те, щоб відправити жалобний обряд по синах, яких уже не сподівалися побачити живими.

Та одного дня маленький хлопчик, що пас худобу, вгледів неподалік од селища білого чоловіка. Хлопчина щодуху побіг до батька, який саме вичиняв шкуру для тамтамів, і все йому розповів. Той, у свою чергу, поспішив про появу білого сповістити вождя

Чуму... Стояв початок осені, майже весь урожай уже зібрали, і більшість воїнів були того дня в селищі. Але, боячись сполохати білого, вождь Чума не вдарив у бойовий тамтам, а натомість послав трьох своїх синів, щоб притємом зібрали якомога більше людей. І невдовзі перед даре вождя стояло чоловік сорок воїнів. Чотирьох із них він вирядив упіймати й привести до нього білого чоловіка. Воїни кинулися виконувати наказ. Та не встигли вони вийти за околицю, як побачили білого, що йшов їм назустріч. Тоді вони його схопили й відвели до вождя Чуми разом із клунком, якого білий мав при собі. Тим часом біля хатини вождя зібралися старійшини й решта воїнів. А що ніхто не знав, чи прийшов той чоловік сюди сам-один, чи, може, десь поблизу є ще білі люди, то навколо селища на всякий випадок виставили варту. Білий чоловік, стоячи перед вождем та старійшинами, тремтів од страху, мов очерет під вітром.

— Чого тобі треба в нашому селищі? — запитав його вождь Чума.

— Мене звуть превелебний отець Мілз,— білий несподівано заговорив нашою мовою і викликав тим загальний подив.— Приїхав із Англії. Тут я у справах божих і прийшов до вас із миром та з добрим словом.

— Я питаю, чого тобі треба в нашому селищі?

— Якщо дозволите мені пояснити все, буде легше зро...

— Звідки ти йдеш?

— Із селища вождя Мтоко.

— А куди йдеш?

— Я йшов сюди, до вашого селища.

— Навіщо ти йшов сюди?

— Я йшов просити вашого дозволу заснувати тут місію.

— Що таке місія?

- Отож я й кажу, що якби мені дозволили пояснити все до ладу, то було б легше зрозуміти...
- Ти прийшов сюди сам?
- Так, володарю.
- І не зустрів на своєму шляху жодної білої людини?
- Жодної.
- А в селищі вождя Мтоко є білі люди?
- Є, і багато. Всі вони шукачі коштовного каміння і риють там копальню.
- Старійшини, ви чуєте, що каже білий?
- Чуємо, чуємо! — загомоніли всі.
- А тепер скажи нам... Ти кажеш, що прийшов сюди один?
- І це щира правда, вождю Чума.
- А як же ти знайшов дорогу?
- Перш ніж я вирушив, мені все добре пояснили...
- Хто? Білі люди, які побували колись у моєму селищі?
- Ні, вождю. Мій помічник. Ви маєте його знати. Його звуть Шонга. Він родом із...
- Шонга? Ти сказав — Шонга?!
- Так. Ми з ним працюємо разом. І він мені не тільки помічник, а й друг. Саме він і...
- То Шонга живий?
- Я прошу, дозвольте мені все пояснити. Бачите...
- Тобі доведеться пояснювати багато чого! Почни з того, як ти вперше зустрів Шонгу, й розкажуй нам усе.
- Але тут, власне, нема чого довго розказувати, — почав Міллз свою розповідь.
- З'ясувалося, що цей білий чоловік прибув до селища вождя Мтоко рік тому. Там він зустрів білих «шукачів коштовного каміння», і вони, а надто їхній ватажок, якого звуть Хілл, повелися з ним дуже доб-

ре. У них він жив кілька тижнів. Потім вирішив заснувати в селищі Мтоко місію, а для цього йому був потрібен товмач. Хілл, добра душа, «подарував» йому таку людину. Це й був Шонга. Спочатку вони не розуміли один одного, але невдовзі Міллз навчив Шонгу англійської мови, а Шонга його — своєї. Згодом Шонга прийняв християнство і навіть сам збудував у селищі вождя Мтоко невеличку церкву, а ще три хатини, в яких вони тепер і живуть. Справи в селищі Мтоко йдуть чудово. Скоро там відкриється місіонерська школа й лікарня. І саме Шонга порадив йому, превелебному отцеві Міллзу, помандрувати до селища вождя Чуми й дізнатися, чи не можна заснувати місію й тут.

— Ось звідки я знаю Шонгу.

— А не розповідав тобі коли-небудь Шонга, як він залишив наше селище?

— Здається, розповідав, але не дуже докладно. Він щось казав, нібито їх силоміць забрали працювати в копальнях. Та я хотів би вас запевнити, що Шонга й усі інші люди з вашого селища живуть дуже добре. Всі вони, крім Шонги, працюють у копальні. Мій друг Хілл платить їм за роботу й піклується про них.

— Старійшини, про наших дітей ми ще поговоримо. А зараз нам потрібно вирішити, що робити з цим білим чоловіком... Скажи нам, отець Міллз, що таке місія?

— Володарю, я залишив свій дім, свою країну й приїхав у цей благословенний край, щоб допомагати людям. Я християнин, тобто я вірю у Всевишнього, у Бога, який втілюється в своєму єдиному синові, господі нашому Ісусові Христі. Якщо тут буде місія, то кожен із вас матиме змогу пізнати вчення Христове й наслідувати його. Бо немає іншого шляху до царства небесного і бути не може. Через це я й прошу

в тебе дозволу побудувати тут, у твоєму селищі, церкву, щоб ти і твої люди могли молитися Богу. Бо я не хотів би в Судний день побачити когось із вас у вічному пекельному вогні. Вірю й сподіваюся, що всі ви потрапите до раю, будете разом з господом нашим Ісусом Христом і зазнаєте втіхи безсмертного життя на небі. Згодом ми хотіли б також відкрити тут місіонерську школу й лікарню. Нехай би ваші діти навчалися читати й писати, дізнавалися про інші землі та народи. Ми б навчили їх любити ближніх своїх, віддавати їм набуток свій та дбати про них. Серед вас, я бачу, є багато хворих. Ми відкрили б тут лікарню відразу ж, як тільки...

— Того, що ми вже почули, задосить. Хоч я й не все зрозумів. Але послухай тепер ти, як ведеться у нас. Коли хтось помирає, його душа зустрічається з духами наших предків. А вони живуть щасливим і вічним життям — у цьому ніхто не сумнівається — і до того ж мають над нами велику владу... А ти, як мені здається, просто хочеш, щоб ми поклонялися твоєму цареві. Бог — то його ім'я?

— Ну...

— І навіть нашим дітям уміти читати й писати? Щоб навчитися любити людей і дбати про них, твоя школа їм зовсім не потрібна. Та й хто наглядатиме за коровами та козами, поки діти сидітимуть у тій школі? І твоя лікарня нам ні до чого. Знахарі в нашому селищі — найкращі на всю округу.

На той час, поки вождь Чума обговорював із старійшинами, що робити з білим, того відвели до сусідньої хатини. Міллз зізнався, що приятелює з Хіллом, тим самим, який вбив їхніх воїнів і силою забрав із селища двадцятьєро юнаків. Тому дехто із старійшин вважав, що його треба вбити. Але інші з цим не погоджувались, гадаючи, що так буде несправедливо. Після довгих сперечань вождь Чума вирішив поразити

дитися з найкращими знахарями й чаклунами. Їх запросили до дарє вождя.

Один по одному з'являлися вони перед вождем та старійшинами. Кожного з них запитували, що робити з Міллзом. І всі, як один, почаклували над своїми амулетами, віщували для мешканців селища страшні лиха, якщо Міллза буде вбито. Знахарі радили прогнати його. Вождь Чума та старійшини погодилися. Білого знову привели до дарє вождя й сказали, щоб він ішов геть і ніколи більше сюди не повертався. Потім воїни відпровадили його до стежки, що вела в селище Мтоко.

Згодом розповідали, що Міллз добирався туди цілу ніч. І так стомився дорогою, що, діставшись, одразу ж пішов до себе в хатину, ліг і міцно заснув. Тому в селищі про його повернення ніхто не знав, навіть Шонга.

А десь опівдні наступного дня до Шонги, який сидів у церкві й читав Біблію, прибіг переляканий, захеканий хлопчик. Він сказав, що до селища наближається гурт білих чоловіків. У селище Мтоко до превелебного отця Міллза й раніше приїжджало багато білих, але Шонга вперше залишився при місії самотою. Йому ще ніколи не доводилось мати справу з цілою юрбою прибульців за відсутності отця Міллза. Тому він спочатку розгубився — не знав, що робити. Потім вирішив, що найкраще — то скликати всіх селян. Шонга оббіг селище, й невдовзі селяни зібралися біля церкви. І тоді він звернувся до них із такими словами:

— Сюди йдуть білі люди. Ви знаєте, що й раніше вони приходили сюди не раз і не два. І ви впевнилися, що вони хороші люди й не бажать вам зла. Бо перед Богом вони всі — наші брати. Я знаю — більшість із вас не вірить у Бога. Та все одно я прошу вас: зустрінемо білих, як своїх братів. Нумо, як вони

під'їдуть ближче, тричі крикнемо разом: «Ласкаво просимо, браття!»

Тільки-но вершники наблизились до церкви, Шонга впізнав серед них Хілла. А коли ті під'їхали і спинилися, зрозумів, що вони добряче п'яні. Рушницї, з якими ті люди ніколи не розлучалися, певна річ, були при них.

— Ласкаво просимо, браття! Ласкаво просимо, браття! Ласкаво просимо, браття! — тричі недружно проревів натовп, але в тому вітанні не було ані крихти тепла. Шонга виступив наперед і, за звичаєм опустившись на коліна, привітав Хілла.

— Підведися, хлопче! — скомандував Хілл.

Шонга підвівся.

— Поїхав учора твій-хазяїн — Міллз?

— Так, босе,— смиренно відповів Шонга.

— А чи сказав він, коли повернеться?

— Ні, босе.

— Добре! — сказав Хілл, витягуючи з сумки, прив'язаної до пояса, пляшку віскі. Зробив чималий ковток і передав далі.

— Все гаразд, хлопці. Селище ваше! — сказав він, злазячи з коня. З радісними криками інші білі теж почали зіскакувати на землю.

— Гей, хлопче! — покликав Хілл Шонгу.

— Слухаю, босе.

— Ти вмєєш рахувати?

— Вмію, босе.

— Тоді скажи мені, скільки тут білих людей?

— Двадцять дві душі, босе,— поррахувавши, відповів Шонга.

— Скільки?

— Двадцять дві душі.

— Еге, та ти, я бачу, знахабнів!

Шонга розгубився.

— Тож скільки?

— Двадцять два білих чоловіка.

— Раніше, Шонго, ти був дуже хороший хлопець. А тепер, бачу, Міллз тебе зіпсував. Ти вже забув, як тобі личило б поводитися. Йди-но сюди.

Шонга ступив кілька кроків і зупинився перед Хіллом. Той якусь мить люто дивився на нього, а тоді раптом навідліг ударив в обличчя. Шонга впав, а білі люди засміялися.

— «Двадцять два, босе». Зрозумів, як потрібно відповідати?!

— Зрозумів, босе,— підвівшись, промовив Шонга.

— Тоді слухай уважно. Я хочу, щоб ви добре прибрали у вашій церкві й послали там мати. Скільки мат, хлопче, га?

— Двадцять дві, босе.

— Диви, який молодець! І щоб мати лежали як найдалі одна від одної. Зрозумів?

— Так, босе.

— І ще, ми всі дуже голодні. Ти ж знаєш, як тяжко ми працюємо. Тому я хочу, щоб ти забив гарного жирного бика й насмажив нам м'яса — так, як робив це на копальні. Коли приготуєш, принесеши до церкви. Ясно?

Шонга мовчав.

— Я питаю, ти все зрозумів?

— Так... босе.

— Але передусім зроби ось що... Так, ось що: скажи всім вашим чоловікам, що вони мені тут непотрібні, хай забираються геть... Ну, кажи!

— Бос велить, щоб чоловіки розходилися по своїх домівках! — крикнув Шонга. Натовп невдоволено загомонів, але чоловіки поволі почали розходитись.

— Скажи їм, щоб поквапилися!

— Бос хоче, щоб ви розходилися швидше!

Невдовзі чоловіків там не лишилося.

— А тепер скажи старим бабам, що вони теж вільні, хай ідуть звідсіля.

Шонга переказав і це.

— Ну, а тепер іди ти й сам, і можеш робити те, що я тобі велів. Усе інше — то вже моя справа.

— Ні, босе.

— Що ти сказав, хлопче?

— Я сказав «ні», босе.

Хілл хотів був ухопити Шонгу, але той кинувся тікати. Жінки, які вже й без того були налякані, теж побігли хто куди. Хілл погнався за Шонгою, гукаючи, щоб той зупинився. Але той ніби й не чув. Тоді Хілл підняв рушницю й вистрілив йому навздогін, цілячись поверх голови. Це подіяло, Шонга завмер на місці.

— Стріляйте тим тварюкам над головами! — крикнув Хілл своїм людям.

Загриміли постріли. Тільки вони не допомогли, бо жінки та дівчата побігли ще швидше. Зате стрілянина розбудила Міллза. Мружачись од денного світла, він вийшов із хатини, тоді повернув голову в бік церкви й побачив Хілла, який тримав на мушці Шонгу. Міллз поспішив до них.

— Гей, Хілле, що ви робите? Заради всього святого опустіть рушницю!

— Звідки ви взялися, друзяко? Ви ж мали ще вчора вирушити до селища вождя Чуми! Самі мені казали. І цей ваш чорнопикий підтвердив, що вас тут нема. Що сталося? Чи, може, приховуєте щось? Ану, викладайте! Ну, побавилися трохи з якоюсь негрятячкою, то чого ж тут соромитися? — глузливо поцікавився Хілл.

— Хілле, схаменіться, що ви мелете?.. Еге! Та ви просто п'яний! — вигукнув Міллз, підійшовши ближче.

— *Пр'яний чи ні, то байдуже. Слухайте краще, що я вам скажу. Коли ви тут з'явилися, хворий та нещасний, ми зробили для вас усе, що могли. А як ви віддячите? Тиждень тому сюди прибув Сімпсон зі своєю бандою, то ви розповіли їм про родовища алмазів біля селища Чуми. А мені, хоч я бачив вас після того вже двічі, не сказали нічогосінько! Тепер от ви гадуєте цю байку про якусь місію в тому селищі, а самі сидите тут як пень. Брехня, кругом одна брехня!*

— *Що це все має означати? Який іще Сімпсон?*

— *Хто б міг подумати, що я доживу до такого, що мені брехатиме священик!*

— *Слухайте, Хілле, я справді був у селищі вождя Чуми! Але вперше чую про якісь родовища алмазів.*

— *Ну, коли брешуть тубільці, я ще можу зрозуміти. Вони такими й народилися. Але щоб ви! Та все одно. Про родовища біля селища Чуми ми й так знаємо. Хоча, зважаючи на все, що ми для вас зробили, ви із своїм хлопцем повинні були б нам допомогти. Мушу зізнатися, мені подобається, як управно ви морочите їм голову. То ж допоможіть і нам! Ходімо туди сьогодні! Зараз!*

— *Я... Не варто нам іти до селища вождя Чуми. Я тільки на світанку повернувся звідти. Нічого путнього з цього не буде. Може навіть пролитися кров...*

— *О, я їх знаю, це зухвалі виродки! Але ми їм дамо науку! Самі побачите, що я з ними зроблю!*

— *Хілле, нікуди ми з вами не підемо.*

— *Слухайте, приятелю, а ви не хочете, щоб вашому церковному начальству стало відомо про деякі ваші витівки? Га?*

— *На що це ви натякаєте, Бог з вами?*

— *Я не натякаю. Йдете з нами чи ні?*

— *Ні!*

— *Ну, що ж, гаразд. Хай буде по-вашому. Вас ми*

примусити не можемо. Але оцього вашого чорнопикого «помічника», як ви його йменуєте, примусимо. Зрештою, це я його привіз звідти. А тепер от хочу відвезти назад!

Ох, і натерпівся ж наш Шонга лиха, потрапивши до рук Хілла та його зграї! Вони нещадно били його. Вони прив'язали його мотузком за руки до коня і довго тягли по землі шляхом до селища Чуми. Не давали йому ні їсти, ні пити. Потім припнули до дерева й посилали кулю за кулею в дерево, навколо його тіла. Один із білих схибив і вціпив йому в долоню. Та врешті-решт духи предків зглянулися й прийшли Шонзі на допомогу. Ніхто не знав, як це все сталося і звідки взялися в нього сили, але по дорозі до селища він якимось чином звільнився від пут і побіг, як цькований звір. Хілл зі своїми людьми намагався наздогнати його, але Шонга біг не путівцями, а навпростець, крізь чагарі. Та й коні в білих притомилися. Тому Шонга від них утік, а діставшись до селища, поспішив одразу до вождя Чуми. Той вдарив у тамтам і негайно вислав назустріч білим великий гурт воїнів. Проте вороги так і не з'явилися: напевно, після втечі Шонги повернули назад. Однак варту навколо селища вождь не знімав іще багато днів.

Шонга знову став жити в рідному селищі. Люди цілими юрмами збиралися щовечора послухати розповіді про його життя серед білих людей в селищі Мтоко. Він розказував, як через тих Хілла та Мілза вождь Мтоко втратив свою гідність і повагу з боку одноплемінників. Розповідав, як разом із Мілзом засновував у селищі Мтоко місію. Почали вони з того, що познайомилися ближче з людьми. Потім Мілз подарував вождеві Мтоко та старійшинам силу-силенну одягу й усяких дрібниць. І вождь дозволив Мілзові відкрити в селищі місію. Щонеділі Мілз читав селянам проповіді, розповідав про свого бога.

А Шонга перекладав. Люди не раз казали йому, що переказує проповіді він з великим натхненням, тож напочатку їм дуже подобалося слухати. Та й облачення Міллзове теж їм було до вподоби. Проте незабаром майже всім це набридло. Але дехто все-таки повірив у те, що казав Міллз.

Якось у своїй недільній проповіді Міллз став гнити знахарів, чаклунів та й саме поклоніння духам предків. Все те він затаврував як зло. Не дивно, що багато хто в селищі сильно обурився. А одна чаклунка так розходилася, що навіть привселюдно пригрозила Міллзові. Якщо, мовляв, він разом зі своїм помічником за три дні не забереється звідси геть, то хай начувається. Шонга дуже налякався, але Міллз його заспокоїв, сказавши, що «всемогутній Бог не допустить», аби з ним скоїлося щось лихе. За три дні по тому Шонга й Міллз сиділи, вечеряючи, коли раптом загуркотіло, заблискало, й розпочалася злива. Враз блискавиця вдарила десь зовсім поряд. І якась невідомою силою підхопила їх обох і викинула надвір. А їхні три хатини з усім начинням згоріли дощенту.

На щастя, наступного дня до Міллза завітав цілий натовп білих шукачів коштовного каміння. І селяни, які доти ще не бачили стількох білих, вирішили, що Міллзів бог послав їх покарати селище за ту шкоду, якої завдала священникові чаклунка. Тому, тільки-но білі наблизилися до селища, всі повтікали в чагарі й переховувалися там, аж поки не впевнилися, що білі люди поїхали. Саме з того дня вождь Мтоко й почав утрачати довір'я селян, бо звелів своїм людям дотримуватися всього, що проповідував Міллз, «хоч яким би безглуздом воно не здавалося»...

Якось уночі, десь через місяць після повернення Шонги, Хілл і його люди зненацька наскочили на селище вождя Чуми. Спочатку вони не стріляли, а просто підпалили якомога більше хатин, і ті, хто

там міцно спав, згоріли живцем. Інші намагалися врятуватись, та білі тільки цього й чекали. Вони стріляли в кожного, хто вискакував надвір, не мляючи ні жінок, ні дітей. Але кільканадцятьоро воїнів все-таки вихопилися зі зброєю в руках, і зав'язався запеклий бій. Зрештою нападники були змушені відступити. На світанку почали рахувати загиблих. Знайшли також і тіла кількох білих. Шонга теж загинув, його закоцублі пальці стискали горло білого мерця...

Так закінчується ця історія. Але я хотів би, щоб ви знали — історія ця правдива. Все це діялося тут, у нас, і в селищі Мтоко. Вождь Чума — то насправді вождь Макоса, дід нашого теперішнього вождя. А Шонга — старший брат мого батька. Той, кого я називав превелебним отцем Міллзом, то наш отець Коуп, що живе в селищі вже багато років. Прийшов він сюди невдовзі після всіх тих подій, про які я вам розповів.

— А чому його не вбили, коли він прийшов до Макоси? — запитав маленький хлопчик.

— Ну, тому що він прийшов сюди не один... Десь через тиждень після тієї нічної битви. Незважаючи на те, що Хілла тоді теж було вбито.

— Шонга його вбив?

— Напевне того не знає ніхто. Одні кажуть, що Шонга, інші — що якийсь інший воїн... Але хоч як там було, недобиті після того бою білі знову з'явилися у нашому селищі. Прийшли і вбили ще більше наших людей, разом із вождем Макосою. Кажуть, що якби не отець Коуп, то повбивали б усіх. Люди Хілла пробули в селищі щось із чотири місяці й забралися тільки тоді, як переконалися, що ніяких алмазів поблизу нема. А отець Коуп попросив у нового вождя Макоси дозволу лишитися. Той погодився.

І завдяки цьому ми маємо школу, де вас навчають, церкву й лікарню. А я маю таких дітей, як Ругаре, й таких онуків, як ви. Тільки чого ж ви навчитеся? Невже лише того, як забувати звичаї предків? І чого від вас чекати в майбутньому?.. За винятком імен, все, що я вам розповів цього вечора,— щира правда.

Вислухавши таку оповідку, діти просто закидали старого запитаннями. Та Секуру відповідав не на всі, бо звичайно бувало вже далеко за північ, і дітям давно вже був час спати. Так він розповів багато історій: про нашестя сарани, про голодні роки, про війни між племенами та про інші легендарні події минулого...

Частина друга

ОСЯГАЮЧИ ЖИТТЯ

Нема нічого дивного чи незвичайного в тому, що, поки Секуру так тяжко нездужав, одна з його невісток тим часом чекала дитину. Це була Тендайї, дружина Ругаре, єдиного сина Секуру від третього шлюбу, і ходила вона вагітною вже вчетверте. Тричі у неї були викидні. Та цього разу всі сподівалися на краще.

Народилася й виросла Тендайї в селищі Мтоко. А до Макоси вперше потрапила, коли прийшла провідати свою племінницю й подругу дитинства Щупі, яка вийшла заміж за хлопця з Макоси. Саме тоді вона й познайомилася з Ругаре, котрий був добрим приятелем чоловіка її подруги. Ругаре почав залицятись до дівчини, а за кілька днів до повернення Тендайї додому освідчився їй і запропонував одружитися. Хоча вже тоді дівчина відчула, що кохає його й охоче пішла б за нього, однак погодилась не

відразу. В ті часи лише наполегливістю й терпінням чоловік міг довести жінці щирість своїх почуттів. Ругаре і того, й того мав удосталь, а тому в день від'їзду Тендайї дала йому згоду. Але щоб вони всерйоз могли вести розмову про весілля, мав минути ще цілий рік.

Нарешті той рік минув. Сватання почалося з того, що до батьків Тендайї у Мтоко завітав чоловік на ім'я Чімузоро, якого Ругаре та його батько Секуру обрали за свата. Чімузоро добре знався на таких справах, він досить швидко і без зайвого клопоту зумів переконати батьків Тендайї, що Ругаре саме той жених для їхньої доньки, якого їй треба. За ним до Мтоко «на гостини», як вимагає звичай, з'явився й Ругаре. «Гостюючи», він устиг побудувати там велику загороду для худоби, привчив до плуга пару волів, перекрив очеретом п'ять із дев'яти хатин, в яких жила родина Тендайї, і розширив їхнє поле, розчистивши від дерев та кущів чималу ділянку землі. Вміння й старанності в роботі йому було не позичати, тож батько Тендайї лишився вельми задоволений. Коли Ругаре повернувся в Макосу, до Мтоко знову помандрував Чімузоро. Знаючи, що жених попрацював на славу, він уміло повів розмову про викуп і вже на другий день умовив батька Тендайї взяти за дочку небагато — сім волів та п'ять корів, причім угода була цілком полюбовна. Ще через місяць пригнали худобу, і того ж дня Тендайї обрала собі, за звичаєм, «дружку» — свою молодшу сестру.

Тепер уже й Ругаре міг вибратись до Мтоко, щоб забрати майбутню дружину. Прийшов він у селище надвечір і зостався там ночувати. Тендайї та її дружка майже весь день прощалися з родичами, подругами й старійшинами, а ввечері пакували вдвох речі та весільні дарунки. Чого там тільки не було: глиняні горщики різних розмірів і всілякої форми,

дерев'яні миски й тарілки, солом'яні сита, насіння чи не всіх відомих сортів і навіть копчений окіст антилопи. Весь цей скарб вони склали у дві великі плетені корзини й обгорнули зверху полотном.

З третіми півнями вирушили в дорогу. Попереду, тримаючи на плечах сувій очеретяних мат (теж весільний дарунок), ішов Ругаре. За ним дівчата, що несли на головах наповнені доверху корзини. По ранковій прохолоді вони відійшли далеченько, а як сонце підбилося вище, трохи притомилися, тож до Макося добулися аж через шість годин. Зате там молодих уже чекало бучне весілля, на яке було запрошене все селище. Родичі Ругаре забили вола, наварили багато пива. Два дні на подвір'ї Секуру не стихали пісні, музика й танці.

Та відгомонило весілля, і для молодої невістки почалися нелегкі дні випробування в новому домі. Дружка допомагала їй у всьому, як могла. Побралися Ругаре з Тендайї десь посеред осені, тож роботи вистачало для всіх.

Ругаре, як і більшість молодиків у селищі, розпочав осінь не з відпочинку. Ще заздалегідь він побудував дві хатини — кухню та спальню. А вже перед самісіньким весіллям знайшов серед скель і притяг у селище чотири здоровенні каменюки на підвалини для комори під зерно. Наготував удосталь жердин, лози, мотузків із лика та очерету на дах. Тепер він нарешті скінчив будувати ту комору.

Коли Ругаре ще тільки надумав одружитися і сказав про це вождеві, то відразу ж отримав для власного поля наділ землі, а тепер розчищав його від кущів. Окрім тієї худоби, що пішла на викуп, батько дав Ругаре ще двоє волів, троє корів і одне теля. Але з цих волів лише один годився для орання, другого треба було навчати ходити під ярмом. Та й самі ярма він ще мусив зробити, а до них і упряж із во-

лової шкіри. Крім худоби, Секуру подарував синові також старого плуга, але без ланцюга, яким той має кріпитись до ярма. Тож не один вечір Ругаре й Тендайї лущили земляні горіхи, аби виміяти їх на ланцюг у лавці «боса Каплана».

Багато чого мали вони зробити цієї осені, щоб добре підготуватись до наступної оранки, потім сіву, полоття і нарешті вчасного збору врожаю. А ще Ругаре вмів майструвати гарні тамтами і був ваязятим мисливцем, отже не відмовлявся й від цих приємних занять.

Його дружина Тендайї щодня вставала до схід сонця. Спочатку вона товкла в ступі зерно, а тоді, лишивши його в ситі, щоб просохло під промінням ранкового сонця, збирала свій та свекрушин брудний посуд і несла мити до сільської криниці. Повернувшись, розпалювала вогнище, ставила грігися воду для вмивання, а сама тим часом устигала сходити до криниці ще кілька разів, щоб наповнити свіжою водою спорожнілі глеки. Потім обходила з теплою водою по черзі всіх родичів, починаючи з Секуру. Молода невістка мусила також наварити на сніданок побільше каші з коріння касави, ямсу чи вівсяної крупи, щоб стачило на всю сім'ю. А після сніданку прибирала в хатинах, працювала на грядках або, ставши навколішки перед жорнами і тихенько наспівуючи якусь ніжну пісеньку, молола зерно. Коли ж траплялося зайти на подвір'я комусь із односельців, Тендайї йшла на кухню й виносила звідти глек з водою, забіленою молоком. Схилившись у чемному поклоні, вона сором'язливо віталася з гостем і пропонувала йому вгамувати спрагу цією «молочною водою», що ледь відгонила глиною. А тоді знову бралась до роботи. Йї було досить одного погляду на сонце, аби визначити, що вже час готувати обід. І тільки коли обід був готовий, вона могла трохи

розважитись: послухати останні сільські новини та пересуди, заплітаючи косі котрійсь із своїх нових родичок, або побалакати трохи з якоюсь подругою-сусідкою. Після обіду, коли спадала спека, Тендайї разом з іншими жінками йшла до чагарників збирати хмиз для вогнища або на річку прати білизну та купатися. Потім — знову додому, готувати вечерю. Але перед тим іще раз, востаннє вже того дня, ходила до криниці помити посуд, що лишився після обіду.

Так, день за днем, потроху минув строк випробування Тендайї як молодої невістки. Вона більше не повинна була обслуговувати всю родину Ругаре. А випробування Тендайї витримала: показала себе гарною господаркою, роботящою, шанобливою та привітною. Родичі, сусіди, інші селяни — всі були нею задоволені. Закінчилися тепер і обов'язки дружки, отже сестра Тендайї могла повернутися додому. Але спершу Ругаре повів її до крамниці «боса Каплана», де виміняв скількись там кукурудзи на просте жовте платтячко, яке вона сама собі вибрала. А ще через день чи два відвів дівчину до Мтоко.

Повертаючись назад, він уже в селищі зустрів отця Коупа. Привітавшись, той запитав, чи не погодився б Ругаре за певну плату і сяку-таку одіж зробити нову покрівлю на сільській церкві. Ругаре така пропозиція сподобалась, і незабаром він узявся до роботи. Поки Ругаре перекривав церкву, вони з отцем Коупом добре подружилися. Під впливом отця Коупа Ругаре і його дружина згодом прийняли християнство, хоча це призвело до того, що вони пересварилися майже з усією ріднею. Саме тоді Тендайї завагітніла вперше.

Коли стався той перший викидень, вони не пішли по допомогу до Секуру, бо як щирі християни засвоїли, що звертатись до знахарів та чаклунів і поклонятися духам предків — то «великий гріх». Натомість

вони ревно молили Бога послати їм живе дитя. Коли ж така сама біда спіткала їх ще двічі, обоє впевнилися, що до Господа їхні молитви не доходять. Зневірившись у милості християнського Бога, Ругаре став подумувати, чи не взяти йому ще одну дружину, але Тендайї благала його порадитися спершу з батьком. Ось так і сталося, що лише після третього викидня вони нарешті зібрались піти до старого.

На світанку, ледве зійшло сонце, Тендайї та Ругаре вийшли із своєї хатини й за кілька кроків зупинилися перед хатиною Секуру. Видно було, що він уже не спить: над зволоженим росою очеретяним дахом курився димок, у хатині чувся старечий кашель.

Кахикнувши й собі, Ругаре прочинив двері, й вони зайшли. В хатині примостилися на маті навпроти старого, що сидів біля вогню, й привіталися. Після того запала багатозначна мовчанка. Вони прийшли по допомогу — Секуру це добре розумів. Помовчавши, він заговорив так:

— Після всього, що сталося... Після того лиха... ви все-таки прийшли до мене. Скажіть же мені... Чому?.. Я знаю, раніше ви не приходили, бо стали християнами і не вірите знахарям. Але чому ж прийшли сьогодні? Хіба щось змінилося?

— Батьку, пробач нам,— винувато почав Ругаре.— Ми багато що зробили не так. Але ж ти добрий, батьку. Ти все знаєш: і що з нами сталося — ось вона, твоя нещасна невістка,— і чого ми до тебе прийшли. Пробач нам, якщо можеш! Пробач і допоможи!

— А що, твій друг, білий чоловік... він допомогти вам не може? — з гіркою запитав Секуру.

Ругаре і його дружина мовчали, не наважуючись відповісти.

— І тоді ви вирішили: «А чому б не спробувати?» Так? Разом із вашим білим ви вважаєте нас,

знахарів, за зло. Зреклися майже всіх наших звичаїв, бо гадаєте, що ви «передові» люди!.. Ніякі ви не передові, хоч як би вам того хотілося. Ви навіть не освічені! Все, що ви робите, йде від жадоби до речей, які мають білі! До їхніх грошей та до їхнього життя!.. Ви теж хотіли б жити так, як живуть білі. Що ж, спробуйте, але хоч як би ви пнулися, вам це ніколи не вдасться... Бо по-справжньому передові люди у всьому спираються на традиції, на звичаї свого народу і живуть його життям. Затямте це собі! Ти чуєш, мене, Ругаре?

— Чую, батьку.

— Як не віриш мені, то спитай свого білого друга. Здається, ти тепер віриш лише йому. То спитай, і я певен, він підтвердить, що я не брешу.

— Тату...— озвалася Тендайї.

— Це я тобі кажу, Ругаре, не як знахар, а як твій батько. Ти чуєш мене?

— Чую, батьку.

— Тату,— знову почувся шанобливий голос Тендайї,— я теж вас прошу, пробачте нам. Нам дуже соромно — і Ругаре, й мені. Соромно не тільки перед вами, а й перед усім селищем. А до вас ми прийшли, бо лише ви один у змозі нам допомогти. Якби ми не вірили вам, то ви б про це дізнались раніше, ніж ми ввійшли. Адже для вас немає таємниць — ви напевне знаєте і про те, як ми карасмось, що пішли до тієї церкви. Тату, я на колінах благаю вас: пробачте й допоможіть.

— Батьку, ми зробимо все, що ти скажеш, все, чого вимагатимуть од нас духи предків. Тільки допоможи нам, батьку,— заговорив услід за нею і Ругаре.

— Я чую... Так. Діти мої, я чую вас,— пом'якшав Секуру.— Й ось послушайте, що я скажу.

Ще тоді, коли оте лихо сталося з вами вперше, я вас чекав, але ви не прийшли. Це мене дуже засму-

тило. Та хоч як пекла мене думка, чого це така біда спіткала мою родину, сам я нічого вдіяти не міг. Адже ви знаєте, що знахарі нашого тотема *не повинні* звертатись до духів, поки їх не попросять, а надто коли це стосується власної родини... Тому мені лишалось тільки чекати. Чекав я на вас і тоді, коли це сталося з вами вдруге, але знову чекав марно. І терпець мені урвався. Я не міг спокійно дивитись, як нещастя одне за одним переслідують мій рід,— я спробував тоді поговорити з тобою, Ругаре. Але ти... моє дитя!.. моя кров!.. Ти став мене уникати! Не в силі більш отак страждати, я сам якось увечері викликав духів, хоча й знав, що мені це так не минеться. Я запитав у них, в чому причина тих нещасть. І вони відкрили все, що я хотів знати. Відкрили, а потім дали зрозуміти, що дуже розгнівались на мене. Вони й тепер ще гніваються.

— То що ж нам робити, батьку?

— Що вам робити?... А... щоб мати дитину, так?

— Ну... т-так, щоб мати дітей.

— Розумієш, у чому тут річ... Моя мати, а твоя бабуся... Ти, мабуть, пам'ятаєш — ти був у неї улюблений онук?

— Добре пам'ятаю, батьку.

— Так от, духи предків відкрили мені те, чого я раніше не знав,— дух моєї матері неспокійний. Коли вона померла, ми її оплакали й поховали за звичаями *нашого* тотема, а не тотема її родини. І ось тепер вона хоче, щоб помилку було виправлено. І зробити це маєш ти, Ругаре. Ти мусиш забити чорну, без жодної плями, корову, а ще наварити пива. Очолити всю церемонію попросиш Нунго, найстарішого з тієї родини, яка з давніх-давен доводитьсь нам «некровною ріднею». Лише після того духи предків благословлять вас дитиною. А точніше — сином.

— Я дуже вдячна вам, тату, але скажіть, чому ви весь час говорите лише про одну дитину?

— Тендайї, дочко, я знаю тільки те, що мені відкрили духи предків. А скількох дітей ви матимете, це залежить лиш од того, як ви з Ругаре житимете далі. Гадаю, мені не треба вам нагадувати, якими поганими словами взивають вас люди в селищі? І духам предків це вже давно відомо. Вони, Ругаре, вами дуже незадоволені... Тому я б не радив тобі опиратись їхній волі. Нехай це буде для тебе осторогою. Добре подумай, як житимеш, дитино моя, бо я побачив зовсім ясно, що коли ти й далі будеш такий упертий, вони, не вагаючись ні хвилини, заберуть тебе до себе...

— Добре, батьку. Коли я маю принести жертву?

— Сину, знайти чорну корову не дуже легко. Не забудь, що на ній не повинно бути жодної плями. Ну, а як тільки знайдеш, так і починай... Твій син, Ругаре, і я... Ні, цього вам краще не знати. Ні... — сумно похитав головою Секуру.

Багато ходило по селищу різних балачок про те, що хлопчик народився того самого дня і в ту ж хвилину, коли помер його дід. А дехто навіть присягався, що душа старого відлетіла тієї ж миті, коли пролунав перший крик дитини. Щоправда, кожен розповідав цю історію по-своєму, але всі згоджувалися в одному: те, що смерть старого Секуру й поява на світ його онука відбулися в один день, — не просто випадковий збіг.

Ім'я дитині Тендайї й Ругаре вибрали ще за кілька місяців до її народження. І хоч Секуру провістив, що буде син, вони не могли цілком у те повірити і з перестороги приготували ще й дівоче ім'я. Дівчинку збиралися назвати Чіпо, що означало «дарунок», а хлопчика — Чікомбореро, тобто «благословення». Тому що обоє добре знали: хто б у них не народився,

дитина буде благословенням духів. Тож коли хлопчик з'явився на світ, малюка перший час ніжно й любовно називали Чіко. І доки не забували його батьки дякувати духам предків, уся сім'я жила щасливо й радісно.

Але минуло якихось два роки, і старенькому отцеві Коупу, місіонеру британської методистської церкви, що весь той час жив у Макосі, вдалося знову повернути батьків Чіко до християнства, в якому вони було зневірилися після тих відвідин покійного Секуру. Трохи згодом охрестили й Чіко. Його поганське ім'я було замінено на «цивілізоване» — Алексіо, до чого родичі та інші селяни звикли не відразу. Ще довго вони й далі називали хлопця Чіко. Що ж до Ругаре й Тендайї, то навіть і через багато років нікому й на думку не спадало називати їх Баба ва Алексіо та Ма Алексіо, а тільки — Баба ва Чіко та Ма Чіко.

Хлопець пам'ятав, що довго не міг уторопати, чому це його, Чіко, раптом почали звати Алексіо. Якщо ж він насправді Алексіо, то чому тоді його тата й маму кличуть батьками Чіко? Все це збивало його з пантелику.

Крім цієї згадки, з раннього дитинства лишилася у нього в пам'яті ще одна — про якусь подорож разом з батьком. От тільки куди вони йшли — чи то у Мтоко до родичів матері, чи поверталися звідти — цього він не міг пригадати. Пам'ятав тільки, що опинилися вони десь на півдорозі на гірському перевалі. Міцно прив'язаний хусткою до батькової спини, Алексіо заглядав йому через плече. Вузька стежка звивалася поміж скель, що наступали з усіх боків. Над перевалом висіли темні хмари. До того ж густе листя на деревах, попід якими проходила стежка, не пропускало світла. Від цього вся місцина здавалася похмурою, пустельною та лиховісною. Алексіо

пригадував, як він раптом ні з сього, ні з того розплакався. Може, темряви злякався, а може, зголоднів чи захотілось пити. Батько зупинився, відв'язав Алексію й приклав йому до рота жбанчик, і малий став жадібно ковтати молоко. Перед тим як рушити далі, батько став умовляти його пустити цівочку, та хоч як хлопчик силкувався, в нього нічого не вийшло. Від довгого сидіння в Алексію затерпли ноги, йому захотілося трохи розім'ятися, і він тюпцем помандрував униз по схилу. Але побігати ні вниз, ні вгору батько йому не дозволив, тому що й маленька прогулянка забирає багато часу, якого в батька, видно, було обмаль. Сміючись, він спутав Алексію, мов маленького кабанчика, закинув його собі за плечі й почав спускатися з перевалу. Протестувати хлопчик умів тільки криком, тож і зарепетував на все горло, хоч і без сліз. Та батько простував собі далі, не звертаючи на ті крики ніякої уваги.

Це був чи не найперший спогад дитинства і, напевне, єдиний, де зберігся образ живого батька. Одного дня, невдовзі після тої подорожі, Тендайї з Ругаре працювали на своєму полі. Алексію, який теж був з ними, грався під деревом мсаса, що росло посеред поля. Хоч небо було захмарене, цілий день стояла страшенна спека. Та ось після обіду, ближче до вечора, на небі зібралися дощові хмари й геть закрили сонце. Загуркотів грім, почалася тропічна злива. Рятуючись од неї, Ма й Баба ва Чіко щодуху побігли під дерево до Алексію, а коли наблизилися, побачили, що хлопчик там не один. Їхнього малюка обвила не дуже велика, зовсім чорна змія — її пласка голівка вже торкалась його обличчя. А він аж заходився від сміху, відбиваючись коротенькими пухкими рученятами од тих лоскотних цілунків. Ма Чіко спочатку заверещала з жаху, а тоді вклякла на місці. Змія розпустила свої кільця, покинула дитину, відповзла вбік

і завмерла якраз посередині між ними й хлопцем. Тільки тепер Алексію заплакав.

Баба ва Чіко, обминувши змію, кинувся до сина, підхопив на руки й шугнув назад. Ма Чіко стала ретельно оглядати тільце, шукаючи слідів укусу, і поспіхом витирала крапельки, які могли бути отруйною слиною. Чорна змія тим часом поповзла до густих чагарів на краю поля. Баба ва Чіко схопив сокиру й побіг слідом. Але в ту саму мить, коли він здійснював сокиру над змією, все небо спалахнуло блискавицею. На якусь хвилину вона цілком засліпила Ма Чіко, а коли жінка оговталась і розвирнула довкола, то побачила, що її чоловік нерухомо лежить на землі під потоками зливи. Вона кинулася до нього й несамовито зойкнула — він був мертвий. Заломивши руки, вона все голосила й голосила над ним, аж поки на той лемент позбігалися селяни й віднесли обвуглене тіло Ругаре до селища. Звістка про нещастя вмить облетіла селище Макоси, і багатьох селян вона геть приголомшила — адже такою смертю тут умирали не часто. Ругаре оплакали й поховали, а Тендайї лишилась безутішною вдовою.

Минув майже рік, а вона все ще оплакувала свого чоловіка, так ніби його поховали лише вчора. На стежці, що вела до поля, вона більше не з'являлася з того дня, як звідти принесли тіло Ругаре. Вона перестала ходити й до церкви. Отця Коупа й усіх своїх подруг попросила дати їй спокій. Бачити нікого не хотіла і на подвір'я виходила лише при крайній потребі. А в хатині роботи майже не було, тому більшу частину дня вона просто сиділа мовчки. Їла дуже рідко, та й то аби тільки трималася душа в тілі. Навіть сина годувала лише тоді, коли раптом згадувала про нього або коли він починав плакати. За рік вона страшенно схудла й помітно постаріла.

Єдиний, хто часом до неї заходив, був Гомо, одно-

кровний брат покійного, син першої дружини Секуру. Після смерті батька він лишився за старшого в усій численній родині, а тепер, звичайно, мав піклуватися про сина Ругаре. Два, а то й три рази на тиждень навідувався він до хатини Ма Чіко, аби дізнатись, як вона з дитиною почуваються. Він аж диву давався — як же зломило невтішне горе навіть таку життєрадісну та бадьору жінку! Вона збайдужіла геть до всього. Пам'ятаючи, скільки нещастя випало на її долю відтоді, як вона потрапила до Мако-си молодою дружиною його брата, Гомо намагався бути з нею лагідним і терплячим. Та минув рік, а все лишилося, як було, тож і йому почало здаватися, що Тендайї занадто вже довго оплакує свого чоловіка. Він, власне, і так дав їй часу більше ніж досить, а далі чекати в нього не було можливості.

Аби надати більшої ваги тому, що збирався робити далі, Гомо вирішив тижнів зо два не навідуватись до Ма Чіко. І вона відразу ж зрозуміла, що це означає і до чого йдеться. Проте сприйняла все на диво спокійно, бо і сама вже знала, як має діяти, а прийняте рішення додало їй сили. В той день, коли Гомо намірився прийти до неї, вона, хоч і не відала про це, поприбирала в хатині й уперше за останні кілька тижнів гарно викупала й добре нагодувала свого хлопчика. Потім розпалила вогнище і сіла біля нього, підібгавши під себе ноги.

Може, й ненавмисне — важко сказати, — але дров у багаття вона поклала більше, ніж треба, і невеличку хатину заповнив густий дим. Та ось дрова розгорілися, і вгору, до очеретяної покрівлі, потяглися небезпечні червоні язички полум'я. Сидіти біля вогню було жарко, від диму Ма Чіко душив кашель, але нічого цього вона, здавалось, не помічала. Дим незабаром розвіявся через відхилені двері й отвір у даху, а полум'я трохи пригасло. Та у відблисках вогню ще

тужливішим здавалося її обличчя, сповнене невимовного смутку.

«Якщо він знайде зараз, скажу, що це від диму»,— подумала Ма Чіко, витираючи сльози, які котилися по щоках, змішані з краплинами поту. Вона дивилась на вогонь крізь заволоку сліз, що вкривала її й досі ще прекрасні карі очі. Тоді глянула на сина: він міцно спав у неї на колінах і радісно всміхався уві сні. Тільки тепер вона помітила, що зросила все його голе тільки своїми сльозами, і обережно витерла дитину згрубілою долонею. Потім змахнула сльози з очей і довго вдивлялася в сина, немов благаючи його про щось таке, чого він і знати не міг. І знову на її обличчі з'явилася гримаса болю, вона тяжко зітхнула.

— Ой, здається, я божеволію,— промовила вона стиха, та її думки знову помандрували в минуле. Перед очима, вкотре вже за останній рік, постало все, що Тендайї пережила за своє недовге життя.

Раптом Ма Чіко почула знайому важку ходу, і серце в грудях закалатало в такт тим крокам. До хатини зайшов Гомо й сів навпроти неї. Вони чемно привітали одне одного: Гомо поцікавився, як почувають себе Ма Чіко й Алексію, а вона запитала про здоров'я його дружин Ма Рудо і Ма Секаїї та їхніх дітей. Лише після цього поточилась очікувана важлива розмова.

— Ти знаєш, Ма Чіко, що твій покійний чоловік був мені любим братом. І те, що його спіткало,— велике лихо для нас усіх. Але хіба ж можна отак себе мучити? Подумай врешті-решт якщо не про себе, то хоча б про сина.

Гомо старався говорити якомога делікатніше.

— Гомо, брате мій,— од хвилювання голос у Ма Чіко злегка тремтів,— ти ж бачиш, яка й слаба. Не ходи навколо, кажи прямо, чого ти хочеш?

— Гаразд. Тоді скажи мені, Ма Чіко, чи не здається тобі, що твоя жалоба по чоловіку триває надто довго? В селищі вже поговорюють, що сумуєш ти, може, зовсім з якоїсь іншої причини. І мені Ругаре не чужий, я вже про це говорив, але життя не може зупинитись. І от про цього маленького чоловічка ми повинні подумати. Що ти на це скажеш? Га?

— Брате, я не розумію, чого ти від мене хочеш? — голос Ма Чіко все ще тремтів.

— Послухай-но, жінко. Не я хочу, а так велять нам звичаї предків. Я не поспішаю ввійти до тебе в хатину. З цим можна зачекати, поки загоїться сердечна рана. Але щодо інших сімейних обов'язків, то, мені здається, ти могла б уже взятись до діла. В тебе є своє поле, і Ма Рудо з Ма Секаїї не можуть весь час обробляти його за тебе. Їм вистачає і своїх клопотів. Але ще більше, ніж твої справи, мене хвилює доля цього хлопця. Будеш така охляла, як зараз, — на ноги ти його поставити не зможеш. І так гадаю не тільки я, все селище про це говорить. Власне, ти про нього зовсім не дбаєш. Ну, а ти сама, Ма Чіко, що думаєш?

— Я знаю, брате. Це правда. За звичаєм ти тепер маєш стати моїм чоловіком. Але скажи, чи не міг би ти відпустити мене до Мтоко і дозволити там виховувати сина? Я знаю, звичаї велять...

— Ага! Он воно що! Але чому ти гадаєш, що у Мтоко виховувати дитину зможеш, а тут — ні? Хіба що там тобі приглянувся хтось інший. Бо чого ж інакше ти б мала тікати звідси?

— Хтось інший?! Що ти, брате Гомо! Нікого іншого у мене вже не буде! Я не можу... Ні, це просто неможливо.

— Я вже тобі казав, Ма Чіко, що не поспішаю ввійти до тебе. Єдине, чого я хочу, це щоб ти взяла

себе в руки, дивилась як слід за дитиною й життя своє якось налагодила. Невже це так багато?

— Ні сьогодні, ні завтра, ні через десять років не буде в мене іншого чоловіка. І тобі, Гомо, у спадщину я не дістануся! Єдине, чого я хочу, — це виростити свою дитину.

— Тендайї, ти ще молода. Щоб ти тут зараз мені не казала про чоловіків, але пройде лиш півроку, і ти заспіваєш іншої. Проте, раз моєю дружиною ти бути не бажаєш, то, звичайно, тобі краще повернутися до своїх. Але навіть якби я дуже хотів, дозволити тобі взяти з собою дитину я не можу. Ти чудово знаєш, що тоді зі мною буде.

— Гомо, я благаю тебе! Коли хлопчик підросте, я не стану його затримувати. Та він і сам тоді захоче повернутись до свого племені. А зараз, якщо я залишу Алексію, хто ж його тут догляне?

— Тендайї, я не Ругаре! Це йому ти могла вказувати, що має робити. А він, може, й досі був би живий, якби... якби менше тебе слухав.

— Ах ти пес! Кажеш, це я згубила свого чоловіка?! Та ти ж радів із його смерті, бо гадав, що я дістанусь тобі! Що, може, не так? То знай же: скільки житиму, твоєю не буду! Нізащо не буду! Ти пес...

— Замовкни! — гримнув на неї Гомо і дав доброго ляпаса.— Ти бач, яка змія! Де твоя повага до чоловіка? Не маєш у голові ані крихти розуму, там одна лиш вода та дурниці, що напхав цей білий. То ж твоя жадоба до грошей та до лахміття, що прийшла від білих, і загубила мого брата! Як же я можу дозволити тобі виховувати нашу дитину? Ти ж занастаєш і її! Я кажу — ні! Щоб завтра, чуєш мене, щоб завтра ж і духу твого тут не було! Все!

Тендайї заплакала. Гомо рвучко підвівся, вихопив у неї хлопчика й кинувся з хатини. Малюк заскиглив

ще на початку сварки, а тепер аж заходився від крику.

Гомо гадав, що доглядати хлопця буде котрась із його дружин, але опинився раптом у скрутному становищі: обидві навідріз одмовилися взяти малого до себе, навіть тимчасово. Воліли краще розлучитися з чоловіком, аніж мати таку мороку. Довелось йому на деякий час доручити хлопця своїй старенькій матері.

Найстаршою серед дітей Гомо була Рудо. На той час вона вже кілька років працювала в Солсбері. Рудо завжди була дівчиною слухняною та кмітливою, а до Солсбері подалася, щоб допомогти батькові сплачувати щойно запроваджені податки. Спершу думала, що їде лише на два-три місяці, але згодом стало ясно, що їй судилось лишитися там, може, й назавжди.

Проте сім'ю вона не забувала. В кінці кожного місяця висилала їм невеличку посылку: то кілька старих сорочок чи одну-другу пару штанів для батька, братів та дядьків, а іншим разом ношені спідниці, плаття, светри, блузки чи хустки для жіноцтва. Коли вдавалося заощадити, висилала батькові ще й трохи грошей.

Отримавши якомсь від неї чергову посылку, Гомо раптом узяв на думку, що Рудо могла б допомогти йому з Алексію, і тут же передав їй звістку про свою скруту. Через деякий час прийшла відповідь: Рудо погодилася.

Умовленого дня Гомо повів Алексію до центру селища, де біля лавки «боса Каплана» зупинявся автобус. Коли автобус підійшов, Гомо взяв Алексію на руки, проштовхався наперед через юрму цікавих і подав хлопчика кондукторові. Той поглянув на малого й налаяв Гомо:

— Знав же, що не куди-небудь, а до самого Солс-

бері посилавш хлопця, то міг би вже його як не викупати, то хоч би добре вмити!

Вигляд Алексіо мав справді незугарний. Волосся, забите пилюкою, аж злиплося. На замурзаному обличчі пролягли патьоки гірких сліз. Губи обкидало від голоду чи спраги. Густа зелена слизота під носом принаджувала цілий рій мух. Подрана, завелика для нього сорочка кольору хакі аж посіріла від бруду.

— Торба чи якийсь інший багаж у нього є?

Гомо похитав головою. В цю мить на автобусній зупинці з'явилася Ма Рудо.

— Гомо, володарю мій, куди ти посилавш хлопця? — схвильовано запитала вона.

— Не твого розуму діло.

— Та я лише запитую. Може, все-таки не до Рудо?

Відповідь на своє запитання вона почула від кондуктора. Той голосно перепитав Гомо:

— Значить, ні листа, ні записки не буде, передати хлопця Рудо і все?

— Володарю, як ти можеш так поводитися зі своєю рідною донькою? — заголосила Ма Рудо. — Це твоя дяка за все, що вона для тебе зробила?! Ти ж знаєш, що цей хлопець... Навіть якби з ним усе було гаразд, тож однаково Рудо має багато роботи. Невже ти гадавш, що вона зможе одночасно працювати й наглядати за ним?

Гомо стояв і зніяковіло чухав потилицю.

— Чого ж ти раніше мовчала? Раз так, то нікуди він не поїде... Стій! — Та автобус уже рушив. Алексіо, який до цього ще нікуди не їздив, не міг зрозуміти, що діється. Йому було трохи страшно, але він не плакав. Коли від'їхали, його взяла до себе на руки жінка, що сиділа на передньому сидінні. Більшу частину шляху Алексіо проспав у неї на колінах. А коли автобус нарешті прибув на ринок Хараре в Солсбері, там уже чекала Рудо. Побачивши, що

його знову віддають незнайомій людині, Алексію все ж розплакався.

Рудо працювала в білому передмісті Хайленд. Її господиня пані ван дер Біл жила разом з двома синами — близнюками Пітером та Джоном — у семикімнатному котеджі. Вона була вдова. Її чоловік — льотчик Королівських військово-повітряних сил — загинув наприкінці другої світової війни.

Рудо тоді надзвичайно поталанило: приїхавши до Солсбері, вона знайшла собі роботу вже через якихось два дні. Шірі, далекий родич, у якого вона зупинилась, як те було домовлено в них із Гомо ще заздалегідь, жив у кварталі Магаба, що неподалік од ринку Хараре. Він пояснив Рудо, що в Солсбері знайти роботу дуже важко, а в кварталах навколо ринку — майже неможливо, і порадив шукати в таких передмістях, як Хайленд, подалі від центру. Там їй скоріше могло б пощастити.

Взагалі Шірі дав Рудо безліч корисних порад.

— У місті будь обережна. Вулицю не переходи, поки добре не роздивишся. Автобуси, автомобілі та велосипеди ніколи не поступаються дорогою пішоходам, хіба що на перехресті, біля світлофора. Тож переходи на протилежний бік тільки разом з усіма. Але пам'ятай, що лиха тобі можуть заподіяти не лише колеса, а й люди. Тут нишпорить багато кишенькових злодіїв — тсотсі, тому ніколи не тримай гроші в кишнях. Дивись також, із ким розмовляєш. Є такі тсотсі, що пообіцяють допомогти в пошуках роботи, а потім заведуть на безлюддя й пограбують.

Шірі застеріг Рудо від багатьох небезпек, які чигали на неї в місті. А вранці наступного дня, коли вона вже збиралася йти, пояснив, як дістатись до Хайленда, що знаходився по дорозі на Мтоко. Прощаючись, мовив:

— Шлях туди не близький, але там є надія хоч

щось знайти. І не забувай того, що я тобі розповідав. Ніколи не підходь до будинку через головний в'їзд, білі цього не люблять. За таке вони можуть нацькувати на тебе собак або навіть кинути до в'язниці. Підходь лише до задвірка, і в двір не заходь, поки тебе не помітять. Взагалі ходи більше провулками між садиб. Зрозуміла?.. Ну, добре, сподіваюся, все буде гаразд. Якщо сьогодні роботи не знайдеш, то приходь ночувати. В усякому разі, не падай духом. Увечері ще, може, побачимось. А як щось собі знайдеш, дай нам знати. А тепер іди, хай тобі щастить!

І Рудо подалася пішки від Магаби через центр міста аж до Хайленда. Добиралася вона довго. По-перше, то таки далеченько, а по-друге, — треба ж було добре роздивитись навколо. Все, що зустрічалось на шляху, дивувало її. Від передмістя до центру їй траплялися самі лише африканці, але якими не схожими були вони на селюків із Макуси! Все у них не таке: і хода, й одяг, і те, як трималися, й чудернацькі слова, яких уживали. Що їй казати — городяни! Рудо раптом стало соромно за своє простеньке платтячко. А ситцеву хустку їй хотілося просто зірвати з голови й викинути геть. Ні, вона більше нізачо її не одягне! Он як гарно розчісане волосся в жінок, і ніяких хусток! А вона свою не могла навіть зняти, бо волосся в неї — який сором! — заплетене в кіски. Ні, тільки-но заробить трохи грошей, відразу купить собі або барвистого берета, або гарненьку косиночку, он як у тих жінок. Обов'язково купить!

Але чи зможе вона спокійно жити в такому місті? Скільки тут людей! А велосипедів! Про машини вже їй казати нічого. Вона просто не могла повірити, що до цього всього можна коли-небудь звикнути. Ні, вона повинна! Вона будь-що звикне й колись стане

такою, як усі тут. Тільки б знайти роботу. Нехай же духи предків змилюються й допоможуть їй!

Наблизившись до центру, Рудо вже не крутила головою туди-сюди. На вулицях там було аж надто багато всього: багато машин, багато автобусів, велосипедів, багато людей! Аж у голові паморочиться. Ох, ці городяни! Як вони розбирають, куди їм іти? А в натовпі, мабуть, нишпорять тсотсі, треба постерегтися. Найкраще — нічим не відрізнятись від інших. Але як — у цьому одязі, з такою походою? Адже кожному стрічному відразу ж зрозуміло, що вона з резервації. Рудо здавалося, що це написано в неї на обличчі; вона ніяк не могла заспокоїтись.

Аж раптом побачила «найсправжнісінького» білого. Отець Коуп і ті білі, що приїздили до нього в Макосу, були «несправжні», бо вони їли *садзу*! А від цього білого вона просто очей не могла відірвати. І враз — трах! — на когось налетіла. Поспішно вибачилась. Ні, треба дивитись, куди йдеш, а то недовго й під машину попасти. Рудо пообіцяла собі більше не задивлятись на білих. Врешті-решт, вони ж такі самісінькі люди... Та чим ближче вона підходила до центру міста, тим більше зустрічалось на вулиці білих. От якби односельці зараз могли її бачити! Скільки довкола машин! А які високі та гарні будинки! А крамниці! Ось вони ніби пропливають повз неї, і чого тільки в них немає! Захоплення Рудо не мало меж.

Трохи віддалившись від центру, вона відчула, як навкруги щось перемінилось. Кудись поділися юрби перехожих. І чим далі, тим менше зустрічалось африканців. Все більше білих. Це починало її тривожити, але вона все йшла, аж поки побачила, що на вулиці лишилися самі тільки білі перехожі. Попереду. Позаду. Навколо неї. Щось тут не так. Рудо зупинилася. Куди поділися африканці? Невже вона заблу-

кала?! Злякавшись, дівчина повернулася й побігла назад. Коли раптом уздріла темношкірого чоловіка, що йшов їй назустріч. Одразу ж відлягло від серця, немов вона уникла якоїсь страшної небезпеки. Їй захотілося заговорити до нього, сказати йому щось приємне. Але що сказати? Її ж попередили, щоб із незнайомцями не розмовляла. До того ж він так схожий на тсотсі. І Рудо мовчки пройшла повз нього. І тільки озирнувшись кілька разів, вирішила податися слідом, але триматись на відстані. В разі чого, вона закричить, і той чоловік її почує. Тільки б він нікуди не звернув, перш ніж вона дістанеться до Хайленда.

Побачивши білу жінку з двома дітьми, що йшла назустріч, Рудо сполохалася. Серце в неї закалатало. Що робити? Якщо вона не привітається з ними, вони хтозна-що можуть про неї подумати. Так недалеко й до біди. Ні, вона мусить чемно привітатися. Може статись, що це сподобається жінці, й вона запропонує Рудо якусь роботу. Коли жінка й діти порівнялися з нею, вона відійшла на край пішохідної доріжки і, притиснувши стулені долонями руки до грудей, низько присіла перед ними:

— Доброго ранку, мадам.

Біла жінка й діти навіть не глянули в її бік, вони пройшли повз неї так, ніби Рудо просто не існувала. Це було дуже принизливо. Вдалині з'явилися ще двоє білих, чоловік і жінка, і Рудо вирішила трохи наздогнати африканця, який ішов попереду, аби побачити, що робитиме він. А він стипив крок і відійшов трохи вбік. Коли ж білі опинилися вже зовсім поряд, чоловік, не зупиняючись, зняв із голови старого солом'яного бриля, а проминувши їх, знову одягнув и почимчикував далі. Наблизившись до білих, Рудо теж стишила ходу й відійшла вбік. І так, поки дісталася Хайленда, вона віталася з білими

перехожими багато разів, та жоден з них не те що не відповів на вітання, а навіть не глянув на неї.

Дорогою Рудо крадькома позирала на чепурненькі котеджі, що виглядали з-за рівно підстриженого живоплоту по обидва боки вулиці. Роздивлялись відкрито вона боялася. Перед будинками на зелених моріжках загорали на сонечку білі. Всі вони були майже голі! Прикриті лише соромітні місця. А груди в жінок — на виду. Біля деяких будинків були навіть басейни. І рідко в якому дворі не стояв автомобіль. Помітила там Рудо також кількох темношкірих чоловіків та жінок. Чоловіки підстригали газони, живопліт або поливали із шлангів садок. Інші прислужували білим: подавали їжу та напої. Жінки переважно наглядали за дітьми, розвішували на лінвах білизну або катали туди-сюди коляски з немовлятами. Рудо кортіло скоріше дізнатись, яка ж робота дістанеться їй?

Нарешті вона підійшла до глибокого яру, про який згадував дядько Шірі. Отже, передмістя Хайленд має бути десь зовсім близько. Ага, он і евкаліптові дерева, а за ними Рудо побачила перші будинки. Чоловік, що йшов попереду, був тепер уже далеко. Але це її не хвилювало. Тепер вона обійдеться й без нього. Було вже коло полудня, давалися взнаки втома й голод. Але вона миттю забула про це, згадавши, як багато часу витратила, роздивляючись на всі боки, і що, можливо, сьогодні їй доведеться вертатись назад до Хараре. Ні, щоб там не було, а роботу треба знайти ще сьогодні, твердо вирішила Рудо.

За евкаліптами вона звернула з дороги й попрямувала до великих будинків, що вишикувалися двома рядами праворуч. Їй вони видались навіть кращими за ті, що вона бачила напочатку. В Хайленді кожен будинок був оточений просторим подвір'ям із квітни-

ками й зеленими газонами, а басейни були у всіх. В садках за будинками росло безліч різних фруктових дерев. А в глибині садків, на задвірках, виднілись невеличкі хижі для слуг. За садибами звивався вузенький провулок. Завернувши туди, Рудо постановила собі обійти геть усі вілли. Біля першого будинку черношкіра нянька сказала, що її господині слуги не потрібні. У другому дворі роботи теж не було, про це сказав їй кухар-негр. У третьому не було в кого спитати. Біля четвертого будинку хазяйка, яку покликав хлопчик-садівник, задала їй кілька запитань і теж сказала, що Рудо їй ні до чого. Підійшовши до п'ятого будинку, Рудо запитала в негритянки, що розвішувала білизну, чи не знайдеться тут для неї роботи.

— Може, й знайдеться,— відповіла та.— Я вже просила пані відпустити мене. Зачекай, коли хочеш, вона скоро прийде.

— Зачекаю, якщо можна.

— Заходь на подвір'я, не бійся. Вони не тримають собак... Пити хочеш?

— Дякую. Ду хочу.

Жінка принесла з кухні води, дала їй напитися і запропонувала сісти в холодку під деревом манго, бо сонце вже пекло немилосердно. А сама знову заходилась розвішувати на лінві білизну.

Це була дебела африканка з дуже темною шкірою, років під п'ятдесят, а то й більше. За віком вона могла б бути для Рудо матір'ю.

— Звідкіля ти, дитинко?

— Із селища Макоси.

— Справді?.. І я з тих місць — з Чітекве, може, знаєш?

— Знаю, добре знаю. У нас там є родичі.

— А хто саме?

— Дядько Хама.

— Хама! Таж моя сестра вийшла заміж за його сина. А ти чия?

— Мого батька звать Гомо.

— Гомо? Син Секуру?

— Так.

— О, духи предків! То виходить, я тобі тітка! Ну, про це ми ще побалакаємо. Скажи, ти сьогодні що-небудь їла?

— Дякую, я не голодна.

— Ну, ну, мене можеш не соромитись. Мій дім — твій дім. До того ж, я сама сьогодні ще до ладу не їла. Ходімо в хатину. Поки я поратимусь, ти приготуєш нам садзу. Звати мене Ма Сару.

Решту дня Рудо провела, допомагаючи Ма Сару по господарству. Й весь час вони про щось говорили. Коли хазяйка повернулася додому, дві далекі родички стали вже добрими подругами.

— За роботу ти не хвилюйся, — говорила Ма Сару. — Я скажу місіс, що ти моя сестра, так буде простіше. І ще скажу, що сама тебе всього навчу. А до Магаби тобі взагалі нема чого повертатись. Поки отримаєш роботу — цю мою чи якусь іншу, — поживеш у мене. Згода?

Все так і вийшло, як казала Ма Сару. Вона переговорила з пані ван дер Біл, і та погодилась найняти Рудо. Але спершу їй довірили тільки найпростішу роботу: прати білизну та доглядати дітей.

Жила вона разом із Ма Сару в її однокімнатній хижі з рифленого заліза, що колись, мабуть, правила за комірчину для садового реманенту і стояла в дальньому кутку подвір'я біля санітарного провулка, — як і всі інші хатини для прислуги. Ма Сару навчила Рудо всього, що знала. Застеляти ліжка і прибирати в кімнатах, як це було до вподоби пані. Гарно вбирати дітей. Розповіла, що готувати на сніданок, а що на обід і вечерю. Показала їй школу, до якої ходили

хазяйчині сини Пітер і Джон,— туди Рудо мала супроводжувати хлопчаків уранці, а потім забирати після уроків. Повела їй також до парку з ігровим майданчиком, куди Рудо мала щодня водити дітей після обіду, а по суботах і в дні шкільних канікул — ще й вранці. Пояснила, що і в яких крамницях купувати.

Дві речі Рудо повинна була закарбувати собі на носі. По-перше, без дозволу пані їй дозволяється відлучатися з подвір'я тільки за покупками абощо. По-друге, їй суворо заборонено приймати будь-яких гостей, а надто чоловіків. Лише впевнившись, що Рудо старанна, працьовита і справна, господиня відпустила Ма Сару. Прощаючись, Ма Сару попередила Рудо, щоб вона ні в якому разі не залишала місце, не отримавши на те цілковиту згоду господині. І не має значення, на який строк ви домовлялися спочатку. Бо вже були такі випадки, коли прислуга залишала роботу проти волі хазяїв одразу як закінчувався строк, а хазяї тоді телефонували до поліції й заявляли, що слуга чи служниця їх обікрали, і ті потрапляли до в'язниці.

На той час, коли до Солсбері мав приїхати Алексію, Рудо опанувала вже всі премудрості хатньої роботи. І навіть навчилася розмовляти англійською мовою. Тому пані була аж така ласкава, що дозволила їй узяти хлопця до себе, але за умови, що Рудо й надалі так само добре справлятиметься з усім-усім.

Того дня, коли приїхав Алексію, хазяйка відпустила Рудо зустріти його. Навіть дала їй свого велосипеда. Рудо привезла хлопця на багажнику і передовсім витерла йому обличчя й волосся вологою ганчіркою та переодягла в одну з тих блузок, що колись дала їй пані. Лише після цього можна було вести його на «розглядниці». Тримавши Алексію за руку, вона прийшла з ним через чорний хід до будинку і на

кухні стала чекати на господиню. Невдовзі з'явилася й та.

— Ось той хлопчик, пані,— як завжди тихо промовила Рудо.

— Ого, та це вже майже парубок. Але, Рудо, пам'ятай, якщо ти через нього не справлятимешся з роботою, то вам доведеться розпрощатися. Зрозуміла?

— Зрозуміла, пані.

— Скільки йому років?

— Не знаю, пані.

— А звуть його як?

— ~~А~~лексіо, пані.

— Алексіо? Яке кумедне ім'я! Ну, та нічого. Як ти гадаєш, йому підійде щось із одягу Пітера та Джона? Мені здається, буде якраз. Почекай, підгляну, що там можна знайти.

Господиня пішла до дитячої кімнати і принесла звідки для Алексіо три пари коротких штанців, дві сорочки й светр. Раптом знадвору до будинку вбігли паничі Пітер з Джоном, і відразу ж — на кухню.

Вони побачили Алексіо.

— Привіт!

— Привіт!

— Як тебе звати?

— Ти приїхав до Рудо?

— Ходімо, я покажу тобі мою кімнату й мої іграшки.

— Мене звуть Джон.

— А мене — Пітер, і... і в мене більше іграшок, ніж у Джона!

Сказати з певністю, що в цей час думав і відчував Алексіо, було б дуже важко. Його не по роках серйозне обличчя лишалось незворушним. Він стояв перед ними, схоже, до всього байдужий.

— Можна помацати твоє волосся? — запитав Пі-

тер і вже простягнув був руку, та Алексію з силою відштовхнув її.

— Ну, годі, хлоп'ята, годі,— втрутилася хазяйка, що досі мовчки спостерігала за цією сценою.— Пітере, Джоне, йдіть до своїх кімнат! Ну, кому я сказала! Хіба не бачите, як ви налякали бідолаху!

Обидва білі хлопчики неохоче вийшли. А сторопілий Алексію, який гадав, що то на нього нагримала пані, притиснувся Рудо до колін.

— Гаразд, Рудо, йди. Тільки, прошу, не приводь його до будинку надто часто. Бачиш, як вони розходилися.

— Добре, пані. Дякую вам, пані.

Привчити Алексію, щоб не заходив до будинку не спитавшись Рудо, було зовсім не важко. Хлопчик уже давно звик гратись на самоті й більшу частину дня проводив у садку перед хатиною. Йому дуже сподобалося малювати на піску. Спочатку він малював тварин, людей — своїх земляків і знайомі селища, а згодом почав зображати і те, що бачив довкола: автомобілі, велосипеди, білих людей... А після того, як Рудо принесла йому іграшкову машину, Алексію цілими годинами будував дороги, насипав із піску гори й подорожував через них від одного селища до другого. Зрідка Рудо, йдучи до парку та на ігровий майданчик із паничами, брала з собою й Алексію. Але дозволити йому гратися там з білими дітьми вона не могла. Таке було суворо заборонено, і він завжди лише сидів поруч із нею та іншими чорношкірими няньками, що теж приводили туди білих дітей.

Хазяйка не дозволяла своїм дітям гратися з Алексію: вона твердила, що він їх боїться, а до того ж не говорить по-англійському, отже, вони один одного не розумітимуть. Рудо також отримала від неї суворий наказ не давати їм гратися разом, щоб вони часом не побилися. Але Пітер та Джон частенько втікали

з будинку в садок погратися з Алексіо. Рудо це знала, але робила вигляд, ніби нічого не помічає. Тільки часом удавано сердилася, «випадково» заставши їх разом, і уривала тоді їхню гру.

Поступово хлопчики звикли гратися втрьох і загалом ладнали між собою, хоча, звісно, не обходилося й без сутичок. Та Рудо завжди була поруч, вона встигала розборонити шибеників, поки вони не понаставляли один одному синців та гуль. Тож приховати такі маленькі бійки від хазяйки було не дуже важко. Нишком приходили сюди погратися й діти з сусідніх вілл. Ігри завжди проходили перед хатиною Рудо, бо йти кудись-інде Алексіо не хотів. І хоч незнання мови попервах дуже заважало, діти якось спромогалися порозумітись. Минав час, Алексіо потроху навчився розмовляти по-англійськи, і Рудо з цього щиро раділа. Так без особливих пригод минуло близько двох років.

Одного чудового дня, повернувшись зі школи, паничі прибігли гратися з Алексіо. День видався жаркий, і хлопець, як часто бувало пополудні, спав біля хатини в холодку. Пітер і Джон принесли з собою щойно куплені водяні пістолети. Вони почали стріляти цівками води в обличчя Алексіо й розбудили його. Він підхопився, висмикнув із рук Пітера пістолет і собі вистрілив тому в обличчя. Пітерові це чомусь не сподобалося, й він став вимагати, щоб Алексіо віддав йому іграшку. Той повернув пістолета. Тоді в обличчя Алексіо вистрілив Джон. Алексіо і з ним зробив те саме, що з Пітером, але коли Джон став вимагати назад свого пістолета, Алексіо не віддав, він сказав, що йому така гра не подобається. Пітер вступився за брата, та Алексіо не піддавався. Тоді зчинилася бійка. Спочатку бились Алексіо й Пітер. Вони качалися по землі, смикаючи й дряпаючи один одного, аж поки Алексіо взяв гору. Осідлавши Піте-

ра, він заходився гамселити його кулаками по голові. Обличчя в них були заюшені кров'ю, обидва голосно ревли. Рудо легко їх, як завжди, розборонила б, та вона, на біду, саме пішла до крамниці за покупками. Джон тупцював навколо забіжк, не знаючи, як допомогти братові. Він спробував було стягти Алексію на землю, але за це перепаало і йому: невдовзі і Джон теж лежав долі. Проте встиг підвестися Пітер і, схопивши здоровенну дошку, що лежала під хатиною, замахнувся нею на Алексію. Той ухопився за дошку з другого кінця. Вони стали тягти її кожен у свій бік, і в цей час на їхні крики прибігла господиня сусіднього будинку й поклала край бійці. Перше, що вона зробила, це — ясна річ! — надавала добрячих ляпасів Алексію. Тут нагодилась і Рудо. Вона, як і та жінка, — теж ясна річ! — накинулася на Алексію. Не тямлячи себе, Рудо біла хлопця, аж поки він не міг уже більше плакати.

Вдвох із сусідкою вони відвели Пітера й Джона до будинку, вмили їх і замазали подряпини йодом. Рудо розуміла, що приховати таку бійку від хазяйки — справа неможлива. Невже її за це виженуть? Прийшовши додому й побачивши своїх дітей у такому стані, пані ван дер Біл мало не зомліла від обурення. А коли Рудо, тремтячи від страху, розповіла їй все, що знала, господиня розгнівалася до краю.

— Та чи знаєш ти, що за це я можу відправити тебе до в'язниці?! З самого початку я відчувала, що цей байстрюк накоїть нам лиха! Бери велосипеда і вези його куди хочеш! Щоб я його більше не бачила! Чуєш? Геть!

Рудо вийшла. Пані зателефонувала до лікаря. А Алексію нерухомо лежав на тому місці, де впав після того, як Рудо його набила. Він уже не плакав, лежав мовчки. Пройшовши повз нього в хатину, Рудо незабаром повернулася, тримаючи в руках

полотняну сумку, в якій лежали його жалюгідні пожитки. Підійшла до Алексію й тихенько покликала. Він навіть не поворухнувся. Рудо раптом злякалася. Невже вона його так сильно біла, що... Ні! Цього не може бути! Вона кинулась піднімати Алексію й зітхнула з полегкістю: хлопець підвів голову й дивився їй просто у вічі. Вона відвела погляд. Сходила до гаража по велосипед, посадила Алексію на багажник і, щоб ноги йому випадково не потрапили в колесо, прив'язала їх до рами. Викотивши велосипед з подвір'я на дорогу, вона повезла хлопця до Магаби.

Розміркувала Рудо просто. Оскільки відправити Алексію назад до Макуси вона не могла, то вирішила попросити дядька Шірі, щоб він послав свою дочку Ревайї відвезти Алексію до Чіпо, молодшої сестри Рудо — вона жила поблизу селища Мачеке, на фермі боса Ньютона, де її чоловік, якого звали Мунда, працював у крамниці, що теж належала босові. Рудо сподівалася, що Чіпо й Мунда не відмовляться допомогти — дадуть хлопцеві притулок хоча б на кілька місяців.

Все це вона й розказала Шірі, коли з'явилася з Алексію в дядьковому домі.

— В тебе знайдеться трохи грошей? — спитав Шірі, коли вона виговорилася.

— Є, але вистачить їм тільки на дорогу до Мачеке. Та я певна, що Чіпо з Мундою дадуть Ревайї грошей на зворотний шлях.

— Ну, тоді все гаразд. Коли, ти вважаєш, їм краще вирушити?

— Може, завтра?

— Хай буде завтра... Ревайї!

— Що, тату?

— Завтра поїдеш до Мачеке, відвезеш Алексію до Чіпо. Та дивись мені не проспир, а то спізнишся на автобус. Чуєш?

— Добре, тату.

Назад до Хайленда Рудо повернулась дуже пізно. По дорозі її затримала поліція, яка о вечірній порі має право затримувати будь-кого з африканців, особливо в білих кварталах та передмістях. Рудо зупинили й наказали показати перепустку, без якої з'являтися суворо заборонялося. Рудо показала. Поліцейський записав усі відомості й зателефонував на віллу. Отримавши підтвердження від хазяйки, Рудо відпустили.

Нарешті Рудо дісталась до місця. Вона відразу ж пішла до своєї хатини й лягла. Надто була стомлена, знервована та засмучена. Згадавши Алексію, Рудо заплакала. Їй було дуже прикро. Вона вже скучила за ним. За ті два роки, які вони прожили разом, вона всім серцем його полюбила, а він називав її мамою. Щовечора він засинав біля неї, згорнувшись теплим клубочком. А тепер без нього їй стало порожньо та самотньо. Рудо все плакала й плакала, аж поки її зморив міцний сон.

Наступного ранку Шірі провів Ревайї з Алексію до автобусної станції, що біля ринку Хараре. Він сказав доньці, щоб вона, як приїдуть до Мачеке, розпитала про ферму боса Ньютона. Автобус прибув до Мачеке десь опівдні. Ревайї сказали, що від селища до ферми боса Ньютона треба йти пішки ще цілих шість миль. Нічого не вдієш. Узявши Алексію, в якого від побоїв ще боліло все тіло, собі на спину, а клуночок з його одягом приладивши на голові, Ревайї пішла. Пересувались вони, ясна річ, дуже повільно й до ферми дісталися, коли вже почало вечоріти. Спитавши дорогу до крамниці, вони скоро її розшукали, а коли зайшли всередину, Ревайї відразу пояснила Мунді, хто вони й чого прийшли. Той зустрів їх дуже привітно. Ласкаво привітавши гостей, він повів їх у глиб подвір'я до своєї хатини. Чіпо, яка ходила

вже на останньому місяці, теж зраділа їхньому несподіваному приїздові. Вона одразу ж заходилася лікувати Алексію, в якого обличчя аж запухло від синців та подряпин. Потім приготувала їм поїсти з дороги.

За розмовами Мунда, Чіпо й Ревайї засиділися допізна. Чіпо вмовляла Ревайї погостювати в них хоча б кілька днів, і Мунда теж радив їй їхати у п'ятницю вранці. В цей день з ферми мала йти вантажна машина, і водій, добрий приятель Мунди, прихопив би її з собою. Ревайї погодилась. У п'ятницю їй дали грошей на дорогу й трохи про запас, водій вантажної машини довів її до Мачеке, а звідти вона вже автобусом повернулась до Солсбері.

Ферма боса Ньютона, куди потрапив Алексію, — то було велике господарство. Вирощували на ній в основному тютюн і — менше — кукурудзу. Розводили також корів, овець та курчат. Працювало там чимало людей.

Щодня, крім неділі, за дві, а то й за три години до світанку управляючий подавав сигнал підніматися. Через півгодини по тому наймити вже мали бути на полях. Десятники робили переключку всіх, хто вийшов на поле, і давали завдання на день. Коли наймит кінчав свою норму, то доповідав десятникові, який, перш ніж його відпустити, перевіряв, що і як зроблено. Найвправніші встигали звільнитися ще до полудня, після чого могли робити що що хотів. Але зайнятися тут, правду кажучи, більше було нічим. Дехто йшов до річки вудити рибу, інші день до вечора грали в карти. Ті, хто мали родичів на сусідніх фермах, ходили до них у гості або запрошували до себе.

Щоп'ятниці після обіду біля млина, що стояв неподалік од будинку боса Ньютона, виростала черга. Наймити одержували пайку кукурудзяного борошна,

бобів і солі — тижневу пайку, якої до наступної п'ятниці ніколи не вистачало, хоч вона нібито мала відповідати кількості їдців у сім'ї. Крім того, раз на тиждень, в суботу або в неділю, одному чи двом наймитам дозволялося наварити й продати пива. Нічого кращого, як пропивати у вихідний день свої нужденні, тяжкою працею зароблені гроші, на фермі не знали. Якщо ж після цього в селищі траплялась якась, бодай маленька, колотнеча, бос Ньютон штрафував того, хто варив пиво.

А остання п'ятниця кожного місяця була для всіх справжнісіньким святом — видавали платню. Бос Ньютон дбав, щоб у цей день наймити мали змогу купувати в його крамниці що кому заманеться. Мунді було наказано торгувати, доки з крамниці не вийде останній покупець. А їх завжди приходило дуже багато. В такі дні Чіпо звичайно допомагала Мунді. Зрештою, якби покупці за одяг, посуд та інші товари розраховувалися тільки готівкою, Мунда упорався б і сам. Але зароблених грошей не вистачало, щоб накупити всього, чого кортить, тому охочим продавали в борг. Одні приходили, аби заплатити гроші за велосипед, куплений ще чотири роки тому, інші — розрахуватися за давній борг і одразу започаткувати новий. Були й такі — здебільшого новенькі, — що приходили до крамниці лише подивитися, хто і що там купує. Бо їхні борги поки що вираховувалися просто із заробітку. Отож Чіпо й допомагала чоловікові — робила записи в боргових книгах.

Наймитів на фермі завжди не вистачало, бо наймалися переважно неодружені юнаки, а ці на одному місці довго не затримуються — як прийшли, так і пішли. Тож бос Ньютон всіляко заохочував сімейних чоловіків перебиратись до нього на ферму з усією родиною. Проте багато хто не хотів забирати сім'ю з резервації лише тому, що там діти могли

ходить до школи. Бос Ньютон знайшов раду: відкрив школу при фермі. Щоправда, годилась вона лиш на те, щоб забезпечувати ферму додатковою робочою силою. Ма Мунда, в якій у тій школі навчалося троє дітей, нараяла синові віддати туди й Алексію. Так хлопець уперше потрапив до школи.

Ма Мунда, жінка глибоко релігійна, палка прихильниця англіканської церкви, щонеділі ходила дванадцять миль — до Мачеке й назад, — щоб помолитися. Пропустити недільну службу їй траплялося хіба що під час розливу річки, коли не було ніякої змоги перебратися на той берег. Ма Мунді було років під шістдесят — стільки ж, як і її чоловікові Чімве. Але незважаючи на літа, вона була висока, ставна і завжди усміхнена.

Якось Мунда й Чіпо зі своїм малюком кудись поїхали на вихідні. Дочка і два молодших сини Ма Мунди гостювали в бабусі, її матері, що жила в іншому селищі. Тож Алексію лишився під наглядом Мундиних батьків.

Прокинувшись у неділю рано-вранці, Ма Мунда почала збиратися до церкви й вирішила взяти з собою Алексію. Вдвох вони вирушили до Мачеке, але десь на півдорозі в Ма Мунди стало паморочитися в голові. Злякавшись, чи не занедужала, вона повернула назад. Але краще б їй було не вертати. В хатині вона застала свого чоловіка з якоюсь чужою жінкою. Знявся страшенний скандал. Ще й не почавши лягати, Ма Мунда одразу відіслала Алексію до селища — погратися з дітьми. Він начебто послухався, але не пішов, а принишк біля хатини. Невдовзі звідти почувся болісний крик мордованої жінки.

Підкравшись навшпиньках до зачинених дверей, Алексію заглянув у шпаринку. Від того, що побачив, він здерев'янів. На шиї в Ма Мунди був зашморг, а Чімве разом з тією жінкою щосили тягнули за кі-

нець мотузки, перекинутий через бантину під дахом хатини. Але Ма Мунда була для них заважка. З переляку Алексіо мимохить закричав на весь голос. Двері хатини розчинились навстіж, і звідти вискочив Чімве, Хлопчик кинувся тікати, але Чімве швидко його наздогнав і потяг назад.

— Не галасуй! У мене є цукерки! Ходімо в хатину. Я дам тобі цукерок! — промовляв він увесь час якимось чужим голосом.

У хатині він зав'язав хлопчикові рота ганчіркою і звелів тій жінці міцно тримати його, а сам вийшов. Незабаром повернувся з обрізком важкої свинцевої труби і кілька разів цюпили вдарив нею Ма Мунду по голові. Жінка, яка тримала Алексіо, не витримала цього видовища й, жажнувшись, затулила очі долонями. Хлопчик відчув, що його відпустили, й стрімголов вилетів надвір — і далі, в напрямку селища. Слідом за ним вибіг Чімве. Алексіо розумів, що далеко йому не втекти. Чімве вже його майже наздогнав, коли хлопчик помітив біля стежки, що вела від селища до будинку боса Ньютона, чималий камінь. Присівши поряд із ним, Алексіо зачекав, поки підбіжить Чімве, і коли той хотів уже схопити його, хлопчик з усієї сили вдарив напасника каменем по носі. Чімве аж закрутився на місці від болю, й Алексіо встиг утекти. Не добігши до селища, він пірнув у густу траву, що росла вздовж стежки, і причаївся, не знаючи, що робити далі.

В селищі жила жінка, з якою Ма Мунда іноді ходила разом до церкви. Податися до неї й надумав кінець кінцем Алексіо. Але вже біля самого її подвір'я він побачив Чімве, який виїхав звідти на велосипеді. Алексіо метнувся за найближчу хатину й сидів там, поки Чімве не проїхав мимо. Лише тоді насмівся зайти на подвір'я.

Та ледь Алексіо переступив поріг хатини, як жінка

заходилася його лаяти. Назвала дурним хлопчиськом, що бігає невідомо де, а Чімве з Ма Мундою хвилюються й розшукують його по всіх усюдах. Сказала, що зараз же сама відведе його додому. Алексію намагався їй щось пояснити, та жінка й слухати нічого не захотіла. Репетуючи, вона схопила його за руку й потягла за собою. Хлопчик кричав і пручався, але вирватися не міг. Тоді він перестав опиратися, тільки заплакав іще голосніше. Біля подвір'я Чімве Алексію несподівано вкусив жінку за руку. Та, скрикнувши, відпустила його. Хлопчик кинувся до річки. Жінка наздоганяти його не стала — вирішила, що краще розповість усе Чімве й Ма Мунді.

Зачувши її кроки, з хатини вискочив Чімве. Виглядав він вельми дивно, був дуже збуджений і ніби переполоханий. Грубо запитав, чого їй тут треба, — поводився зовсім не так, як перше, коли приходив до неї розшукувати Алексію. А як почув, що хлопчик тільки-но втік від неї, захвилювався ще дужче і став допитуватись, куди побіг малий. Вона сказала — до річки. Зачувши це, Чімве кинувся був бігти до річки, та раптом чомусь передумав. Жінка хотіла побалакати з Ма Мундою, але Чімве сказав, що вона теж шукає Алексію, й жінка вернула додому. Вираз його обличчя неабияк настрахав її, і вона всю дорогу розмірковувала над тим, що побачила.

Чімве непомітно скрадався слідом за нею й побіг до річки, лише впевнившись, що жінка вже не повернеться назад. А вона побачила на дорозі десятника, котрий їхав велосипедом назустріч, і стала просити, щоб він поїхав до річки слідом за Алексію й Чімве. Десятник довго відмовлявся, але почувши, що хлопцеві, можливо, загрожує небезпека, неохоче погодився.

Алексію ховався в густому очереті на березі річки. Він добре чув, як Чімве гукає:

— Алексіо! Алексіо! Алексіо!

Та хлопчик не озивався. Ще б пак — Чімве зовсім недалеко!

Тоді чоловік пустився на хитрощі.

— А-лек-сіо!.. — почувся раптом жіночий голос.

Так його завжди кликала Ма Мунда.

— А-лек-сіо! Ти чуєш мене? — знову пролунав жіночий оклик. — Де ти, А-лек-сіо? Відгукнись...

Хлопець прислухався: голоси чулися тепер зовсім поруч.

— А-лек-сіо! Ото ще дурне хлоп'я — він гадав, що ти зробив зі мною щось лихе, — говорив жіночий голос.

— Еге ж, діти — вони такі. Думає, що я тебе скривдив! — лунко озвався чоловічий голос, дуже схожий на голос Чімве.

— А-лек-сіо! Ти чуєш мене? — знову покликала жінка.

— Чую! — відгукнувся Алексіо.

— Де ти? — запитав Чімве.

— Тут, в очереті!

— Ну, то виходь швидше, і ходімо додому, а то обід захолоне! — проказала жінка.

Продираючися крізь високий очерет, Алексіо не бачив, куди йде. Зненацька дужа рука вхопила його впоперек, а друга затисла рота. То був Чімве. І він був сам.

Люто поводячи очима і все примовляючи: «Треба тебе скупати, треба тебе скупати», — він поніс хлопця край берега, шукаючи глибоке місце. А знайшовши, кинув Алексіо на землю біля води, всівся йому на спину, схопив обома руками за ший і занурив хлопчикову голову в воду. Час од часу він підіймав малого й заглядав йому в обличчя, але не забував також озиратися навколо — чи не йде хто берегом.

Раптом поряд, мов грім з ясного неба, пролунав голос десятника, який не бачив Алексію під Чімве:

— Ну що, не знайшов?..

Чімве підскочив мов опечений і, шкутильгаючи, кинувся тікати. Тіло Алексію шубовснуло в річку. Десятник скочив у воду й витяг хлопчика на берег. Натиснув кілька разів на живіт, але марно. Тоді засунув йому два пальці в рот, і це подіяло: Алексію почав блювати. Чімве добіг тим часом до десятникового велосипеда, сів на нього й поїхав прямо до боса Ньютона. Там він розповів, що бачив сам, як десятник топив на березі річки Алексію, і, мовляв, хлопчик напевно вже мертвий. Бос Ньютон одразу ж зателефонував до поліції в Мачеке.

Коли Алексію прийшов до тями і трохи оклигав, десятник поніс його на дорогу, але велосипеда не знайшов. Тоді він на собі потяг малого в селище, до приятельки Ма Мунди. І майже відразу прибула поліція. Десятника схопили, наділи наручники й кинули в автомобіль. Він не давався, щось кричав, але у відповідь одержував лише стусани. Приятелька Ма Мунди теж хотіла хоч щось пояснити, та її ніхто й слухати не хотів. Чімве, який приїхав сюди разом з поліцією, почав вимагати, щоб жінка віддала йому Алексію, а коли та сказала, що віддасть дитину лише Ма Мунді, хотів відібрати його силою. Та поліцейський розпорядився, щоб Чімве залишив хлопчиська тут, бо дружини його все одно немає вдома, а йому, Чімве, доведеться поїхати з ними до Мачеке як свідкові.

Повернувшись у селище, Чімве знову прийшов по Алексію. Але приятелька Ма Мунди та її чоловік не віддали хлопця, бо той їм встиг уже все розповісти. Знаючи, що Мунда з Чіпо мають приїхати назавтра, вони не спали всю ніч — стерегли Алексію.

Тільки-но повернулися Мунда й Чіпо, Чімве розповів їм про всі події, але по-своєму.

Та прийшовши до приятельки Ма Мунди по Алексію, Чіпо почула зовсім іншу історію. Вона так злякалася за хлопчика, що не повела його додому, а сховала в селищі у своїй подруги. І вирішила якнайшвидше відправити його звідси. Відвезти ж вона могла його лише до Макоси.

Коли Чіпо повернулася сама, чоловік поцікавився, чому вона не привела Алексію. Чіпо не хотіла розповідати йому те, що почула, але Мунда наполіг. Вислухавши її, він страшенно розгнівався. Чіпо добре перепало за те, що вона повірила, ніби його батько хотів убити Алексію. Спати того вечора вони лягли в різних хатинах. Мунда ліг там, де звичайно спав Алексію.

Та ось посеред ночі він почув, як хтось тихенько відчиняє двері, заходить до хатини й пошепки кличе Алексію. Мунда впізнав свого батька й запитав, чого йому потрібно тут серед ночі. Чімве пояснив, що він, мовляв, хоче запитати Алексію, чи не бачив малий, що десятник зробив із Ма Мундою. Тут Мунда второпав, що в розповіді Чіпо, схоже, щось таки є. І, боячись, аби батько не подався шукати Алексію до хатини, де спала з маленьким сином його дружина, він одразу ж, тільки-но Чімве пішов, перебрався до них. Незабаром і там двері потихеньку розчинилися. Щоб показати батькові, що він тут, Мунда вголос сказав щось до Чіпо. А Чімве подумав, що в хатині у невістки ночує чужий чоловік. І накинувся на сина. Коли розібралися, хто є хто, Мунда запитав у батька, чого він поткнувся ще й сюди, і Чімве відказав, що йому здалося, ніби в хатину до Чіпо заліз коханець. І це ще не був кінець. Тієї ж ночі Чімве ходив також до приятельки Ма Мунди, однак не знайшов Алексію й там.

Минуло кілька днів. Чімве сховався до селища, де жила рідня Ма Мунди, а повернувшись звідти, заявив, що Ма Мунда там не з'являлася, і де її ще можна шукати, він просто ума не збере. Лишається тільки чекати — може, вона повернеться сама.

А тижнів через два сталося ось що. П'ятнадцятирічний хлопчина пас вівці на вигоні, між будинком боса Ньютона й подвір'ям Чімве, й відчув раптом, що звідкись лине жахливий сморід. Спочатку він не звернув на те особливої уваги. Але скоро поблизу завалували собаки. Хлопець подумав, що вони загнали зайця, й побіг подивитися. Виявилось, що собаки просто гризуться між собою. Зате смерділо в тому місці ще гірше. Хлопець хотів був уже вертати назад, коли, придивившись, побачив, за що гризуться собаки. То був мертв'як! Обличчя пси вже встигли обгризти, а решта тіла лишалася у неглибокій ямі, ледь присипана землею.

Пастушок побіг до будинку боса Ньютона й розповів, що побачив. Знову викликали поліцію. Приїхала машина, і Чімве ще раз забрали на допит. Кінець кінцем його вирішили відпустити, тобто у вбивстві Ма Мунди остаточно збиралися звинуватити десятника. Аж тут до поліції з'явилась коханка Чімве й сама у всьому зізналася. Їх обох і судили за те вбивство, а Чімве — ще й за спробу вбити Алексію. А десятника звільнили.

В поліції зважили, що шестирічний Алексію як свідок не годиться — занадто малий. І Чіпо чимшвидше відіслала його до Макози.

Отак через три роки Алексію знову повернувся до рідного селища. Життя в Солсбері й на фермі боса Ньютона не пройшло для нього без сліду. Він помітно відрізнявся від тутешніх дітей. Сільське життя видавалось йому зовсім простим, і через це маленький хлопчина виглядав дуже впевненим у собі. Зав-

дяки тій розвиненості та різноманітним знанням він навіть серед своїх однолітків здавався старшим і розумнішим. Проте, як і більшість дітвори, він був слухняний, чемний і поважав старших; лагідною вдачею та гарним поведженням він здобув любов усього селища. Тільки ж ця любов та ще міський одяг Алексію виклика́ли ревності й заздрощі в Гомо і його родини. Рудо й Чіпо, хоч вони обидві відчували себе відповідальними за виховання Алексію, нічим особливо йому допомогти більше не могли. Вони прислали батькові трохи грошей, щоб хлопець міг ходити до школи. Але така турбота дочок про якогось там двоюрідного брата не сподобалась Гомо: через брак грошей він і власних дітей не міг віддати до школи. Ма Рудо теж була незадоволена. Жалілася сусідам, що посиляти Алексію до школи — то кидати гроші на вітер. Не побув Алексію в Макосі ще й кількох тижнів, а Гомо таки знайшов вихід.

Гомо мав давнього приятеля на ім'я Мурімі, що жив за сім миль од Макоси, в селищі Джена. Хоч одружений він був давно, дітей у них із Рувою, так звали його дружину, не було. Часи тепер були вже не ті, що колись, тож до знахарів вони не зверталися, а взяти собі ще одну жінку Мурімі не захотів. Саме їм Гомо і запропонував взяти на виховання Алексію — звичайно, за умови, що вони віддадуть хлопця до школи, годуватимуть і одягатимуть. Мурімі з дружиною радо погодились, і через кілька днів Алексію перебрався до Джени.

У селищі Джена Мурімі славився своєю працьовитістю. І ось грудневого вечора Алексію, разом із дядьком Гомо, переступив поріг його хатини. Відразу ж після вечері Мурімі звелів хлопцеві вклатися спати. Алексію подумав, що Гомо й Мурімі хочуть щось обговорити між собою, тож мовчки підвівся, пішов до іншої хатини й ліг. Йому не давала спокою

думка, яким же буде тепер його життя? З цією думкою він і заснув. А незабаром, коли ще й перші півні не проспівали, прийшов Мурімі й розбудив його. Алексію не міг збагнути, що сталося, чого це його будять так рано, адже він щойно тільки заснув.

— Вставай, голубе мій, вставай! — підганяв його Мурімі.— День уже починається.

Алексію щось пробурмотів спросоння.

— Ану, хуткіше,— наказав Мурімі,— а то часу в нас обмалы!

Алексію піднявся й почав навпомацки шукати в темряві свій одяг.

— Від сьогодні спатимеш одягнутий! Зрозумів?

— Зрозумів, дядьку.

— Ходім, сорочку одягнеш по дорозі. І не відставай!

Мурімі привів Алексію до загороди, що була за доброю сотню метрів од подвір'я. Там він пересунув жердини з проходу, вказав хлопцеві двох волів і звелів вигнати їх звідти. Алексію аж ніяк не хотілося лізти босими ногами в багно, і він спробував вивести волів, не відходячи від загорожі, біля якої було сухіше. Це йому не вдалося. Мурімі зайшов слідом і штовхнув його на середину, в самісіньке болото.

— Тут тобі не Солсбері й не ферма. У нас працювати треба! А як боїшся забруднити ноги, то пошукай іншого місця. Ну ж бо, виганяй! Чого стоїш?

Алексію дуже образився, але воли врешті-решт якось таки вигнав. Ярмо Мурімі тримав тут же коло загорожі, а упряж та батіг приніс із собою. Він швидко запряг волів і наказав:

— Поганій оцією стежкою, я тебе скоро наздожену.— А сам пішов назад до хатини. Алексію лишився один. Він боявся темряви, але сказати про це вголос не намілювався. Так мовчки і йшов услід за волами, аж поки його наздогнав Мурімі.

— Гнати волів,— заходився він повчати Алексію,— значить заставити їх рухатись швидше, ніж їм того хочеться! — І, відібравши батога, примусив волів бігти підтюпцем аж до самого поля. Вони орали вже добрих три години, коли почали надходити інші селяни. До схід сонця і воли, й Алексію вже нівроку притомилися.

— Ану, дай-но мені батога! — гукнув раптом Мурімі.

Алексію подумав, що дядько хоче дати йому трохи перепочити, і слухняно простягнув батіг. А Мурімі двічі потягнув його батогом по ногах.

— Це щоб тобі спати не дуже хотілося! — сказав він і кинув батога назад.

Коли ж воли врешті-решт так утомилися, що вже ледве ступали, Мурімі вирішив дати їм відпочити. До поля прилягали непридатні до оранки кам'янисті пагорби. Туди й повів на попас волів Алексію, як звелів йому Мурімі, котрий тим часом напнув на зораній частині поля довгу линву з позначками, по яких вони з Алексію почали висаджувати земляний горіх. Через годину Мурімі знову послав хлопця по воли, й орали після того ще годин зо три. Причому останню годину на всьому полі працювали тільки вони — решта орачів давно вже повипрягали своїх волів і відпочивали.

Надійшла Рува, несучи на голові величенький кошик, в якому було все необхідне, щоб зготувати обід, і трохи води. Заразом вона пригнала решту стада. Пустивши худобу на пагорби пастися, Рува заходилась допомагати чоловікові й Алексію садовити земляний горіх. Алексію, крім усього, мав ще наглядати за биками, щоб не забрели часом на сусідське поле. Опівдні Рува взялась готувати їжу. Алексію погнав худобу на водопій до струмка, який протікав приблизно на півдорозі від селища до поля, а Мурімі все ще не кидав роботи. Коли Алексію пригнав худобу

з водопоєю, обід уже був готовий. По обіді Мурімі й Рува трохи відпочили. Алексію теж міг передихнути — якщо худоба не йшла надто далеко.

Після відпочинку знову висаджували горіхи і не припиняли роботи, поки не спала полуденна спека. Тоді Мурімі з Алексію запрягли іншу пару волів і знову заходились орати. Скінчили, коли сонце вже сідало. Волів випрягли, й Алексію мав погнати худобу пастися поблизу домівки. Ще йому було наказано полити на подвір'ї овочеві грядки, а овочів Мурімі вирощував чи не найбільше в селищі. Воду доводилося носити відром із копанки посеред городу. Скінчивши поливати овочі, Алексію побіг заганяти худобу. Повертаючись від загороди, він мусив дорогою назбирати хмизу для вогнища в даре; а потім розпалити вогонь. Вечеряти сіли, коли з поля повернувся Мурімі. Після вечері геть знесилений Алексію сказав Мурімі й Руві на добраніч і хотів було йти вкладатися спати, та Мурімі зупинив його:

— Ні, голубе, спати тобі ще ранувато. Я ж тобі казав — нам тут раювати ніколи. Нині ще маємо палушити горіхів і відібрати насіння на завтра.

Рува молола на завтра кукурудзу для їжі, а її чоловік із хлопчиком сиділи в даре й луцили горіхи, аж поки не впорали всю купу, що її приготував Мурімі на цей вечір. Лише тоді дорослі відпустили Алексію спати, а самі ще довго не вкладалися. Наступного дня все повторилося знову, і так тривало, аж поки Алексію почав ходити до школи.

Найближчою була школа при місії в Макосі. Кожного дня йому доводилось разом з іншими дітьми пішки добиратися туди вранці й повертатися назад пополудні.

В той день, коли Алексію мав уперше йти до школи, вони з дядьком Мурімі встали, як завжди, вдо світа й доорали решту поля. Ще кілька днів, і буде

висаджено весь земляний горіх. Серед усіх селян тільки вони вже, власне, закінчували польові роботи. Повертаючися з поля, Мурімі та Алексію добре вимились біля струмка. Звечора вони назбирали в ящики помідорів і капусти, що їх Мурімі збирався відправити автобусом із Макоси до Солсбері. Там у нього була домовленість з одним торговцем овочами. Тепер, поскладавши ящики на воза, запряженого парою волів, вони разом поїхали до Макоси. Біля автобусної зупинки Алексію зіскочив і побіг до школи. Після занять, що тривали до полудня, він разом з іншими дітьми пішки прийшов додому. Однак Мурімі налаяв його, бо хлопець, мовляв, повернувся запізно. Від сьогодні Алексію нехай повертається з Макоси раніше за всіх і, якщо йому не буде наказано нічого іншого, відразу ж біжить на поле. Алексію сказав Мурімі, що по середах у школі спортивні заняття, тобто учні повинні залишатись після уроків.

— Скажеш своєму вчителю, чи хто там у вас за старшого, що я заборонив! Чого тільки не навігадують, аби лише час марнувати!

— І ще, нас каратимуть, як ми не ходитимемо в неділю до церкви, — озвався Алексію.

— Що ж, хай тебе карають. Неділя — то єдиний день, коли ми встигаємо як слід виполоти город.

Решту того першого дня Алексію разом із Рувою та Мурімі саджав земляний горіх. А після першого ж тижня занять стало ясно, що він у безвихідному становищі. По четвергах і понеділках його залишатимуть у школі після уроків у покару за те, що пропускав спортивні заняття у середу й не відвідував церкву в неділю. А вдома діставатиметься від Мурімі за те, що пізно повертається. Врешті-решт Алексію не витримав і втік до Гомо. Довелось Гомо вмовляти Мурімі, щоб той дозволив Алексію ходити до церкви й на спортивні заняття.

Середа й неділя стали для Алексіо найулюбленишими днями: повернувшись до селища, він мав лише пасти худобу, а то вже не робота — забавки. Пасеться собі гуртом, та й усе, хіба що коли-не-коли відіб'ється яка дурна корова. Алексіо брав із собою на пасовисько підручники і встигав надолужити все, що пропустив за тиждень, бо це були єдині дні, коли він міг виконувати домашні завдання. В нього навіть залишався час помріяти про майбутнє. Звичайно, зараз дуже важко — працювати отак з ранку до вечора, але він уже здатний був зрозуміти, що звичка до тяжкої праці йому в житті знадобиться. Та нічого іншого хлопцеві й не лишалося, бо Гомо ясно сказав, що коли Алексіо знову втече від Мурімі, його навчання в школі настане край. А що ж то буде за життя, як не ходити до школи? Адже з нею пов'язані всі надії на майбутнє. Ні, хай би що це йому коштувало, він таки ходитиме до школи й учитиметься добре! Аби завершити навчання у місіонерській школі, йому прийдеться жити в Мурімі ще цілих п'ять років. Але, з другого боку, п'ять років — то не так уже й багато, якщо подумати, що його чекає потім. Алексіо перемножував роки на місяці, а потім вираховував, скільки це становить днів. Знати б, чи побачить він коли-небудь свою матір? Алексіо намагався уявити, як вона виглядає, що зараз робить. Чи згадає про нього, хоч зрідка? Подумати тільки: адже вони живуть майже поряд!

Одного дня під час шкільних канікул Мурімі, Рува й Алексіо працювали на полі. Мурімі — він любив усе планувати — призначив їм і собі по ділянці, яку треба скінчити до вечора. Ділянка Алексіо виявилась найменшою. Коли він сказав про це Мурімі, той збільшив її удвічі й пообіцяв: якщо хлопець упорється до кінця дня, він виконає будь-яке його бажання.

— Справді? — перепитав Алексію. — Ви справді виконаєте будь-яке моє бажання?

— Коли пообіцяв, то виконаю.

— Навіть одпустите побачитися з матір'ю?

Мурімі давно вже чув історію Алексію, але йому якось ніколи не спадало на думку, що в хлопчини таки є мати. Подумавши трохи, він сказав:

— Так. Якщо зробиш усе як слід і вчасно, я відпущу тебе до матері на цілий тиждень.

— Коли?

— Про це нема чого балакати, поки діло не зроблене.

Хлопець повірив, що справді зможе скоро побачитися з матір'ю, і це потроїло його сили. Коли попередю достойна мета, ніщо його не зупинить — така вже вдача була в Алексію. І він скінчив роботу задовго до кінця дня.

Прискіпливо оглянувши ділянку, Мурімі лишився задоволений:

— Ну що ж, хороша робота. Коли вже ти на сьогодні свою роботу зробив, сходи до Макоси й попитайся в Гомо. Як він дозволить, я тебе відпущу до матері з дорогою душею. А якщо ні, будемо вважати, що ти просиш про неможливе.

Алексію знав наперед, що Гомо не погодиться, та все одно пішов, бо під час прогулянки до Макоси він міг побути на самоті, а це йому випадало не часто. В Макосі все вийшло так, як він передбачав. Від Гомо він почув:

— Хто це тебе напоумив?

— Ніхто, батьку, я сам.

— Може, Мурімі?

— Ні, батьку, дядько тут ні при чому.

— Тоді послухай, хлопче, що я тобі скажу. Проте, що ти хочеш навідати матір, я сьогодні чую вперше і востаннє! Ти мене зрозумів?

— Так, батьку.

Алексію заплакав. Тоді Гомо згріб його і лягнув кілька разів нижче спини.

— Ану замовкни! Ти ж не баба! Чоловік плаче лише на похороні! Зараз мені витри оті дурні сльози!

Алексію слухняно витер сльози. Назад він повертався вкрай засмучений. Дорогою його обігнала машина, і він згадав, що сьогодні четвер, бо саме по четвергах до фельдшерського пункту в Макосі приїжджав із Мтоко доктор Сміт. І це нашттовхнуло його на думку, що до матері ж можна втекти! Адже лікар Сміт приїздить сюди із Мтоко кожного тижня. Решту шляху Алексію детально обдумував, як йому краще впорати цю справу.

Побачивши, який нещасний він повернувся з Макоси, Мурімі зрозумів, що побачитися з матір'ю Гомо хлопцеві не дозволив.

— Послухай, Алексію, — звернувся він до нього, — раз поїхати до матері тобі не випадає, в мене є пропозиція. Хочеш заробити трохи грошей? Я дам тобі плуг і волів, тільки треба буде взяти ще одного хлопця за погонича — віддаси йому третину того, що заробите. Ти ж знаєш, що не всі ще в селищі скінчили орати, тож багато хто з радістю погодиться, щоб ти їм допоміг. Коли хочеш, я за тебе домовлюся з тим і з тим... За три дні заробиш собі на сорочку й пару штанів.

Алексію для годиться пристав на пропозицію, але думка про втечу не йшла йому з голови. Він твердо вирішив прожити в матері рівно тиждень.

Наступного четверга на світанку Алексію вибрався в путь. Не бажаючи потикатися до Макоси, хлопець обійшов селище і навпрошки через ліс вийшов на дорогу до Мтоко. Якийсь час він крокував у напрямку Мтоко, потім зупинився, сів край дороги й став вичікувати машини лікаря. Раптом його стривожила

думка — а що як лікар не зупиниться або машина вже буде повна пасажирів? Алексію підвівся й рушив далі. Він пройшов небагато, коли побачив машину, що їхала йому назустріч. Хлопець помахав рукою, машина зупинилася.

— А що це така малеча робить отут сама серед лісу? Тобі не страшно?

— Ні, пане лікарю. Я йду до Мтоко провідати мою матір. Чи не могли б ви взяти мене з собою, коли повертатиметесь назад?

— То сідай зараз, поїдемо до Макоси, а потім звідти до Мтоко.

— Ні, я краще піду далі. Але ви, будь ласка, не забудьте про мене, коли їхатимете назад.

— Ну, що ж, воля ваша, сер! Повертаючись назад, я вас обов'язково підберу. Але ж ти дивись — з дороги нікуди не звертай. Зрозумів?

— Зрозумів, пане лікарю. Спасибі вам.

Алексію мало не стрибав од радості. Сьогодні він побачить свою матусю! А вона ж навіть не здогадується, що він уже йде до неї.

Тепер можна було не поспішати, і він подався до лісу, щоб назбирати собі на сніданок лісових плодів. Зробити це треба зараз, бо пізніше, коли повертатиметься доктор Сміт, він має бути біля дороги.

Невдовзі після полудня лікар підібрав Алексію й довів до Мтоко. Хлопець знав, що гості звичайно приходять під вечір, тому вирішив дочекатись, поки почне сутеніти, і пішов до лісу назбирати плодів і для матері. Лише із заходом сонця попрямував туди, де, як він гадав, мала стояти її хатина. В селищі біля першого ж подвір'я хлопець запитав у господаря:

— Чи не могли б ви мені сказати, де живе моя мати?

Чоловік засміявся:

— А хто вона, як її звуть?

— Ой!.. Так. Цього я якраз і не знаю.

— А сам ти звідки? — поцікавився чоловік.

— Із селища Макоси, чоловіче, — відказав Алексію так, як це зробив би дорослий.

— Тоді, мабуть, ти син Тендайї. Тебе звати Чіко?

— То колись мене так звали. А тепер я Алексію.

— Та Тендайї ж просто помре від радості, коли тебе побачить! Вона хоч знає, що ти прийшов?

— Напевно, ні.

— Ну, тоді я тебе проведу, якщо хочеш.

Чоловік пішов разом із хлопчиком. Але чим далі в глиб селища, тим вони повільніше просувалися вперед. Все більше й більше селян виходило глянути на малого мандрівника й привітатися з ним. Зрештою, чутка про Чіко мала дійти до матері набагато швидше, ніж він сам. А ось і її хатина. Лишивши провозжатих надворі, Алексію увійшов до оселі.

Із великою гідністю, як справжній дорослий, сів маленький чоловічок біля вогнища. Ма Чіко, тримаючи в руках глечик з водою, опустилась перед сином на коліна й запропонувала йому напитися. Він повагом зробив кілька ковтків і повернув їй глека.

Тоді мати з сином досить стримано привітали одне одного. Поки Тендайї готувала вечерю, Алексію розповів їй історію свого життя — геть-чисто все. Під кінець розповіді мати не витримала й гірко заплакала.

Протягом наступних трьох днів Алексію багато дізнався про своїх батьків, родичів і про себе самого. Весь цей час мати з сином не розлучалися ні на хвилинку.

— Як би там не було, — не переставала повторювати Тендайї, — а в нашій родині ти найстарший. — І ставилась вона до нього так, ніби він і справді був батьком багатолюдного сімейства.

— Я вірю, що доживу до того дня, коли ти приведеш до себе дружину. Хочу, щоб у тебе було багато дітей... Наші страждання скінчаться... Але, як це не гірко, пройде, мабуть, ще не один рік, перш ніж ми знову з тобою побачимось. Бо я — всього-на-всього твоя мати, а тобі зараз потрібно думати про своє майбутнє.

Надвечір четвертого дня до хатини Тендайї підійшов Гомо. Такого гостя вона аж ніяк не сподівалась. Алексію сам вийшов йому назустріч. Він пояснив Гомо, що покинув Мурімі лише на сім днів, тобто не збирається лишатися в матері надовго. Гомо, здавалося, повірив і не сердився. Кінець кінцем він навіть дозволив Тендайї двічі на рік приходити до Джени провідувати сина. Вона подякувала й просила Гомо не карати Алексію за те, що він утік. Гомо їй пообіцяв — якщо, звичайно, хлопець більше так не чинитиме.

Наступного ранку Гомо з Алексію вирушили пішки до Макоси. Дорогою Гомо поцікавився в хлопця, як йому вдалося втекти. Алексію розповів усе. Шлях у них був не близький, тож вони багато про що встигли поговорити, перш ніж дістались до Макоси. А там Алексію хотів було відразу йти до Джени, та Гомо сказав, щоб він лишився до завтра. Після вечері Гомо покликав Алексію до свого даре й наказав скинути одяг. Схопивши дебелу ломаку, він мов навіжений накинувся на малого. Почувши крики, до даре вбігла Ма Рудо й спробувала вгамувати чоловіка, але той зупинився тільки на мить — щоб вигнати її геть. Коли ж він нарешті вийшов з даре, його спітніле обличчя й одяг були забризкані кров'ю. Ма Рудо забігла всередину й забрала Алексію до себе, вимила його й поклала в чисту постіль. Але заснути хлопець не міг, побите тіло пекло, немов вогнем. Дочекавшись, поки всі полягали спати, він підвівся й пішов

до Джени. Гомо ж, певна річ, зважив, що Алексію знову подався до Мтоко. Він наздогнав його й запитав, куди це той так розігнався. Та хлопець мовчки йшов далі. Гомо вже відкрив був рота — хотів пригрозити, що відлущує Алексію ще раз, — коли до нього дійшло, що той простує стежкою до Джени. Прослідкувавши і вневнившись, що Алексію справді повертається до Мурімі, Гомо пішов назад.

Надворі стояла глупа ніч, коли Алексію добувся до селища. Мурімі та його дружина вже давно спали. Однак хлопець хотів, щоб вони знали про його повернення, і постукав у їхні двері. З хатини вийшов Мурімі. Надворі було так темно, що вони ледве бачили один одного.

— Дядьку Мурімі, я повернувся, — стиха промовив Алексію.

— А чи знаєш ти, шибенику, щó тут зі мною робилося, коли ти зник невідомо куди? Знаєш чи ні?

— Пробачте мені, дядьку...

— Що мені з твого «пробачте»!

І Мурімі, який не міг знати, що Гомо вже відлущував Алексію, і собі заходився його бити. Він ударив його раз, і вдруге, і втретє — і тоді з ран, які було поприсихали, знов потекла кров. Мурімі відчув, що під руками в нього мокро, й зупинився.

— Що це — кров?

— Кров.

— Ну, та не так уже й сильно я тебе вдарив, щоб ото...

— Це ще до вас, дядьку.

— Хто? Гомо?

— Так, дядьку.

— Вибачай. Я не думав, що ти перше підеш до Гомо, якщо взагалі коли-небудь повернешся. Але, сам розумієш, — заробив. Ніколи не роби нічого без дозволу!

Розмазуючи по щоках сльози, Алексію поплентав до своєї хатини. Ні сісти, ні лягти він не міг. Опустившись навпочіпки, прокуняв так аж до світанку, коли Мурімі прийшов його будити. Вдвох вони вирушили на поле. Лише після сходу сонця Мурімі побачив, як жорстоко побив хлопця Гомо.

— Чому ж ти нічого мені не сказав?

— Про що, дядьку? — здивувався Алексію.

— Тобі ж, певно, дуже болить?

Алексію відчув, як до очей йому підступають сльози, й нічого не відповів.

— Зараз же йди додому, а звідти прямо до фельдшера. І на поле сьогодні більше не приходь. Скажеш тітці, щоб лишила тобі поїсти в хатині.

Всі, хто зустрічався Алексію по дорозі й у самому селищі, жаліли хлопця і співчували йому. Та Алексію це було дуже неприємно, бо від тих ласкавих слів йому хотілося плакати. А по селищу вже поповзла чутка, що Мурімі ледве не вбив хлопця. Дехто навіть напрямки запитував його, навіщо він це зробив. Довелось Мурімі обійти все селище і кожному пояснити, що то не він, а Гомо побив так сильно Алексію.

Рани незабаром зажили, а співчуття односельців переросло в захоплення тією стійкістю, з якою хлопець переносив усе те лихо, що випадало йому на долю. Інколи по дорозі зі школи його перестривали жалісливі жінки й пригощали чимось смачненьким, бо вважали, що Мурімі й Рува морять Алексію голодом.

Наступні п'ять років його життя в Джені минули без особливих пригод. Години занять у школі пролітали непомітно. Вчився Алексію залюбки і був переконаний, що якнайбільше часу потрібно витратити саме на навчання, а не на різні дурниці, які доводилося там робити. Так, наприклад, кожний день починався з шиккування перед новою будівлею школи.

Тут потрібно сказати, що коли отець Коуп тільки-но заснував у селищі місію, ніякої школи там не було. Побудували лише маленьку, в формі хреста, зліплену з глини й покриту очеретом церкву. В ній кількома роками пізніше, коли отець Коуп відкрив школу, й розмістилися чотири класи — стільки, скільки кінців у хреста. Вже тоді перед ним постало багато різних проблем. Почати з того, що на всі класи він був єдиний учитель. Правда, поки селяни не дуже охоче посилали своїх дітей до школи, отець Коуп управлявся. Але з часом дітей ставало все більше, кількість класів подвоїлась, а ніякої допомоги не було. Тоді він поїхав до Солсбері шукати грошей на будівництво справжнього шкільного будинку, на підручники та інші необхідні речі. Думав також знайти там кількох учителів. Але повернувся він ні з чим. Привіз, правда, із Мтоко двох молодих африканців, з яких сподівався самотужки підготувати вчителів. Але їм потрібно було платити, а грошей в отця Коупа не було. Довелося йому того року запровадити плату за навчання. І тут з'явилась нова проблема: у селян теж нема грошей. Тоді він запропонував їм продавати частину врожаю в лавку боса Каплана. На тому й порішили. А нову школу отець Коуп надумав побудувати своїми силами. Ті селяни, що працювали на будівництві, звільнялися від плати за навчання своїх дітей. Проте зовсім без грошей побудувати нове приміщення для школи, та ще й таке, як мріялось отцеві Коупу, було неможливо. Він вигадував найрізноманітніші способи здобути коштів, та все дарма — грошей весь час бракувало. Тому будівництво одноповерхової цегляної будівлі на три класи розтяглося на багато років. А коли її врешті-решт все-таки побудували, знайти кошти на приладдя й оплату вчителів стало набагато легше. На той час, коли туди почав ходити Алексію, нова школа, яка

давала п'ятикласну освіту, існувала вже цілих десять років.

Шикуватися діти виходили по класах. Старший учитель — один із тих двох африканців, яких отець Коуп привіз колись із Мтоко, — перевіряв зовнішній вигляд учнів. До школи всі повинні були приходити в шкільній формі: хлопчики — в шортах і сорочках кольору хакі, а дівчатка — в простеньких темно-синіх платтячках. Усі учні мали бути вмитими й гарно причесаними. Якщо ж чийсь зовнішній вигляд не відповідав установленим правилам, таких учнів відправляли додому. Щороку багато хто з дітей не ходив до школи тільки тому, що в батьків грошей вистачало лише на плату за навчання, а форму купити не було за що.

Після огляду учнів перевіряли за списком, а також називали тих, хто мав лишитись після уроків — відбувати покарання за пропуск занять чи за якусь іншу провину. Потім усіх вели до церкви, де вони співали псалми, слухали уривки з Біблії та пояснення до них, а тоді знову співали й молилися. Звідти їх вели на спортивний майданчик робити фізичні вправи. Й тільки після цього починалися заняття в класах.

Усі п'ять років навчання в школі Алексіо був одним з найкращих учнів. У першому класі він за успішністю був на п'ятому місці, в другому — четвертим, в третьому — третім, а в четвертому й п'ятому класах Алексіо був першим, якщо не брати до уваги спортивні дисципліни, де він, за винятком хіба що легкої атлетики, особливих успіхів не мав.

Скінчивши школу, Алексіо не знав, що робитиме далі. Найліпше було б, звичайно, піти до шостого класу. Але годі сподіватися, щоб Мурімі послав його до іншої школи й продовжував платити за навчання. Хоча за це Алексіо готовий був працювати в Джені

всі канікули. Може, Гомо? Ні, про це й поготів не могло бути мови. Лишалася в Алексію ще слабенька надія на матір, але ж хіба Гомо відпустить його з Макося? Коли Алексію в останній шкільний день повернувся додому й сказав Мурімі й Руві, що він успішно склав випускні іспити, вони не дуже зраділи такій звістці. А чому — Алексію зрозумів лише ввечері, коли Мурімі сказав йому, щоб він був готовий завтра повернутися в Макося, до Гомо. Алексію зрадів: він, звичайно, не знав, що його ще чекає в житті, та все одно — куди б він не потрапив, працювати так тяжко, як у Мурімі, він уже більше не буде ніде. А Гомо не стане тримати його в Макося, бо тоді йому прийшлося б вислуховувати чимало докорів од селян, котрі вважають, що Алексію треба послати до шостого класу, а Гомо цього нізащо не зробить.

Алексію обійшов усю Джену, щоб попрощатися зі своїми приятелями, із старійшинами та рештою селян, поруч з якими він прожив цілих п'ять років. Він обіцяв навідуватися, адже Макося і Джена зовсім поряд.

Увечері наступного дня Алексію ласкаво попрощався з Рувою і разом із Мурімі вирушив до Макося. В даре у Гомо дядько Мурімі «офіційно» повернув хлопця родині.

— Він уже дорослий, Гомо. В нього своя голова на в'язах, і непогана голова. Коли б я мав змогу, то допоміг би йому вчитися далі. Хлопець здібний і роботящий, такий виб'ється в люди. Коли вирішите, як з ним буде далі, дасте мені знати.

Мурімі подякував Алексію за сумлінну роботу, попросив не забувати їх і приходити в гості, коли захоче. А тоді, переговоривши про щось із Гомо віч-на-віч, пішов.

Через два дні Гомо покликав Алексію до себе в да-

ре. Спочатку розсіпався у похвалах хлопцеві за успіхи, а потім завів розмову про майбутнє.

— На жаль, хоч як би хотів, але більше нічим тобі допомогти не можу. Сам знаєш, як ми бідуємо. Твої молодші брати — ті й два роки до школи не ходили. Ти вчився дуже добре, а тепер час подумати, що маєш робити далі. Ти вже дорослий і можеш, звичайно, чинити, як знаєш, але мені здається, що найкраще б тобі поїхати на ферму Ньютона й знайти роботу там. Коли що, на перших порах тобі допоможуть Чіпо з Мундою. Напризволяще не залишишся. А в мене, сам знаєш, грошей ніколи не було. Хоча на дорогу тобі й на перший час щось знайдеться. Ну, звичайно, не багато... Ет, ти сам усе розумієш. Тож добре подумай, а як що надумаєш, приходь — побалакаємо.

Гомо простягнув Алексію банкноту в один фунт.

Хлопець узяв, чемно подякувавши. Потім сказав:

— Батьку, щоб я їх не загубив — нехай гроші до мого від'їзду побудуть у вас.

— Авжеж, авжеж, — відповів Гомо, забираючи банкноту назад. — Тільки пам'ятай, що ти вже дорослий, тож повинен вирішувати швидко. Тут нема чого довго роздумувати. Давай домовимося — ти скажеш мені своє рішення не пізніш як післязавтра.

Гомо завжди розмовляв з Алексію вельми суворо.

— Добре, батьку, — сумирно відповів хлопець.

Але йому стало цікаво — чого це Гомо так поспішає його спровадити?

— Може, ти маєш щось мені сказати чи запитати? То питай, — милостиво проказав Гомо.

Раніше Алексію не часто дозволялося ставити запитання. А тепер йому дуже кортіло запитати в Гомо, чи не пустить він його з'їздити до Мтоко — провідати матір. Та хлопець побоявся, що після такого запитання Гомо взагалі накаже йому ли-

шитися в Макосі. Тому вирішив краще помовчати, вірніше — сказати, що ніяких запитань у нього немає.

Коли Алексіо вийшов із хатини, у нього від хвилювання голова йшла обертом. Значить, він знову зможе побачитися з матір'ю! І — вільно, ні від кого не ховаючись, поживе у неї, скільки захоче! Це ж просто прекрасно! Але тут же радість змішалася зі страхом. Треба, щоб ніхто не помітив, який він радий. Бо ж Алексіо був певен: коли Гомо щось запідозрить, нізащо його з Макоси не пустить. А зараз необхідно подумати, що він скаже завтра Гомо; що б він не сказав — ні слова про поїздку до матері! Тільки б, тільки б Гомо не передумав! Ні, наче не повинен. Здається, він же сам радив йому кудись поїхати? Еге ж, радив податися до Чіпо й Мунди — на ферму боса Ньютона, влаштуватись там на роботу. Ну що ж, хай так і буде.

Далі треба вирішити, коли краще їхати. Якщо дуже поспішати, для Гомо це може видатися підозрілим. Хоча, з іншого боку, Гомо, схоже, і сам хотів би відкараскатися від нього якнайшвидше. Тоді можна буде завтра йому сказати, що поїду через два дні. Тобто, з сьогоднішнім, через три. Тепер подумаємо, як їхати? Гомо посадить його в автобус до Мачеке. А цей автобус проходить через Мтоко. Отже, все гаразд. Хоча Гомо, аби пересвідчитися, чи не зійшов він там, може поїхати з ним до Мтоко. Що ж робити? Ну, тоді він зійде на наступній зупинці! Так чи інакше, а Гомо вже не перешкодить йому побачитися з матір'ю. Якийсь вихід знайдеться.

Добре. Припустимо, він потрапить у Мтоко, а що потім? Залишитися там надовго не можна, бо дізнається Гомо, і в матері будуть великі клопоти... Але це не головне. Головне те, що він і досі не знає, що ж усе-таки робитиме далі. Шукати роботу Алексіо не

хотів. Єдине, чого він бажав, — це вчитися. Закінчити шостий клас. Але де, в якій школі? Втім, це не проблема. З такими оцінками його приймуть до будь-якої школи. Словом, про це можна буде подумати пізніше. А от справжня проблема — де взяти гроші на шкільну форму і плату за навчання? Алексію був певен, що мати у змозі йому трохи допомогти. Тільки ж усієї суми в неї, звичайно, не набереється. Можна б працювати під час канікул. Зорати чи сполоти чиб-небудь поле — це він уміє. Та хіба вистачить і тих, зароблених грошей? Важко сказати напевне, треба спочатку все обговорити з матір'ю. Отже, перш за все необхідно потрапити до Мтоко.

Сонце вже сідало, коли Алексію повертався до селища. Дорогою він весь час роздумував, що ж все-таки сказати дядькові Гомо, проте не забув набрати хмизу для вогнища. В даре ще нікого не було. Алексію полегшено зітхнув, запалив вогонь і сів. Незабаром підійшли сини Гомо і теж сіли біля вогню. Повечеряли. Після вечері він ще трохи почекав, потім пішов до хатини, де спав разом з братами, ліг і знову поринув у думки про своє майбутнє.

Алексію звик підніматись дуже рано. Як і першої ночі після повернення до Макоси, він прокинувся з третіми півнями. Розпалив у даре вогнище і став чекати, поки почнуть уставати інші. Чекати довелося довго. Сріблясте місячне світло осявало його однушку постать. Передрання видалось надзвичайно тихим. Алексію сидів у глибокій задумі, коли з хатини вийшов по нужді Гомо. Побачивши, що в даре блимає вогник, він заглянув туди.

- Це ти, Алексію? — запитав він стиха.
- Доброго ранку, батьку. Як спалося?
- Що ти тут робиш серед ночі? Не спиться?
- Та ні. Просто я звик рано підніматися.

— Може, все-таки щось сталося? Тривожить тебе щось? — не заходячи в даре, бо був зовсім голий, запитав Гомо.

— Ні, батьку, нічого не сталося. У дядька Мурімі на цю пору ми б уже працювали цілих дві години,— бадьоро відповів Алексіо.

— Послухай, сину, може, тебе засмучує, що доводиться покидати Макосу?

— Ні, батьку. Хіба що трохи...

— Зачекай, я піду накину щось на плечі, а тоді побалакаємо.

Алексіо захвилювався. Краще б йому було не вставати. Гомо, загорнувшись у ковдру, ввійшов до даре, підкинув у вогонь кілька дровин і сів на своє звичне місце.

— Алексіо, сину,— помовчавши, неквапом почав він,— я хотів би поговорити з тобою, як дорослий з дорослим. Щоб ти відверто, не боячись, сказав мені все, що думаєш і чого хочеш... Чуєш, Алексіо?

— Чую, батьку. Але я завжди був відвертий з тобою.

— Адже між нами ніколи не буде хороших стосунків, якщо ми не казатимемо один одному того, що думаємо. Згоден?

— Авжеж.

— Так от, ти, мабуть, навіть не здогадуєшся, як я пишаюся тобою. Я не був у змозі дати тобі все, що хотів би тобі дати,— сам знаєш, як ми бідуємо. А ти все одно став найкращим учнем у нашій школі. В селищі тебе люблять. Люди поважають тебе за те, що ти розумний, завзятий до роботи, за те, що ти чемний... Словом, їм є за що тебе поважати... Можливо, ти гадаєш, що я ставився до тебе надто суворо, але ж я хотів, щоб син мого брата виріс справжнім чоловіком. І ти став таким. Тепер у тебе цього ніхто не забере. Я — теж. Мені було б дуже шкода, якби, за-

лишаючи селище, ти ніс у серці кривду. Подумай над тим, що я сказав. Хіба тобі не приємно, що в школі ти був найкращим учнем і що стільки людей ставляться до тебе з повагою?.. Га, Алексію?

— Приємно, батьку.

— Все це я кажу до того, що коли б усе було не так, як воно було,— якби ми з дядьком Мурімі панькалися з тобою,— то чи вийшло б із тебе щось путнє, чи став би ти таким, як тепер?

— Ні, батьку.

— От і я так гадаю. Ти, звичайно, можеш думати що завгодно, але все те робилося задля тебе самого. Ти поїдеш звідси, можеш, певно, нас забути. Але знай, що духи предків завжди з тобою... Ти щось хочеш сказати?

— Так, батьку. Все, що ти повідав,— щира правда; все, крім одного. Ти гадаєш, ніби я вас забуду. Та хіба ж може людина забути свою сім'ю, свій рід?

— Мудрі твої слова, Алексію. Ти справді розумний хлопець. Скажи, ти надумав уже, що робитимеш далі? Якщо ні, то не турбуйся, я не буду тебе підганяти. Просто я гадав, що, може, ти вже щось вирішив,— мені б цікаво було послухати.— В голосі Гомо забриніли сльози. Алексію стало шкода дядька, але як повестися, він не знав і тепер.

— Знаєш, я вже міркував чи не продати корову, щоб ти міг піти до шостого класу. Справді, справді! Але тоді мені доведеться продати й другу — за сьомий клас, а тоді й третю — за восьмий. І це тільки щоб заплатити за твоє навчання. А твої молодші брати? Ти ж, мабуть, чув, що Рудо й Чіпо грошей мені більше не присилають. Рудо зібралась купувати будинок у Хайфілді. От тільки я не знаю — навіщо? Жінка купує будинок! Чи вона вже зробилася там чоловіком?.. Хоча тут є й моя вина. А Чіпо й Мунда мають своїх дітей. От і думай, як його жити!

Алексію нарешті наважився. Він розповість дядькові про свої плани, поки в того підхожий настрій.

— Батьку, я вже знаю, що буду робити.

— Ну що ж, давай послухаємо, Алексію. Давай послухаєм.

— Я хотів би поїхати сьогодні ж.

— Сьогодні? Але ж ти ще не зібрався.

— Все, що мені потрібно, — це випрати дві сорочки й пару штанів. Зараз же побіжу на річку й виперу. А поки вони сохнутимуть, устигну ще й добре викупатися.

— Гаразд, але ж ти не сказав мені, куди поїдеш?

— Спочатку я хотів би заїхати до матері, побути в неї десь із тиждень. Думаю, вона зможе докласти хоч трохи грошей до тих, що ти мені дав. А звідти поїду до Солсбері. Мені розповідали, що коли хто живе в Солсбері, то їхні діти чи родичі мають право ходити до державної школи, а плата там не така велика, як у місіонерській. У матері в Солсбері живе брат. Можливо, він погодиться, щоб я у нього пожив, поки вчитимуся в школі.

— Ну що ж, не стану тебе відмовляти. Але ж ти повинен розуміти, що брат твоєї матері може не погодитись на такий клопіт. Що ти будеш робити тоді? Знову просити Рудо — незручно. Вона й так уже для тебе зробила все, що могла. На її допомогу в Солсбері краще не розраховуй.

— Я все розумію, батьку. І не збираюся просити допомоги в Рудо. Я навіть заходити до неї спочатку не буду.

— Так що ж ти все-таки будеш робити, коли не вдасться те, що задумав?

— Тоді я, мабуть, влаштуюсь на роботу й закінчуватиму шостий клас заочно.

— Ну, гаразд. Я вже сказав, що, на мою думку, це не найкращий вихід, але заважати тобі не стану. Ме-

ні, звичайно, хотілося, щоб ти спробував знайти роботу на фермі. З твоїми п'ятьма класами ти б там непогано влаштувався. Заробив би грошей, купив собі гарний одяг... І ні від кого б не залежав.

Ось-ось мало зійти сонце. Гомо підвівся, збираючись іти одягатися. В дверях він спинивсь і сказав Алексію:

— Ну, біжи мерщій на річку та випери собі одяг, а то не встигне просохнути. Автобус нині відходить рано. Хоча на твоєму місці я пішов би до Мтоко пішки: заощадив би кілька шилінгів. Може й таке статися, що у твоєї матері грошей зовсім немає. Ну, та роби як знаєш.

Не встиг Гомо вийти, як Алексію підхопився на ноги. Він мало не стрибав од радості. В нього неначе вирости крила. Він кинувся до хатини, де спав, схопив переміну одягу — штани, сорочку — й побіг уже був до річки, коли почув голос Гомо. Той гукав його. В Алексію затрусилися коліна. Невже передумав і не відпустить? Навіщо, ну навіщо він усе йому розповів? Краще було б мовчки робити так, як задумав! Гомо стояв на порозі хатини. Алексію підійшов до нього.

— Ось, сину, візьми мило й поспішай, бо спізнишся на той автобус...

Щасливий, легкий мов вітер мчав Алексію до річки. Він ладен був пробачити Гомо геть усе. Він сам собі дивувався, що наваживсь отак говорити з дядьком, а той узяв та й погодився!..

Вода в річці о цій порі була ще холодна. Алексію виправ спочатку одяг на переміну, а потім роздягся і виправ те, що мав на собі. Після всього добре викупався. Подумати тільки, ще сьогодні до вечора він буде у матері! А вона ж ні сном ні духом не відає про те, що він приїде! Радісні думки роїлись у нього в голові. Починається нове прекрасне життя. З яким

задоволенням він розпрощається з селищем! І як добре, що він поїде ще нині, а не завтра чи після-завтра. Не буде довгих прощань. Хтось, може, дізнається вже потім: «А ви чули — Алексіо сьогодні поїхав?» Звичайно, він їм усім зрідка писатиме про свої справи. От тільки Джойс! Джойс перед від'їздом треба побачити обов'язково. Йому було дуже шкода розлучатися з нею, але він запевняв себе, що вони ще побачаться. Він писатиме їй часто, дуже часто.

Джойс було вже тринадцять, вона на рік старша від Алексіо. А їхня «любов» почалася ще років із п'ять тому. Сталось це так. Якимсь у неділю після школи Джойс підійшла до нього й подала згорнутий аркушик із зошита в клітинку. Там було написано: «Я тебе кохаю». Підпису не було. Віддавши записку, дівчинка втекла. Інші діти це побачили. Вони поборюкалися з Алексіо й відібрали записку. З тих пір він став «чоловіком» Джойс, а вона — його «дружиною». Ці прізвиська дуже драгували Алексіо, і він частенько бився з тими, хто його дражнив «чоловіком Джойс». Навіть її мати називала його не інакше як «зятьок». Врешті-решт це йому набридло, і він перестав звертати увагу і на глузи, і на саму Джойс.

Джойс була висока, тоненька і трошечки кривонога. Їй доводилося чути чимало жартів щодо тих ніг, а також щодо волосся — воно у Джойс було довшим, ніж у всіх інших дівчаток. Казали, що вся їжа йде не в неї, а в коси. Алексіо ж не подобався у Джойс головним чином ніс. І не за його форму чи ще щось там таке. Просто ніс у Джойс був завжди шмаркатий.

Та якось вона поїхала на канікули до свого брата, який жив з дружиною та дітьми в Солсбері. А коли повернулася — її було не впізнати. Мабуть, міська вода та мило добре пішли їй на користь. Це була вже зовсім інша дівчина, і подобалась вона тепер усім хлопцям. У перший же день запяť Джойс по-

частувала Алексію цукерками й печивом, що їх приберегла спеціально для нього. І тоді він не тільки щиро зацікавився нею, а й почав відстоювати кулаками своє право на її прихильність. Кожний, хто «чіплявся» до Джойс, мав тепер справу з Алексію. Все ж такий стан «малої війни» тривав недовго. Джойс пішла до школи на рік пізніше від Алексію. Але скоро вона, як і він, теж стала найкращою в своєму класі, і всі інші діти почали ставитись до них з однаковою повагою. Джойс із Алексію по-справжньому зближував інтерес до навчання. На той час, коли вона вчилася в четвертому класі, а він — у п'ятому, вони дружили вже цілком відкрито.

Поки висихав одяг, Алексію скупався. Але до кінця одяг так і не протрях. Одягнувши вологі штани та сорочку, хлопець побіг до селища. Треба буде пройти повз хатину батька Джойс і попрощатися, а там, може, й вона вийде. Турбувало лиш те, що на ньому був вологий, невипрасуваний одяг. Та Алексію викинув це з голови. Тепер було не до церемоній.

Підійшовши до домівки Джойс, першою він побачив на подвір'ї її матір.

— Куди це так поспішає мій зятьок? Між іншим, я ще не бачила тебе після випускних іспитів. Кажуть, ти їх добре склав. Що ж, вітаю! Ми в тебе вірили.

— Дуже дякую. А Джойс вдома?

— Джойс! Джойс! Іди-но сюди! Чоловік твій прийшов!.. А що ти збирався робити тепер, коли ти в нас уже освічений?

— Я сьогодні від'їжджаю...

— Сьогодні?

— Так. Спочатку до матері, а потім у Солсбері. Можливо, вдасться поступити там до шостого класу.

— Та невже? Ну, дякувати духам предків,— от

радість! — голос у матері Джойс аж дзвенів од захоплення.

З хатини вийшла Джойс і засміялася, побачивши матір у такому захваті.

— Мамо, що з тобою?

— Тепер ти, Алексію, можеш усіх їх забути. А найпершого — Гомо. Забудь, Алексію! Усіх нас забудь! Тільки не забувай мою Джойс! Чуєш?

— Я нікого не забуду, Ма Томбі. Чому це я повинен когось забувати?

— Якщо ти коли-небудь її забудеш, духи предків покарають тебе. Ну, а тепер побалакай з нею.

— Джой, я прийшов попрощатися.

— Попрощатися?!

— Так. Сьогодні я від'їжджаю автобусом до Мтоко.

— А коли повернешся?

— Не знаю. Звідти їду до Солсбері.

— До Солсбері!

— Напевно, буду жити там у матириного брата й ходитиму до школи.

— Щастить тобі!.. Ой, таж до автобуса лишилося зовсім мало часу! — скрикнула Джойс. — Біжи збирайся! Я прийду тебе проводити. Там, на зупинці, й зустрінемося. Тільки не барися.

— Ну, Ма Томбі, бажаю вам усього найкращого. Я обов'язково буду приїздити — ми з вами ще побачимось. Передавайте привіт вашому чоловікові й усім-усім. — Алексію заквапився, бо сонце піднялося вже височенько. Він мерщій побіг до подвір'я Гомо.

— Якщо побачиш у Солсбері мого сина із сім'єю, — гукнула йому вслід Ма Томбі, — то привітай їх од нас. І не забудь сказати, що ти запізно повідомив нас про свій від'їзд, а то б ми обов'язково їм щось передали! Чуєш, Алексію?

— Скажу, неодмінно! — крикнув він у відповідь.

Алексію вітався, а заразом і прощався з кожним, кого зустрічав по дорозі. Біля хатини Гомо на нього вже чекала вся родина. Вигляд усі мали такий сумний, ніби прощалися з ним назавжди. Діти не знали, що їм робити чи говорити, і тільки мовчки штовхалися навколо нього. Підійшла Ма Рудо:

— Скажи матері, нехай приходить до нас у гості. Може, в неї є те насіння, що мені потрібно. То, як трапиться okazія, хай передасть. А Рудо скажеш, що я погано себе почуваю. Коли зможе, нехай обов'язково приїде. Їй легше приїхати сюди до нас, ніж нам їхати до міста. І ще скажи їй, що старе плаття, яке вона прислала минулого разу, вже зносилося — ось, поглянь. Якщо не може прислати іншого, попроси, щоб передала хоч якихось клаптів, щоб я могла його залатати.

Потім заговорив Гомо:

— Сподіваюся, ти залишишся таким, як і був. Якщо влаштуєшся в того свого дядька, напиши. І взагалі тримай нас у курсі всіх справ. Скажеш матері, що я, може, через місяць чи два буду у Мтоко, то зайду до неї... Ну, йди вже, а то спізнишся на автобус. Брати й сестри проведуть тебе... Щасливої тобі дороги. Не забувай нас...

Він дав Алексію банкноту в один фунт і ще два з половиною шилінги. Потім вони потисли один одному руки, й Алексію у супроводі дев'яток братів та сестер пішов до зупинки. Невеличкий пакунок з одягом ніс один з братів. Алексію ледь утримувався, щоб не заплакати. Йому було шкода Гомо. Куди й поділась та ненависть до дядька! Шкода йому було також і дітей, що йшли поряд. Їхати не хотілося. «А може, не варто?» — майнула думка. Та він відігнав її: ні, він мусить їхати. Джойс... Од згадки про неї на очах у Алексію все-таки виступили сльози.

«Ти повинен бути сильним, сильнішим за це!» — наказав він собі, втер очі долонею й посміхнувся.

Коли вони прийшли, автобус уже стояв на зупинці. Навколо юрмилося багато людей, хоч їхати збиралося тільки троє чи четверо. Хтось відправляв автобусом до Солсбері на продаж овочі та фрукти. Дві жінки й чоловік передавали листи своїм дітям через водія та кондуктора. Кілька хлопців і жінок пропонували пасажирам різний харч, але торгівля точилася мляво. Більшість же прийшли сюди просто подивитися на автобус, на пасажирів та ще одне на одного. Бо для багатьох із них прибуття автобуса було найголовнішою подією дня.

Джойс уже чекала на зупинці. Алексіо підійшов до неї.

— Джой, я неодмінно напишу тобі із Мтоко. А потім ізнов — десь через тиждень, як приїду до Солсбері. Ти мені відповіси, добре?

— Звичайно, відповім. Тільки ж спочатку ти напиши. Я ж бо не знатиму твоєї адреси. А зараз — що тобі сказати? Ти й сам усе знаєш. Але я дуже хочу, щоб у тебе все було гаразд.

Навколо Джойс і Алексіо зграйкою стояли його молодші брати й сестри. До них підійшов літній кондуктор і запитав, хто від'їжджає.

— Алексіо! — хором відповіли діти. Це й була остання хвилина прощання, бо водій автобуса запустив двигун.

— Ну, до побачення, — сказав Алексіо, звертаючись, власне, тільки до Джойс. Діти кинулися тиснути йому руки, а ті, хто не встиг, плескали його по плечах або намагалися хоча б доторкнутись до Алексіо.

Залізти до автобуса було не так-то легко — він уже був повнісінький.

— Назад проходьте, назад! — покрикував на па-

сажирів кондуктор, який сам іще стояв на землі. Автобус повільно рушив. Двері були відчинені, й кондуктор спритно скочив на підніжку. Алексію, затиснутий з усіх боків дорослими, вхопився однією рукою за поручень, а другою тримав клунок з одягом. Голову весь час доводилося дерти догори, інакше б він задихнувся. Автобус почав набирати швидкість, усіх трясло й кидало з боку на бік. У спину штовхали, пропихаючись до вільнішого місця, пасажири, які скупчились біля дверей. Мало-помалу Алексію опинився майже в середині автобуса. Тут він спробував був примостити кудись свого клунка, але де там! Під сидінням праворуч лежала коза, сплутана мотузком. Її власник, тримаючи кінець мотузка в руках, примостився третім на двомісному сидінні. Щоб лежало під сидінням зліва, Алексію видно не було, але він почув, що там пищать курчата. З-під наступного сидіння виглядала коротенька в'язанка цукрової тростини. Автобус уже мчав на повній швидкості, аж раптом десь угорі, над дверима, щось затарабанило. Кондуктор, якому ті двері зовсім нелегко було зачинити, знову їх відхилив, у проймі з'явилася чиясь нога — і з даху зліз кондукторів помічник, який розміщав там багаж. То був справді небезпечний трюк!

На зупинці в наступному селищі зійшла якась старенька жінка, зате сіло ще три чоловіки. Алексію був уже наскрізь мокрий від поту, яким, здавалося, просякло все повітря в автобусі. Проте пасажири не зважали на тісняву й задуху, протягом усієї поїздки голосно розмовляли і сміялися — словом, доброго гумору ніхто не втрачав. Автобус зупинявся у кожному селищі, але врешті-решт дістався і до Мтоко. Алексію зійшов і попрямував у той бік, де стояла хатина його матері.

Як і першого разу, мешканці Мтоко помітили його ще здалеку. Назустріч наввипередки бігли діти. Хтось із них пам'ятав Алексію, хтось ні, але вони радо підхопили його клунок і дорогою розповіли всі новини. Тиждень тому померла бабуся Алексію. Один із братів матері приїздив на старому автомобілі разом із сім'єю з самого Солсбері. Той і той із дітей добре склали іспити в школі, а інші — не дуже. Чиясь племянниця ходить вагітна, а хто в тім винний, нікому не відомо. І так далі, і таке інше.

Коли вони вже були близько від матеріної оселі, до Алексію підбіг маленький хлопчик і переказав, що його негайно хоче бачити один із братів Ма Чіко. Алексію, залишивши дітей надворі, зайшов до хатини дядька. А той, як виявилось, хотів лише спитати його, чи не втік він із дому і на цей раз. Алексію сказав, що ні, і пішов до матері.

Як і першого разу, чутка про його приїзд уже дійшла до неї. І вона теж захвилювалася, чи він не втік ізнову. Зустріч матері з сином вийшла тепер куди теплішою, ніж п'ять років тому. Тендайї кинулась назустріч Алексію і притисла його до грудей. Перервавши нарешті гарячі обійми, вона запитала сина:

- Скажи мені, Алексію, ти справді не втік?
- На цей раз, мамо,— ні.
- Як? Ти хочеш сказати, що Гомо тебе відпустив?
- Авжеж.

Тендайї не йняла йому віри. Хіба міг Гомо так просто відпустити хлопчика з Макоси? На те мала бути якась поважна причина. Але яка, Тендайї здогадатись не могла. Та коли Алексію розповів про все трохи докладніше, вона почала розуміти, чому Гомо став такий поблажливий. Матері з сином було про що поговорити. Тендайї приготувала святкову садау з курчам. За обідом вони продовжували розмови

і зрештою підійшли до справ синового майбутнього.

— Я з тобою згодна. Цілком згодна. Ти повинен вчитися далі. Якби знала наперед, що так може скластися, то я б усі ці роки помалу, потроху складала гроші для тебе. Але хто ж міг знати? Тепер же, моя дитино, я нічим не можу тобі допомогти. І все ніяк не можу повірити, що Гомо отак просто тебе відпустив.

— Мамо, то що ж мені робити?

— Це ти про школу?

— Еге ж, мамо.

— Синку, я кажу — все це так для мене несподівано... Ти побудеш у мене кілька днів, авжеж? То ми матимемо час щось надумати... Такі справи відразу не вирішуються. Ти з дороги ще й не присів як слід.

— Мамо, скажи мені тільки — чи можеш мені чимось зарадити, чи ні? От і все. Тільки це мене зараз і мучить...

— Та про те ж і йдеться, синку. Ми маємо добре поміркувати — що, ну що нам з тобою робити?..

— Скажи, ти все-таки маєш щось на думці?

— Синку, як я скажу тобі, що нічогоївнько — не вже тобі буде легше? Дай хоч трохи часу, не будь аж такий нетерплячий.

— Значить, ти нічим не можеш мені допомогти... — мовив Алексію.

— Алексію, дитинко, ще раз тобі кажу — тобі не стане легше, як почувеш, що я не можу тобі допомогти. Адже сам ти ще зовсім малий...

— Мамо, коли ти не можеш мені допомогти, тоді я сам буду шукати якийсь вихід. А ти — не вважай мене за дитину.

— А хто ж ти є? Хто ж — хіба не дитина?

І так сперечались вони ще довго.

— Ну, що ж, коли так, то я і сам зможу дати собі раду. Без твоєї допомоги. В тебе я вже нагостювався, завтра їду до Солсбері.

— Їдь, якщо хочеш. Але даремно ти думаєш, що тобі вдасться робити все, що заманеться.

Наступного дня Алексію прокинувся, як завжди, дуже рано. Мати почула, що він уже на ногах, і запитала, чим він сьогодні займатиметься?

— Мамо, я ж тобі вчора сказав: поїду до Солсбері.

— Та ну ж бо, Алексію. Не будь усе-таки дитиною. Який же ти, справді, нетерплячий.

— Мамо, коли хочеш мені чимось допомогти, дай трохи грошей.

— Алексію, якщо ти збираєшся робити все по-своєму, то я не зможу тобі нічим допомогти.

— Що ж, спасибі, мамо. До побачення. Невдовзі я ще якимось навідаю тебе.

Алексію попрощався також із дядьком та іншими родичами. Тільки всі вони були певні, що він повернеться ще до полудня. Однак хлопець попрямував на автобусну зупинку й незабаром сів там у автобус до Солсбері.

Діставшись до міста, він зійшов біля ринку Хараре, а куди йти далі, не знав. Хоча попервах це його не хвилювало. Хлопець був геть приголомшений пишнотою міста. Воно виявилось зовсім не таким, яким пам'яталося від тих пір, коли він проживав тут із Рудо. Алексію довго у радісному збудженні блукав навмання вулицями міста, а потім згадав, що чув од Гомо, ніби Рудо збиралася купити будинок у Хайфілді, й вирішив податися туди. Майже всі гроші він витратив на автобусний квиток до Солсбері, тож тепер випадало розраховувати лише на власні ноги. Розпитавши, в якому боці той Хайфілд, Алексію вирушив туди. Ні, він зовсім не збирався заходи-

ти до Рудо в гості. Він просто хотів побачити, де вона живе.

До Хайфілда, як виявилось, було набагато далі, ніж він сподівався. Але дорогою йому трапилося стільки цікавого, що він забув і про втому, і про голод, і про те, що йому, либонь, нема де переночувати. Про повернення до Мтоко, звичайно, не могло бути й мови. І не тільки тому, що на дорогу назад у нього не було грошей. Найгірше для нього було б почути від матері: «Ну, синку, що́ я тобі казала?»

У Хайфілді Алексію блукав по вулицях аж до смерку. Потім усе-таки вирішив спробувати розшукати Рудо.

— Я шукаю свою сестру. Її звать Рудо Шонга. Ви її не знаєте? — запитував він у перехожих. Більшість лише посміхались у відповідь, а тоді пояснювали йому, що Хайфілд дуже великий.

— Ти хоч знаєш, у Старому чи в Новому Хайфілді вона живе? — запитав якийсь чоловік.

— Ні. Я знаю лише, що вона збиралася купити тут будинок.

— Ну, тоді швидше всього в новому районі, але й там багато різних кварталів: Єгипетський, Інженерний, Канаан, Лусака... Так просто ти сестру не знайдеш.

Алексію зрозумів, що шукати Рудо він може не один день. А де ж йому ночувати сьогодні? Найбільший у Хайфілді торговий центр називався Мачіпіса. Алексію, неначе заблудлий пес, тинявся там серед зачинених, але яскраво освітлених крамниць. Раптом він почув десь неподалік звуки музики — хтось грав на флейті — і пішов у той бік. Завернувши за ріг, побачив гурт хлопців. Мелодія, звичайно, була приємна, але чи варто до них підходити? Алексію завагався. Щоб іще часом не відлупцювали... Він чував,

що міські хлопці можуть побити тебе нізащо. Тому, наближаючись, він все уповільнював крок. Нарешті підійшов і зупинився. Майже всі хлопці були одягнуті у вузькі штани, дехто мав на собі джинси, на ногах гостроносі черевики. Комірці сорочок відкочені догори, а волосся ретельно розчесане. Поряд із ними босоногий Алексіо в своєму одязі кольору хакі почував себе дуже ніяково. Власне, а чого йому тут треба? Він пристроївся позаду й разом з іншими дивився на юнака, що вигравав на флейті. Двоє хлопців пританцьовували під музику. Дехто з гурту палив. Алексіо кортіло забратися геть, але він боявся. Боявся, що тепер його помітять. А він не хотів, щоб його завважили. Музика враз скінчилася. Хлопці заплескали в долоні і стали вголос вихвалити музиканта. Алексіо здалося, що говорять вони всі разом і ніхто нікого не слухав. Один одного хлопці називали «синок». Знову заграла музика, але на цей раз із гучномовця, що висів над входом до кафе. І всі хлопці заходилися танцювати. Алексіо повернувся й пішов.

— Гей, синку, не почаствуєш сигаретою? — почув він за спиною чийсь голос. Але не зрозумів, що то до нього, й не спинив ходи. Тоді враз чиясь рука схопила його за комір сорочки.

— Хіба ти не знаєш, що нечемно мовчати, коли до тебе звертаються?

Алексіо сильно налякався. Тепер його вже напевне поб'ють. Хлопець, що стояв перед ним, був не багатого старший, але куди вищий за нього.

— Пробачте, будь ласка, я не знав, що це ви до мене. Мені дуже шкода, але я не палю.

— Ти з якої резервації?

— З Макоси. З Макоси я приїхав.

Хлопець відпустив Алексіо.

— Живеш в Інженерному? — спитав він.

— А де це — Інженерний? — поцікавився Алексію.

— Там, де ти зараз стоїш. Ти що, недавно приїхав?

— Еге ж. Сьогодні.

— І, мабуть, заблудився? Так? Ти знаєш, куди потрапив?

— Ні. Я розшукую свою сестру. У неї в Хайфілді свій будинок. Але я не знаю, в якому кварталі.

— А номер будинку знаєш?

— Ні.

— Боже праведний! І ти гадаєш — ти її отак знайдеш?

— Сподіваюся.

— Ну, а вона хоч знає, що ти приїхав?

— Ні.

— Ти що, з дому втік?

— Ні.

— Здуріти можна! Отаке маля, а вештається самé хтозна-де!

Це «маля» розсердило Алексію, але він вирішив змовчати.

— А почувати де збираєшся?

— Знайду що-небудь.

— Як тебе звати?

— Алексію.

Хлопця звали Семом.

Тієї ночі Алексію ночував у Сема, який разом зі своєю бабусяю наймав кімнату неподалік од торгового центру Мачіпіса. Коли Алексію побачив Семову бабусяю — матір його матері, — вона дуже нагадала йому Ма Мунду. Така ж велика, кругла й тепла.

— Мбуя, це мій приятель Алексію.

— Ласкаво просимо, Алексію. Хлоп'ята, ви їли що-небудь?

— Ні, Мбуя. Ми голодні, як звірі, — відповів Сем.

— Тоді навіщо ж гуляти отак допізна? Ти ж знаєш, Сем,— мені рано вставати на ринок. Винеси-но у двір примус і налий гасу.

— Ти тільки подивись, Алексію, які вони, ці наші сучасні дружини. Бурчать і бурчать, тільки те й уміють, що бурчати,— жартома поскаржився Сем, виносячи у двір примус та бляшанку з гасом.

— Ти де живеш, Алексію? — запитала Мбуя.

— Я з Макося.

— Ні. Я питаю — тут, у Хайфілді?

— Сюди я лише сьогодні приїхав: розшукую сестру, але поки ще не знайшов.

— Ти хочеш сказати — ти тут сам-один?

— Поки що сам. Але завтра я, мабуть, її знайду.

— Не перестану дивуватись, які ж то ці нинішні діти відважні. Ти точнісінько, як мій Сем. Він стільки вистраждав!.. З самого малечку був змушений піклуватися про себе сам. Страждаючи весь час...

— І все те, Алексію, вона вигадує. Я одружений з нею від самого народження. І всі ці роки ми прожили дуже щасливо. Вона найкраща дружина в світі. Розумієш, її дочка познайомилася з тим молодиком, коли вже була вагітна. І той молодик звелів їй, щоб вона, коли я з'явлюся на світ, викинула мене в річку Мукувісі, бо інакше, мовляв, він із нею не одружиться!

Алексію подобалося, як Сем жартівливо розмовляє зі своєю бабусею. От би і йому мати собі таку бабусю! Щоправда, сам він ніколи б не наважився так із нею розмовляти. Хоча Мбуя, здавалося, нічого не мала проти. Алексію ж поведився із нею шанобливо й висловлювався дуже ввічливо.

— Поглянь,— звернулася Мбуя до свого «чоловіка»,— ось Алексію — по-справжньому вихований хлопчик. Бачиш, яка різниця між вами, міськими, й дітьми з резервації.

— Мбуя, ти ж знаєш, що я не ревнивий. Тобі зовсім і не треба розлучатися зі мною. Якщо ти одружишся ще й з Алексію, то матимеш чоловіків на всі смаки — і міського, й сільського. Подумай-но, кому ще з жінок отак щастило?

Мбуя тихенько захихотіла. Було видно, що вона в онукові душі не чує. На вечерю вона подала їм тушковану яловичину, приправлену зеленою цибулею, помідори та інші овочі й садзу! Сем протягом вечері не замовкав ні на хвилину. Алексію, якого з дитинства привчили їсти мовчки, із захопленням слухав міську говірку нового приятеля. А той, здавалося, знав про все на світі. Сем теж тільки-но закінчив п'ятий клас і збирався продовжувати навчання у тій же школі.

Мбуя вклалася спати на своє двоспальне ліжко, підібране десь на звалищі. Воно було таке широке, що займало майже чверть кімнати.

— Алексію, ти їж і на Сема уваги не звертай, у нього рот ніколи не закривається. А я буду спати. Семе, піди завтра разом із Алексію до інспектора — спробуйте дізнатися, де живе його сестра, Рудо. А ти, Алексію, знайдеш сестру чи ні — пам'ятай, що тут теж твій дім. Вранці я залишу вам по два з половиною шилінги... Не забудьте погасити свічку, як лягатимете спати.

Алексію подякував Мбуї, до глибини душі розчулений. Сем запропонував сходити до когось із приятелів. Алексію не заперечував, але тут втрутилася Мбуя — вона ще не встигла заснути.

— Семе! Хлопець напевне стомився з дороги. Йому б відпочити, а ти знову його кудись тягнеш. Завтра підете. Чувш?

— Завжди ти втручаєшся, Мбуя. Тобі вже спати час! А Алексію в нас і сам не в тім'я битий...

Алексію подумав, що цього разу, одначе, Сем перегнув палку. Йому стало незручно перед Мбузю, і він сказав:

— Я справді-таки добряче стомився. Давай навідаємося туди завтра.

Вони впоралися з вечерею, ще трохи погомоніли, потім дістали з-під ліжка дві ковдри й постелили собі на підлозі. Алексію спробував був обміркувати всі сьогоднішні пригоди, але втома взяла своє, і він скоро заснув.

Прокинувшись уранці, Алексію побачив, що ні Мбуї, ні Сема в кімнаті немає. На примусі, несамо-вито паруючи, клекотіла каstrуля з водою. Алексію хотів було загасити примус, але не знав, як це робиться. Тоді він вирішив долити в каstrулю холодної води, але де ж її тут шукати? Алексію вже збирався зняти каstrулю з вогню, коли до кімнати зайшов Сем.

— Ну, як спалося?

— Дуже добре. А тобі?

— Чудово. Ходімо, я тобі покажу, що тут де, а далі сам розберешся.

Сем налив із каstrулі в миску гарячої води і повів Алексію у двір. Там за будинком стояла невеличка цегляна будівля — душ і вбиральня, пояснив Сем.

— Бачиш, будинки тут стоять по два в ряд, задвірками один до одного. А он та доріжка, що проходить між задвірками, зветься санітарним провулком.

Сем поставив миску під кран, вмурований в стіну цегляної будівлі.

— А навіщо отой годинник? — запитав Алексію, показуючи на лічильник біля труби водогону.

— То не годинник, а прилад, який показує, скільки ми витрачаємо води. В кінці кожного місяця мусимо за неї платити.

— Платити за воду? — здивувався Алексію.

— Скоро в будинках Нового Хайфілда з'явиться електрика, тоді доведеться платити ще й за неї.— Доливши в миску холодної води, Сем подав Алексію маленького рушника й мило.

— А це вбиральня. Як зробиш своє діло, смикнеш за цей ланцюжок,— він показав, як спускати воду, й пішов до будинку. Коли Алексію повернувся до кімнати, Сем устиг уже заварити чай і намазував маргарином скибки хліба.

— Наїдайся добре, бо сьогодні нам обідати не доведеться.

Після сніданку нові друзі трохи поблукали вулицями, Сем показував Алексію Хайфілд. Зайшли до торгового центру Мачіпіса, а звідти — на ринок, де в овочевому ряду торгувала Мбуя. Хлопці трохи побалакали з нею, а потім подалися до контори інспектора. Там їм дали адресу Рудо, і Сем, намагаючись приховати задоволення, сказав, що це лише за дві вулиці від їхнього з бабусею помешкання. Алексію не терпілося швидше потрапити туди, та коли вони знайшли будинок, виявилось, що вдома нікого немає. Рудо була на роботі. Хлопці повернулись до Сема, трохи попоїли й випили чаю. Вони вже встигли розповісти один одному геть про все: про свої сім'ї, про школу, про дівчат і навіть про найзаповітніші мрії. Словом, ніяких сумнівів — народилася справжня дружба.

Сем запропонував знову піти до Рудо й залишити в дверях записку. Тоді вона, повернувшись з роботи, сама прийде до них. Так вони й зробили. А потім Сем показав Алексію ще й Старий Хайфілд. Розповідав багато цікавого, а що було незрозуміле — пояснював. Алексію за цей день дізнався стільки нового!..

Увечері, коли Мбуя саме готувала вечерю, у двері постукали. Вони відразу здогадалися, хто це. Сем пішов відчинити, і до кімнати вбігла Рудо.

— Хлопчику мій! Дитинко любя! — Вона кинулася обіймати й цілувати Алексію. Якою ж радісною та хвилюючою була для них обох ця зустріч після стількох років розлуки! Вони обнімалися довго. Потім Рудо подякувала Мбуї за турботу про Алексію й хотіла забрати його з собою, проте Мбуя наполягала, щоб він залишився повечеряти, й Рудо теж запросила до столу. Але Рудо не могла затримуватися, бо вдома в неї було розпалено у плиті — вона ще мала сьогодні нагодувати чоловіка. Тоді Мбуя пообіцяла, що відразу ж після вечері Сем приведе Алексію. І Рудо поспішила додому, забравши пакунок, де в цупкий папір були загорнуті сорочка, пара шортів і свідоцтво Алексію про закінчення п'ятого класу. А Мбуя попросила Алексію розказати про ті часи, коли він жив із Рудо. І хлопець розповів їй усе, що міг пригадати. Мбуя теж поринула у спогади: де і як вони з Семом жили, скільки йому було тоді років, де вона працювала і все таке інше.

Після вечері хлопці вирушили до Рудо.

На відміну від Мбуї, Рудо не наймала кімнату, а жила у власному будинку. А втім, усі будинки в Новому Хайфїлді були подібні один до одного. У кожному з них були кухня, вітальня, спальня і ще одна кімната з окремим входом. Більшість власників цю кімнату здавали, і хоча зиск від того був невеликий, це все-таки трохи допомагало подужати високу арендну плату за землю. До приходу хлопців Рудо вже встигла накрити стіл. У вітальні на одному з двох диванів сидів її чоловік. Звали його Тауйя. Виявилось, що він живе з Рудо вже чотири роки, і дивно, що Алексію досі про нього не чув. Вони сіли до столу вчотирьох. Сем був дуже чутливий хлопець. Він розумів, що в Алексію є про що побалакати з Рудо, а тому відразу по вечері пішов, пообіцявши зайти вранці.

Алексію розповів Рудо й Тауйї про всі свої біди і, звісно, про те, що хоче вчитися далі.

— Для мене ти, як рідна дитина, Алексію,— сказала Рудо.— Тож уважай, що ти повернувся додому. Тільки дещо я все-таки маю тобі пояснити. Я буду тобі за матір, а Тауйя — за батька. І поважати його ти повинен, як рідного батька. З Тендайї, твоєю мамою, стосунки у нас непогані, але я б не хотіла часто мати з нею справу. Вона покинула тебе, коли тобі було всього три роки. Як згадаю про це, мені аж серце щемить. Ти, звичайно, можеш зрідка її провідувати. І ще: аби не було сварок з моїм батьком, тобі доведеться на канікули щоразу їздити до Макоси і помагати йому на полі, добре помагати. Я знаю, йому не сподобається, що ти житимеш у мене. Але як його власкавити, то вже моя справа.

Рудо говорила іще щось, та Алексію її більше не чув. Він знову ходитиме до школи! Він матиме змогу вчитися! Заради цього варто жити на світі! Алексію не тямив себе від щастя.

Вони ще довго розмовляли, а потім Рудо повела його до окремої кімнати.

— Ось тут ти будеш жити,— сказала вона.— Ми з Тауйєю виходимо на роботу дуже рано.

Вона дала Алексію два ключі — один від його кімнати, а другий від чорного ходу — й наказала ніколи не залишати двері незамкненими. Залишила також трохи грошей на харчі й дрова. Обідати йому прийдеться самому, а вечерю Рудо приготує, коли вернеться з роботи. Вона повела Алексію на кухню й показала все, що може йому знадобитися.

Спати того вечора Алексію ліг дуже пізно. Він попросив у Рудо ручку та папір і сів писати листи. Вона дала йому ще й кілька поштових марок. Спершу він написав матері. Попросив у неї прощення за те, що так раптово поїхав із Мтоко, переказав їй

усе, про що вони домовилися з Рудо, й пообіцяв відвідувати її під час шкільних канікул, коли їздитиме до Макося. В кінці попросив, щоб вона писала йому якомога частіше. Оскільки до Гомо писати Рудо йому заборонила, поки не напише до батька сама, то другого листа він написав до Джой. Розповів їй геть усе, але застеріг, щоб тримала це в таємниці, поки Рудо не владнає справи з Гомо. Вже засинаючи, Алексіо вдячно згадав нового товариша. Бач як пощастило, що він зустрів Сема...

Рудо і Тауйї вдалося влаштувати Алексіо до тієї самої школи, куди ходив Сем. Якось у суботу вони повезли його з собою до Солсбері, щоб купити йому черевики та дещо з одягу. Потроху життя Алексіо в Рудо з Тауйєю ввійшло у звичну колію.

Вставав він одразу, як Рудо й Тауйя йшли на роботу. Прибирав у кімнатах, вмивався й снідав. На сніданок у нього майже завжди була вівсяна каша, хліб із маргарином та чай. Потім Алексіо заходив по Сема, і вони йшли разом до школи. В обідню пору Сем та Алексіо пили чай з хлібом — спочатку в домі Рудо, а тоді у Мбуї — і знову йшли до школи. Після уроків Алексіо поливав або вицлюював овочеву грядку біля будинку. Потім ходив до торгового центру за продуктами на вечерю, щоб Рудо було менше клопоту на кухні. А згодом, коли вона навчила його куховарити, він і сам почав готувати страви. Очікуючи Рудо й Тауйї з роботи, Алексіо робив уроки або ж гомонів з Семом. Раз на тиждень він допомагав Рудо прати й прасувати одяг. Коли Рудо й Тауйї траплялося заощадити трохи грошей, вони давали йому трохи на дрібні витрати.

Оцінки за п'ятий клас у Алексіо й Сема були дуже хороші, тому не дивно, що вони потрапили до одного класу. Всього в школі шостих класів було три, й учнів добирали в залежності од здібностей. У кінці

кожної чверті й на річних іспитах Сем виявлявся найкращим учнем їхнього класу, а Алексію весь час тримався на другому місці. Власне, так було і в сьомому та восьмому класах.

Упродовж цих трьох років, під впливом Рудо й Тауйї, Алексію з Семом почали читати газети, відвідували політичні мітинги. Взагалі вони стали цікавитись політикою, всіма життєвими проблемами африканців — не тільки у великих містах, а й по всій країні. Найпопулярнішою в той час була так звана Африканська партія. Вимоги, що їх вона висувала, були досить помірковані: покласти край расовій дискримінації, дозволити африканцям брати участь у виборах, надати їм місця в уряді, встановити справедливую заробітну плату, збільшити кількість шкіл та лікарень для корінного населення. Проте уряд білих не звертав ніякої уваги ні на партію, ні на її вимоги. Алексію з Семом годинами обговорювали шляхи й способи, якими партія могла б утілити в життя ті свої ідеї. І дуже швидко в цій партії розчарувалися, оскільки вона ніколи не мала чіткого й надійного плану, щоб домогтися своїх цілей. Про це вони частенько сперечалися з Тауйєю та Рудо, які були активістами партії.

Одного суботнього ранку Тауйя й Рудо, як завжди, о пів на шосту поїхали велосипедами на роботу. Їм подобалося виїжджати рано, бо о цій порі на дорозі до міста не було майже ніякого руху. Лиш де-не-де виднілися постаті поодиноких перехожих — то була переважно домашня прислуга. Вони пішки йшли до білих передмість, таких, як Саузертон, Уотерфолс, Евондейл, Гріндейл, навіть до таких, найвіддаленіших, як Хайленд. Велосипедистів траплялося мало, а про машини та автобуси годі й говорити. А через якусь годину-другу шосе перетвориться на суцільний потік пішоходів, велосипедів усіх марок

та розмірів, автомобілів — переважно старих та пошарпаних — і переповнених автобусів. Пішоходи без увагу ляатимуться з велосипедистами, бо ті, мовляв, навмисне намагаються зіпхнути їх у придорожню канаву. Велосипедисти, в свою чергу, будуть шпетити на всю губу і пішоходів, і водіїв машин та автобусів. А шофери тиснутимуть на клаксони, блиматимуть фарами і вивергатимуть страшні прокльони. Нещасні випадки на цьому шосе — то звичайна річ, бо кожен уважає, що інші йому стають на заваді. Зате сварки, навіть найбурхливіші, довго не тривають, бо кожен розуміє, що й ті, й ті однаково не хочуть загинути на дорозі.

Тієї суботи Тауїя мав приступити до роботи лише о пів на дев'яту, тому він спочатку провів Рудо далеко за місто, мало не до самого Хайленда, і тільки потім повернувся на Маніка-роуд, до білого, збудованого у вікторіанському стилі чотириповерхового будинку клініки доктора Харпера. В клініці Тауїя працював на четвертому поверсі, в хірургічному відділенні. Він був там і за посильного, і за офіціанта, й за санітара — взагалі виконував усе, що наказували. Коли він став до цієї роботи, йому було лише шістнадцять, а тепер Тауїя мав уже всі сорок три, хоча, як судити з його кругловидого темного обличчя, ніхто б цього не сказав. У клініці його цінували, навіть шанували, а кілька років тому, на знак поваги, перестали називати «боек» і зверталися тепер лише на ім'я. Йому було довірено ключа до відділення, тобто він мав право приходити сюди для прибирання задовго до початку робочого дня.

Приїхавши до клініки, Тауїя поставив велосипеда там, де й завжди, — біля задньої стіни будинку, дістав з кишені сорочки пачку сигарет «Стар» і запалив. В приміщенні не дозволялося палити нікому, навіть білим. Викуривши половину сигарети, він її пригасив

і поклав недопалок назад до пачки. Потім зайшов у під'їзд й піднявся сходами на четвертий поверх. Ліфт, звичайно, в клініці був, але «тільки для білих», як про те красномовно свідчив напис на стіні біля дверцят. Відімкнувши хірургічне відділення, Тауйя приніс відро та швабру й заходився мити підлогу.

У Рудо в Хайленді день теж почався як звичайно. Вона приготувала й однесла господині ранкову склянку чаю, потім взялася до роботи, яку завжди виконувала щосуботи. Бос Купман, джентльмен, який раніше, коли Рудо починала тут працювати, тільки вряди-годи залишався ночувати у господині, тепер уже майже два з половиною роки як зовсім переселився сюди. По суботах ні він, ні пані не працювали. Панічі Пітер і Джон до школи теж не ходили. Тому снідали по вихідних пізніше, ніж у будній день. За столом під час сніданку завжди точилися жваві розмови. Але сьогоднішня розмова виявилася трохи серйознішою, ніж звичайно. Обговорювали питання, чи повинні Джон і Пітер поводитися ввічливо з Рудо. Пані вважала, що, хоча це і не така вже важлива річ, хай вони будуть ввічливі, бо так у них виробляється звичка бути чемними.

Пітер із нею не погоджувався:

— А мені дурні звички ні до чого! Тобто я хочу сказати, що Рудо — це одне, а люди, до яких я маю бути чемним, — то зовсім інше, і порівнювати їх — все одно що порівнювати чорне й біле, я маю на увазі кольори.

— Джон, мабуть, теж так гадає, але він у мене розумна дитина і, коли підросте, то зрозуміє, що це неправильно.

— Навіть і не подумаю! — відрізав Джон. — Якби міг, то я б цю Рудо спалив!

— Джоне, як тобі не соромно таке казати, адже Рудо завжди тебе любила, вона ж тебе так пестить...

— Вона хоче повбивати всіх білих. Я сам читав у їхній газеті. Мій приятель Джозеф — так він приносив у школу газету, і там було її фото і її ім'я.

— А ти певен, що то була саме вона? — запитав бос Купман.

— Я можу зателефонувати Джозефові, він принесе ту газету.

То була правда. Два тижні тому фотографія Рудо таки з'явилася в «Дейлі ньюс». Її сфотографували, коли Рудо виступала на мітингу в Хайфілді. Під фотографією був підпис: «Невже, щоб нас почули, ми повинні повбивати всіх білих у цій країні?»

Джон зателефонував до Джозефа, і той обіцяв приїхати велосипедом. За годину вони вже тримали газету в руках.

Досі господарі ніколи не задумувалися над тим, чим живе Рудо у вільний від роботи час. Це їх не цікавило. Тому пані була страшенно вражена, дізнавшись, що її служанка займається політикою.

— А глянеш на неї — то ніяк не скажеш. Хто б міг подумати, що вона така активістка серед чорних? — Хазяйка уже зібралася йти з газетою на кухню, щоб сказати Рудо все, що про неї думає. Та її зупинив бос, якому на думку спала набагато краща ідея.

— Ти що, збираєшся її вигнати? — запитав він.

— Атож, і негайно!

— Ох, ці жінки! — силувано засміявся віп. — Завжди одні лиш емоції. Я гадаю, що вона заслуговує куди серйознішої кари.

І поділився з пані своєю вигадкою. Пропозиція його їй сподобалася.

В суботу після обіду, а також у неділю Рудо була вільна від роботи, якщо тільки пані не приймала гостей абощо. Крім того, в суботу, перш ніж їхати додому, вона отримувала від господині певеличкий

гостинець — пакет із залишками харчу, яких за тиждень у холодильнику збиралося багатенько.

Цієї суботи хазяйка, як повелося, прийшла на кухню, щоб відпустити прислугу додому.

— Мені дуже шкода, Рудо, але сьогодні у мене для тебе майже нічого немає,— мовила вона, тицяючи тій невеличкий паперовий пакунок.

— Що ви, пані, не варто турбуватися. І за це вам велике спасибі,— зі звичною покірністю в голосі відповіла Рудо.

— Ну що ж, приємно чути. Але послухай мене уважно. Цей пакунок — лише для тебе і твого чоловіка. Зрозуміла?

— Так, пані,— відповіла Рудо, намагаючись здогадатися, що там усередині. Відкривати пакунок прямо тут їй було незручно.

— Дивися, нікому не показуй. І не кажи, що це я тобі дала. Ти мене розумієш?

— Розумію, пані. Спасибі вам, пані. Я нікому не скажу.

— Якщо тебе з оцим затримає поліція, ти і твій хлопець надовго потрапите до в'язниці. Зрозуміла? Ну, а тепер іди, тільки будь обережна!

— Бажаю вам добре розважитись, пані.

— І тобі того ж! Ну, до понеділка!

Рудо вийшла з будинку і заховала пакунок до корзини з білизною на багажнику велосипеда. Там було багато сорочок та простирادل, що їх вона мусила випрасувати за вихідні. Викотивши велосипед з подвір'я на стежку поза садибою, Рудо притулила його до стіни хатини, в якій жила, поки не переїхала до Хайфілда, і заспокоїла свою цікавість. У пакеті була невеличка пляшка джицу. Рудо зраділа, хоча й знала, що африканцям вживати спиртні напої суворо заборонено. Вона буде обережною. Врешті-решт сама ж хазяйка її застерегла.

Поки Рудо дісталася додому, вона дуже втомила-ся. Алексію не було вдома — він подався з Семом на якийсь молодіжний мітинг. Тауйя приготував їй чай, нарізав хліба, вони вдвох сіли до столу й відкоркували пляшку.

Десь через півгодини, як Рудо з Тауйєю пригубили джину, до будинку підійшли Алексію з Семом.

— Щось ти мені ніколи не розповідав, що маєш заможних родичів,— зауважив Сем.

— Яких іще родичів? — не зрозумів Алексію.

— А таких, що володіють сірим «Остін Вестмінстером», ще й припаркували його біля вашого будинку.

— Мало хто тут може поставити машину...

— Алексію, ти часом у нас такий недотепа — просто жах. Та це ж поліцейська машина, тільки без мигалки! Цікаво, що б це вони тут забули.

Хлопці спробували зайти до будинку, але двері були замкнені зсередини. На стук їм одчинив невисокий на зріст чорношкірий товстун із налитими кров'ю очима. Він був у поліцейській уніформі.

— Чого треба? — гарикнув товстун.

— Ну й часи настали,— присвиснув Сем, намагаючись прослизнути повз поліцейського до хати.— В людей питають, чого їм треба у власному домі! — Алексію з острахом виглядав із-за спини приятеля. Він уперше в житті стояв віч-на-віч із поліцейським, тож трохи налякався. Він багато начувсь про жорстокість поліції — цих людей таки варто стерегтися.

До коридора виглянув білий офіцер.

— Впусти обох сюди.

У вітальні під протилежною від дверей стіною біля столу стояли Тауйя і Рудо. Вони стояли в наручниках, понуривши голови. А посеред столу виднілась наполовину порожня пляшка джину, біля неї — дві майже непочаті склянки. Там було ще двоє чорношкірих поліцейських.

— Що це за хлопці? — запитав білий, повернувшись до Рудо й Тауйї.

Та не встигли вони відповісти, як Сем озвався до білого:

— Ви офіцер поліції?

— Тобі повилазило? Сам не бачиш? — сердито відповів той.

— Ні, ви покажіть, будь ласка, ваше посвідчення, — з властивою йому спокійною настирливістю попросив Сем.

— Слухай, байстрюченя, за кого ти себе маєш?

— А ордер на обшук у вас є?

Білий шпурнув папірець Семові в обличчя:

— Читай, якщо вмієш!

— Не довго, начальнику, вам лишилося отак обходитися з людьми в нашій країні. Скажіть, чи ознайомили ви оцих даму й джентльмена з їхніми правами, перш ніж одягнути на них наручники?

— Послухай, дитинко, не раджу тобі так розмовляти зі старшими. Де твоя африканська кебета?

— Я її зберігаю для моїх шановних одноплемінників.

— Ти не смієш отак розмовляти зі старшим офіцером, щеня! — втрутився поліцейський з червоними очима.

— Затули пельку! — кинув йому Сем. — З ніггерами я взагалі не розмовляю. А ти найсправжнісінський ніггер!

Поліцейський кинувся на Сема і з такою люттю почав гамселити його кулаками, що Рудо закричала від жаху. Тауйя став благати, щоб той припинив бити хлопця. Сем упав на підлогу. Алексію, задихаючись од гніву, схопив зі столу пляшку з джином і розмахнувся, наміряючись ударити чорного поліцейського по голові, та двоє інших не дали — вони

схопили хлопця за руки й повалили на підлогу. Білий незворушно спостерігав за тим, що діялось.

Червоноокий замахнувся ногою в обличчя Алексію, але хлопець устиг вчепитися в неї обома руками, і той гепнувся на спину. В цей час Сем спробував був підвестися, та білий, який до цього навіть не поворухнувся, з усієї сили вдарив його носом черевика в перенісся. Сем закричав од болю. Товстий поліцейський, підхопившись з підлоги, наступив йому коліном на живіт і заходився товкти головою об цементну долівку. Коли офіцер врешті-решт угамував його, Сем був непритомний. З глибокої рани на потилиці цебеніла кров.

Білий наказав одвести Рудо й Тауйю в машину. Як тільки двоє поліцейських його відпустили, Алексію кинувся до Сема.

— Семе! Семе! Я зараз викличу «швидку допомогу»...

Сем не відповідав. Алексію вискочив на вулицю. До торгового центру Мачіпіса, де був найближчий телефон-автомат, треба було бігти добрих півмилі. Біля будинку вже зібрався чималий натовп африканців. Мокре від сліз обличчя Алексію, його руки та одяг — все було вимазане Семовою кров'ю. Він став пробиватися крізь юрбу до поліцейської машини — хотів умовити білого, щоб Сема відвезли до лікарні в Хараре. Так вийшло б набагато швидше, ніж викликати звідти карету «швидкої допомоги».

— Сем помирає! А вони не хочуть відвезти його до лікарні! — кричав він, проштовхуючись крізь натовп. — Там помирає мій друг! А їм шкода відвезти його до лікарні!.. Будь ласка, не пускайте машину! Нехай вони відвезуть Сема до лікарні! Я прошу, прошу! — відчай стискав горло, голос йому переривався.

Натовп збуджено гудів. Усім хотілося знати, що сталося, але ніхто нічого не знав напевне. Поліцей-

ські заштовхували Рудо й Тауйю до машини, ті опиралися. Хтось із натовпу допомагав їм, тягнучи назад од «Остіна». Білий поліцейський розмахував револьвером, його аж тіпало від злості. Алексію таки пропхався до машини. Він несамовито кричав і дряпав обличчя червоноокого поліцейського, розмазуючи по ньому кров Сема. В цю мить в кінці вулиці з'явилися ще три поліцейських «ленд-ровери» з посиленим нарядом поліції й вівчарками. Білий офіцер, що сидів уже в кабіні, гукнув у юрму, щоб люди розходилися. Але натовп усе прибував, на накази ніхто не звертав уваги. Тоді він вистрелив у повітря. Ніхто на вулиці, навіть новоприбулі поліцейські, не дібрав, звідки пролунав той постріл. Зате у відповідь із натовпу почали шпурляти в поліцейські машини камінням, палицями, пляшками — усім, що трапляло під руку. Тоді з автомобілів вискочили чорношкірі поліцейські з товстими гумовими кийками в руках і стали лунцювати всіх підряд. Білі поліцейські з автоматами в руках повилазили на дах «ленд-роверів» і приготувалися стріляти. Ще п'ятеро білих, озброєних револьверами, пустили на юрму собак. Люди кинулися врозтіч, але на бігу й далі кидали каміння. Кількох чоловіків схопили й закинули в машини. Незабаром на вулиці нікого не лишилося, крім Тауйї, Рудо й Алексію та ще поліцейських, які швиденько заштовхали Рудо й Тауйю в автомобіль і поїхали. Алексію зостався один. Він стояв і дивився услід машинам, по щоках котилися сльози. Автомобілі зникли за роєм, і він, опутивши голову, поплентав назад до будинку.

Глянувши на Сема, Алексію зрозумів, що той помер. Тільки ще не був до кінця певен того, він-бо досі не бачив зблизька мерця. Алексію постукав у двері сусіднього будинку і запитав у чоловіка, що відчинив, як пересвідчитися, чи людина жива, чи

мертва. Чоловік разом із своєю жінкою пішли слідом за Алексію. Сем лежав посеред кімнати в калюжі крові. Жінка тільки глянула на мертве тіло та кров і вибігла надвір. Чоловік сказав, що слід би витерти кров і накрити труп ковдрою, але зробити це сам не наважувався. Алексію приніс із спальні кілька ганчірок і витер тіло мертвого друга. Він більше не плакав. До будинку почали сходитися сусіди. Жінки голосили. Алексію попросив чоловіків перенести тіло Сема до кімнати, що мала окремих вхід. Так вони й зробили.

Він хотів також попросити, щоб хтось із них сховався за Мбуєю, але потім роздумав і пішов сам. Коли Алексію виходив на вулицю, сонце вже сідало. Він був наче в якомусь трансі. Дивився на сонце, але не розумів, що воно зараз — ранок чи вечір? Не відав навіть, ідучи до Мбуї, чи знайде її будинок. Дорогою його зупинив поліцейський патруль. Поцікавились, куди йде і звідки й чому на ньому кров. Алексію розповів, і його відпустили. З очей знову покотилися сльози. Він відчував, що сили залишають його.

Побачивши Алексію, Мбуя відразу зрозуміла, що з Семом трапилося лихо.

— Де він, Алексію? Де твій дружок? Де Сем? Де мій «чоловік»? — заголосила вона.

Алексію обняв Мбую і теж гірко заплакав. Вона заридала на весь голос. Підтримуючи одне одного, вони пішли до будинку Рудо. Сусіди, побачивши їх, мовчки рушали слідом, а за ними перехожі, які знали Мбую, Сема чи Алексію. Люди ні про що не питали: Мбуя голосила і згадувала Сема, як згадують тільки небіжчика. Ввійшовши до кімнати, де лежав Сем, Мбуя мало не зомліла. Вона, мов підкошена, впала на коліна. Алексію залишив її саму. Через годину приїхала карета «швидкої допомоги» і забрала тіло Сема до лікарні, де лікар ствердив його смерть.

Сповістили матір Сема та найближчих родичів. На похорон прийшли його друзі, а також представники від партії. Рудо й Тауйю з в'язниці не відпустили, під тим приводом, що вони «не належать до родини покійного». Сема оплакували три дні і поховали на цвинтарі в Хайфїлді. А ще за тиждень Тауйя і Рудо стали перед судом, звинувачені у нелегальному зберіганні та вживанні спиртних напоїв. За той злочин, а також за опір властям під час арешту їх обох засудили на шість місяців в'язниці. Поліцейського, який убив Сема, теж судили — за ненавмисне вбивство, визнали винним і дали два роки умовно.

Мбуя з Алексію відвідали Рудо й Тауйю у в'язниці. Рудо просила Мбую перебратися жити до Алексію й подбати про нього. А той уже кілька тижнів не ходив до школи і майже весь час проводив сам-один, поринувши у гіркі думки, або мовчки сидів із Мбуєю.

— Алексію, — вмовляла вона його, — не можна так. Ти — єдиний, хто у мене лишився. Це дуже тяжко, але ти зрозумій, що Сема вже не повернеш. А тобі таки треба ходити до школи.

Сама вона теж почала ходити на ринок. І взагалі намагалася жити, як раніше, тільки це їй погано вдавалося. Вона забувалася й називала Алексію Семом, а це лиш зайвий раз ятрило незагоєну рану. Алексію знову пішов у школу. Але тепер він виконував тільки найнеобхідніше, став мовчазним та замкнутим і не бажав заводити нових друзів. Восьмий клас Алексію скінчив усе ж найкраще від усіх. Вдома Мбуя запитала його:

— Алексію, я знаю, що ти добре склав іспити, але на якому ти місці?

— На другому, — відказав він.

— Це добре. Тільки я гадала, що тепер ти будеш найкращий. А перший хто ж?

— Один хлопець...

— Слухай, Алексію. Коли я останнього разу була в Рудо, ми говорили з нею про твоє майбутнє. І вирішили, що ти повинен вчитися далі.

— Мбуя, а де ж на це взяти грошей? Тауїя і Рудо у в'язниці. А як вийдуть звідтіль, їм буде сутужно. Коли повсюди таке безробіття, знайти роботу ой як нелегко!

— Та я ж до цього й веду. Рудо зверталася до когось там із їхньої партії, і той чоловік обіцяв допомогти тобі з грошима на перші два роки у середній школі.

— А кому це потрібно, Мбуя? Я й так можу знайти непогане місце в якійсь конторі. Хіба що платня буде поганенька. А вчитися далі, я вважаю,— це марна трата грошей і часу.

— Алексію, хочеш ти чи ні, а вчитися далі будеш. Ясно? — рішуче відрізала Мбуя.

Оскільки Алексію закінчив восьмий клас на відмінно, він отримав запрошення з кількох місіонерських шкіл-інтернатів і з однієї державної, неподалік од Солсбері. Навчання в державному інтернаті коштувало на третину дешевше, тож він, звичайно, його й вибрав.

Протягом усіх трьох років перебування в Солсбері Алексію завжди їздив на канікули до Макоси. Дорогою туди й назад він по кілька днів жив у матері. Там, у Мтоко, він допомагав їй у полі та на городі. Мати Алексію вміла робити з глини гарні горщики та інший посуд. Відтоді як Алексію переїхав до Солсбері, вона весь вільний час тільки цим і займалася. Гроші від продажу своїх виробів Тендайї посилала Рудо, щоб допомогти їй утримувати Алексію. Вона просто схилялася перед Рудо.

В Макосі Алексію любила й шанувала не тільки родина Гомо. Селяни навперебій запрошували його до себе в гості, цікавилися тим, що робиться у вели-

ких містах і в усій країні. Просили пояснити те, що було їм незрозуміле. Й Алексію намагався роз'яснити все, що знав. Бесідуючи з вождем Макосою, він розповів йому про партію, і той вирішив створити партійний осередок у своєму селищі.

Всі вважали, що життя в місті не дуже перемінило Алексію.

— Він такий же шанобливий та роботящий, як і перше,— говорив про нього вождь Макоса.— Він наш син, син нашого селища. Частипка цієї землі, яку ми плекаємо споконвіку. Справжній син своєї рідної землі!

Коли Алексію приїздив до Макоси, вождь неодмінно запрошував його до себе. І розмови їхні тривали до пізньої ночі.

— Скажи мені,— запитував вождь,— що нам робити? Уряд раз у раз утинає нам землю. Дозволяє тримати все менше голів худоби на сім'ю. Ще й кажуть, що все те робиться, аби нам краще жилося. Але ж ти сам бачиш — з кожним роком нам ведеться все гірше й гірше. Урожаї падають, бо в нас забрали найродючіші землі. А податки рік у рік зростають. Розумієш, Алексію,— так далі жити не можна. Що нам робити?

Після п'ятого класу Джой теж переїхала в Солсбері, до брата, бо хотіла вчитися далі. На кацікули вона також приїздила до Макоси. І в місті, й у селищі Алексію з Джой проводили разом багато часу. Їхня дружба вже давно переросла в кохання, і годі це було приховувати. Всі, хто їх знав, були певні, що рано чи пізно вони стануть подружжям. В Макосі Алексію з Джой навіть працювали разом — день на полі у Гомо, другий день — у її батьків. Коли ж їм випадала вільна година, вони вирушали на прогулянки, збирали лісові плоди й розмовляли, розмовляли... В Солсбері вони частенько бували в компанії із

Семом та його численними друзями та подружками.

Склавши іспити за восьмий клас, Алексію провідав Тауйю і Рудо — вони сиділи у різних в'язницях. А потім разом із Джой вони вирушили автобусом із міста. У Мтоко Алексію зійшов, а Джой поїхала далі, до Макоси. Вдома Алексію чекали погані вісті: його мати зле себе почувала, скаржилася на болі в животі, і ніхто не знав, що то за недуга. Алексію наполягав, щоб вона сходила до місіонерської лікарні, і Ма Чіко погодилася. В лікарні її відразу ж поклали на обстеження. Мати пораяла, щоб Алексію не витрачав марно часу і поїхав зараз до Макоси, а до неї вже завітав, як повертатиметься у Солсбері. Мати не виглядала небезпечно хворою, тож він не заперечував.

Та довго гостювати в Макосі цього разу йому не судилося. Через кілька днів йому переказали, що мати таки серйозно захворіла, і він поспішив назад. Але живою матір уже не застав. Тендайї померла, заразившись в лікарні тифом. На похорон приїхав Гомо, а з ним обидві його дружини. Алексію дуже побивався за померлою матінкою.

Після похорону він кілька тижнів жив у материній хатині, потім перебрався до Солсбері. Рудо й Тауйя все ще сиділи у в'язниці.

Алексію гірко плакав, коли померла Ма Чіко, але щό насправді означала для нього її смерть, він зрозумів не одразу. Невблаганність цієї смерті неначе потребувала якогось часу, щоб просякнути його затверділу душу. І коли це сталося — деь місяців через півтора, — він геть занепав духом. І невідомо, чим би все це для нього скінчилося, якби не Мбуя та Джойс. Лише їм він завдячував, що зміг узяти себе в руки і з початком занять піти в дев'ятий клас.

Середня школа-інтернат знаходилася в Горомонзі, неподалік од Солсбері. Таких державних шкіл було всього дві. До них приймали африканців, які закін-

чили шість класів і мали змогу та бажання вчитися далі. Плата тут була досить висока, а все ж не така, як в місіонерських школах. Упорядковані ці заклади були за зразком англійських приватних шкіл. Директор та переважна більшість учителів були білі. Війкладали в цих школах як природничі й точні науки, так і гуманітарні. Потрапити до шкіл у Горомонзі й Флетчері було справою непростою. Сюди з різних початкових шкіл збирали найкращих випускників. Тому на перших порах Алексію почувався не дуже впевнено, але з самого початку весь зосередився на навчанні. Зате на кінець року він досяг значних успіхів з усіх предметів.

Частину витрат на його навчання взяв на себе один з активістів партії, на ім'я Маруфо. Він сам був ще зовсім молодий — лише нещодавно одружився, — та щиро бажав допомогти здібному юнакові.

Як опікун Маруфо отримував зі школи звіти про успішність Алексію й був ним дуже задоволений. Час од часу він приїжджав разом із дружиною провідати хлопця. Алексію часто писав листи до них, а під час шкільних канікул навіть гостював кілька днів у їхньому домі і чим міг допомагав по господарству. Проте більшу частину канікул він проводив у свого дядька Гомо в Макосі.

Перебування у в'язниці помітно вплинуло на Рудо й Тауйю. Опинившись на волі, вони тримались осторонь друзів, перестали ходити на партійні збори. Через кілька тижнів після звільнення обоє прилучилися до релігійної секти «Апостоли» і там дали зарок не пити вина, не палити і не їсти свинини. Рудо й Тауйя не тільки намагалися уникати політики, але невдовзі самі стали активно поширювати погляди, шкідливі для свого народу. З часом їм вдалося повернути до своєї віри і Мбую. Тривалий час вони не могли знайти собі роботу, та зрештою з допомогою секти

Рудо влаштувалася кухаркою, а Тауйя — садівником.

Джой закінчувала в Солсбері восьмий клас. Учням школи в Горомонзі дозволялося суботу, а іноді, якщо вони мали поважну причину, то й неділю проводити в Солсбері. Й Алексію частенько навідувався в Хараре. Коли він вибрався туди вперше, до міста його підкинули на своїй машині подружжя молодих учителів — Пол і Сара Девіс. Вона викладала у школі англійську мову, а він — латину. Обом не було ще й тридцяти. Вони регулярно їздили в Солсбері, тож не раз підвозили туди Алексію. Якось вони самі запропонували відвезти його до міста. Алексію сказав, що йому сьогодні нема чого там робити. Вони все ж умовили його просто поїхати з ними — покататися. Коли всі разом повернулися із Солсбері, містер і місіс Девіс запросили Алексію до себе на вечерю. Багато про що переговорили вони того вечора. Виявилося, що Девіси англійці. Вони приїхали до Родезії вчителювати як добровольці: мали контракт на два роки. Але порядки в цій країні їх не влаштовували. Зокрема те, що закон забороняв їм спілкуватися з африканцями в тій мірі, як їм подобається.

— Коли ми їхали сюди, то гадали, що будемо тут жити серед африканців, — говорила місіс Девіс, — але, виходить, це майже зовсім неможливо. Щоб потрапити до африканського кварталу чи резервації, потрібно мати перепустку. Поспілкуватися з ними в Солсбері ми можемо лише в одному-єдиному барі та ще, буває, в університетській їдальні. А тут, у Горомонзі, крім як з вами, учнями, на уроках, ми можемо побалакати хіба що з чорною прислугою.

Протягом другого року навчання знайомство Алексію з Сарою та Полом переросло в дружбу, і це викликало велике незадоволення у директора й більшості білих учителів. Кінець кінцем Пола й Сару Девіс відвідав поліцейський і нагадав про деякі місцеві

закони, які істотно обмежують відносини між чорними та білими. Однак це на них не вплинуло, тож довелося поліції встановити за ними постійний нагляд.

Одного сонячного квітневого ранку, коли Алексіо сидів на лекції з мистецтва, до класу зайшов директор і, нічого не пояснивши, покликав його до свого кабінету. В кабінеті сиділи двоє чоловіків — білий і африканець. Алексіо здалося, що вони з поліції. Він не помилився: директор відрекомендував йому старшого слідчого Фрімена й сержанта Бонгу.

— Ми б хотіли, щоб ти поїхав з нами до Солсбері й допоміг у розслідуванні однієї справи,— сказав слідчий Фрімен.

— Якої справи? — поцікавився Алексіо.

— Не будемо тут про це говорити. І ще... нам би хотілося оглянути твою кімнату.

— А ордер на обшук у вас є? — запитав Алексіо.

— Гм... Нема.

Приховувати йому було нічого, тому, хоч ордера на обшук у слідчого й не було, Алексіо вирішив не сперечатись і повів представників спецслужби до своєї кімнати. Директор теж пішов за ними. Поліцейські проглянули його кореспонденцію й забрали листи від Маруфо та його дружини. Прихопили також усі твори Алексіо з англійської літератури. В пошуках чогось недозволеного розпороли матрас і подушку, ретельно перетрусили його особисті речі. Так нічого й не знайшовши, вони повернулися до кабінету директора, а звідти поїхали до Солсбері, захопивши з собою Алексіо. У комісаріаті поцікавилися його стосунками з Маруфо.

— Звідки ти його знав? — питав Фрімен.

Алексіо розповів.

— А чому ти з ним товаришуєш?

Алексіо сказав, що не знає, як і відповісти на таке запитання.

— Тоді відповідай, чому тебе цікавить політика?

Хлопець відказав, що політика його зовсім не цікавить. Тоді Фрімен зачитав Алексію його листа, надісланого колись до Маруфо, а тепер вилученого під час обшуку в домі Маруфо у Хайленді. Фрімен зазначив, що крамольні ідеї, викладені в ньому, підривають Закон про охорону конституції і що йому не лишається нічого іншого, як звинуватити Алексію в антиурядовій діяльності.

Алексію попросив дати йому прочитати листа, а прочитавши, сказав:

— Не можу зрозуміти, яким чином цей лист, написаний до приватної особи, здатний підірвати Закон про охорону конституції.

Фрімен обірвав його грубою лайкою. Тепер він просто назвав Алексію державним злочинцем.

— Вибачте, сер, але звинувачувати мене в таких речах у вас нема найменшого права,— промовив Алексію, не приховуючи задоволення.

— Тобто як це не маю? Ти, хлопче, думай, що кажеш!

— Цей лист датований двадцять восьмим березня, а Закон про охорону конституції прийнято лише двадцять дев'ятого березня.

Фрімен був низенький і товстий. На грубому обличчі з густими вусами виділялися великі очі, які часом надавали йому облудно-лагідного вигляду. Від несподіванки він аж закотив їх під лоба, тоді похапцем висмикнув листа з шухляди. Алексію мав рацію, звинуватити його було неможливо. Фрімен підвівся з-за столу і вдарив юнака кулаком в обличчя.

— Надто ти розумний. Але ми ще з тобою розберемося!

З цими словами слідчий вийшов з кабінету. Невдовзі він повернувся і досить-таки приязно запитав:

— Скажи мені, а навіщо-ти вчишся?

— Щоб стати освіченим, сер.

— І що ж ти будеш робити, як одержиш освіту?

— Допомогатиму своєму народові, сер.

— А також зароблятимеш гроші?

— І гроші теж, сер.

— Послухай мене, хлопче. Гроші — це найпрекрасніша річ на світі. Хтось із нас визнає це відкрито, хтось — ні, але всі ми хочемо мати грошей якомога більше. Хіба ні, як по-твоєму?

— Не знаю, сер, що вам сказати.

— Алексію, ти ж кмітливий хлопець і зміг би заробити купу грошей, варто тільки схотіти. Тобі не доведеться тоді турбуватися про плату за навчання, за одяг... Я хочу, щоб ти мені допоміг — особисто мені, а не поліції. Ти хотів би мені допомогти?

— Звичайно, сер. Якщо тільки зможу.

— Від тебе вимагатиметься лише підтримувати зі мною зв'язок. Телефонуватимеш мені сюди, коли в школі чи, може, від Маруфо почувеш щось цікаве для мене. За це я щомісяця даватиму тобі тридцять фунтів. Крім нас двох, про це більше ніхто не знатиме. Ну як, згода? — запитав Фрімен, простягаючи Алексію руку. Але хлопець руки не подав.

— Сер, я громадянин своєї країни. І якщо дізнаюся, що хтось порушує її закони, то неодмінно повідомлю про це власті. Це мій обов'язок, навіщо ж мені за те одержувати гроші?

— Алексію, не прикидайся дурником. Ти чудово розумієш, про що йдеться. Чи, може, тебе сума не влаштовує? То ми могли б домовитися...

— Сер, не потрібні мені ніякі гроші. Я вам і так обіцяю, що коли побачу, як хтось когось убиває, то відразу ж побіжу до поліції.

— Хочеш бути розумнішим за інших? Що ж, справа твоя. Але краще подумай про свою освіту, про майбутнє подумай. Знай, що ти в мене на прикметі.

Рано чи пізно, а я тебе дістану.

Фрімен задав Алексію ще кілька питань — про Джой, про вчителів Пола та Сару Девіс, а під кінець розмови сказав:

— Вчора ввечері ми заарештували Маруфо. Зараз він у в'язниці, і ми зробимо все, щоб він лишився там якомога довше. Тому на твоєму місці я б уже задумався, де взяти гроші на наступне півріччя. А зараз тебе відвезуть назад.

Повернувшись до Горомонзі, Алексію, аби уникнути всяких домислів, розповів кожному, хто його питав, що поліція хотіла зробити з нього інформатора. Ввечері про це знала вже вся школа.

Через два дні Фрімен приїхав знову і забрав Алексію до Солсбері. Потім ще раз і ще. Власне кажучи, такі візити повторювалися по чотири рази на тиждень протягом трьох наступних місяців. Поліцейські приїздили і вдень, і вночі, й уранці — коли їм заманеться. Тому в кінці півріччя Алексію ледве-ледве вдалося скласти іспити. Та й канікули йому було зіпсовано, бо Фрімен наказав доповідати йому про будь-які переїзди. Тож Алексію вирішив, що краще нікуди взагалі не їхати, а лишитись у Солсбері. Проте жити у Рудо й Тауйї він не хотів — надто вже неприязно вони тепер ставилися до всього, що хоч трохи пов'язане було з політикою. А Маруфо і його дружина сиділи у в'язниці. Тому він радо погодився на пропозицію одного із шкільних товаришів, який запросив Алексію погостювати у нього вдома в Мукафосе, що за вісім миль на захід од Солсбері. Тим більше, що вся приятелева сім'я через кілька днів поїхала на гостини в село й залишила будинок у його повному розпорядженні.

Одного дня вони із Джой, яка незабаром мала їхати до Макоси, сиділи й гадали, що йому робити далі. Кінець кінцем дійшли висновку: якщо Алексію хоче

завершити освіту, то для цього йому доведеться виїхати за кордон. Вони звернулися за порадою до Пола і Сари Девіс. Пол обіцяв допомогти. Він негайно написав своєму батькові в Англію, щоб той довідався, де Алексію міг би продовжити навчання, і попросив батька хоча б на перших порах дати хлопцеві притулок. Алексію тим часом подав клопотання про закордонний паспорт.

В паспортному бюро йому сказали, щоб він зайшов через тиждень. Тому Джой вирішила на три-чотири дні з'їздити до Макози.

Нарешті той тиждень минув, настав довгожданий четвер. Цей день Алексію розпланував ще заздалегідь. Прокинувшись рано-вранці, він став збиратися до міста. Спершу він поїде до паспортного бюро. Алексію домовився зустрітися там із Сарою та Полем — вони всі разом зайдуть дізнатися про паспорт. Після того, напевне, підуть утрьох до університету — це ж бо єдине місце, де можна пообідати вкупі. Вечері до Сомсбері повертається Джой, і Алексію збирався побачитися з нею у Хараре, де жив її брат. Якщо дозволять, Алексію міг би у них і заочувати. а якщо ні, то він ще встигне на останній автобус до Мукафосе. Отже, він добре знав, що на нього чекає протягом дня. Алексію вийшов з будинку, подався на автобусну зупинку й сів у автобус.

Частина третя

І КОЛО ЗАМКНУЛОСЬ...

Коли об одинадцятій годині Алексію зійшов з автобуса на Рейлвей-авеню, неподалік од будинку Центрального управління розслідувань, серпцеве сонце пекло вже немилосердно. Він повільно просту-

вав під палючим промінням до паспортного бюро, яке розташувалось на розі Джемісон-авеню і Другої вулиці. З Полом і Сарою він мав зустрітись лише опівдні. Поспішати не було потреби, тож Алексіо вибрав довший, але простіший шлях. Він дійшов до Другої вулиці і повернув ліворуч. Навіть повільна хода не рятувала від спеки. Алексіо спинився, скинув синю фланелеву курточку, перекинув через плече і неквапом рушив далі. Він ще тільки дійшов до площі Сесіл-сквер, а краплини поту, що рясно виступили на його чолі, вже зібралися у струмки й потекли донизу. Видивляючись вільну лавочку, де б можна було перепочити, хлопець повільно обійшов площу, але всюди вже сиділи люди — здебільшого немолоді білі чоловіки та жінки. Лише неподалік од фонтана, під деревом жакаранди він побачив те, що хотів. Скоріше підійшов і сів. Прямо перед ним здіймався кафедральний собор Солсбері. Алексіо витер спітнілу шию та обличчя, запалив сигарету. Байдужим поглядом обдивився довкола. З собору вийшов гурт білих — виявляється, навіть у будні і навіть у таку спеку там правлять вінчання. Якесь неясне відчуття, щось пов'язане з весіллям раптом схвилювало його. Так, так — Джой... Він дістав її фото, яке завжди носив у внутрішній кишені куртки в маленькому чорному гаманці, і якийсь час уважно розглядав. На обличчі Алексіо заграла тиха посмішка. Враз подув легенький вітерець. Він приємно обвівав тіло, проникаючи через розстібнутий комір під сорочку. От тепер краще й вирушати далі — поки не стих вітерець. Алексіо знову обійшов увесь сквер, де майже всі лавочки — куди не глянь — пообсідали білі городяни, і повернув на Другу вулицю.

Вітерець ущух так само несподівано, як і повіяв. Повітря завмерло, щільне, нерухоме. У ніздрі вдарив різкий запах одпрацьованого бензину, і тільки

тоді він дочув, яке довкола ревище від легкових і вантажних автомобілів, автобусів та автофургонів, що проносилися повз нього в обидва боки. Наближаючись до будинку паспортного бюро, Алексію ще здаля побачив біля входу чималий гурт людей. «І навіщо отак стовбичити під дверима — тільки прохід заступають!» — подумав він. Та підійшовши ближче, зрозумів, що це не юрба гультаїв, а черга: вона аж двічі вигнулася перед входом для африканців. Алексію поглянув на інший вхід, для білих — там стояли лише чотири чоловіки. Вулицею зі страшним гуркотом промчав здоровенний вантажний автомобіль. Алексію притулився спиною до стіни і з відразою вдихав повітря, просякнуте відпрацьованими газами. Він відчував, як у ньому закипає злість.

— Простою тут цілісінький день, — невдоволено сказав він собі. — І чого я не поїхав до Мтоко?..

Від голоду та спеки паморочилася голова. Давалося ознаки й нервово напруження. Ні, до кінця у цій черзі він не вистоїть. Хоч би дочекатися Пола й Сари... Це вже — обов'язково!

Алексію сподівався, що вони приїдуть на своєму старенькому автомобілі, та подружжя прийшло пішки, хоча й не спізнилося — було десь близько дванадцятої. Обов мали однакову звичку починати розмову на півслові — так, неначе продовжували перервану останнього разу бесіду.

— Добридень, — стомлено привітався Алексію.

— Ти збираєшся простояти тут цілий день, а ми будемо чекати? — замість привітання кинула Сара, обвівши оком чергу.

— Хоча вигляд у тебе, ніби ти готовий чкурнути звідси хоч зараз. В чому річ? — спитав Пол.

— Ти часом не захворів? — підхопила Сара.

Питання сипалися одне за одним, а Алексію ще не спромігся відповісти на перше з них. Це теж було

характерною рисою подружжя — вони ніколи не чекали відповіді.

— Ні, не хворий, просто дуже жарко, я голодний, злий і страшенно втопився.

— Ну, тоді нема проблем! Їдьмо до університету, там пообідаємо, — із запалом запропонувала Сара. Вона не приховувала, що стовбичити в черзі їй не до смаку. Втім, вона не була певна, чи схоче Алексіо відкласти на потім паспортну мороку.

— Саро, не дурій! Ми ж залишили машину в гаражі, на чому ж поїдемо? — зупинив її чоловік.

— На автобусі, розумнику мій, на автобусі! — вона грайливо поплескала Пола по щоці.

— З Алексіо?! Саро, ти мене часом просто дивуєш.

З цієї частини міста до університету ходили лише автобуси для білих, отже дістатися туди разом вони не могли.

— А що, як нам улаштувати певеличкий пікнік на траві у міському парку? — подав ідею Алексіо.

— Оце діло! — погодився Пол. — Тільки ходімо купимо десь сендвічів і чогось попити.

— І то якнайшвидше... — аж застогнав Алексіо, удаючи, ніби мало не конає. — Ще трохи, і я помру з голоду.

— Ти хочеш сказати, що ладен відкласти оці клопоти на потім? — запитав Пол.

— Ова! Ні в якому разі! — відповів Алексіо і рішуче попрямував попереду всіх до перехрестя.

Біля світлофора їм довелося зупинитись. І в цю мить на плече Алексіо лягла чиясь рука. Він озирнувся. То не була Сара. І не Пол.

— Тобі потрібно підписати там один документ, — шепнув йому на вухо якийсь низенький білий чоловік і показав на будинок, від якого вони щойно відійшли. Не встиг Алексіо роздивитися його, як чоловік уже закрокував до паспортного бюро. Хлопцеві враз

ударил в голову кров, але він швидко опанував себе. Глянув коротунові в спину, та побачив лиш товстий зад, білу сорочку, сірі фланелеві штани й сандалі. Алексіо все ще стояв і гадав, чи це не помилка якась, але тут чоловік зупинився перед виходом й, озирнувшись, щоб упевнитись, чи йде Алексіо слідом, махнув йому рукою. Хлопець слухняно рушив за ним, а той зник за дверима.

— Що він тобі сказав, Алексіо? — запитав Пол. Та Алексіо не відповів. Він не міг дати лад своїм думкам. Його охопило нервове збудження, воно підказувало, що тут щось негаразд. Але що саме? Ступаючи ті кільканадцять кроків од перехрестя до дверей бюро, Алексіо силувався пригадати, чи не наплутав він чогось у паперах, що їх заповнював тут тиждень тому. Тільки так нічого й не згадав. Він зайшов до приміщення, Пол і Сара — слідом за ним.

Білий чоловік уже зайшов за бар'єр. Він гримнув на людей у черзі, щоб розступились. І хлопець ураз опинився в центрі уваги. Африканці кидали на нього незадоволені погляди. «Що ти за цабе таке — лізеш тут без черги? Може, ти просто запроданець, інформатор?» — немов промовляли їхні обличчя. А все ж вони дали дорогу. В черзі Алексіо серед африканців помітив двох білих, вони теж із цікавістю дивилися на нього. Мабуть, прийшли за паспортами для своїх слуг, подумав він.

Чоловік за бар'єром, схилившись над столом, перебирав папери. Аж ось він підняв голову і снітав:

— Як, ти кажеш, твоє ім'я?

— Я ще нічого не казав, — здивувався Алексіо.

— Відповідай, хлопче, коли тебе питають! — наказав білий. У нього було одутгле обличчя і маленькі, припухлі, колючі блакитні очі. Алексіо нічого не розумів. Може, вони мають його за когось іншого? Хотів запитати, чи не трапилось якої помилки: йо-

го ж бо сюди чомусь покликали, а хто він такий — не знають. Та вирішив, що все одно так швидше не буде, і назвав себе:

— Алексію Шонга.

— Алексію — як?

— Алексію Шонга! — Його вже ніщо не хвилювало. Він не відчував ані голоду, ні втоми.

Кілька довгих секунд білий дивився крізь Алексію, немов його не бачив, потім знову схилився над столом. Раптом іззаду почувся чийсь голос:

— Так це ти Алексію Шонга?

Алексію повернувся. Говорив один із тих білих, що стояли в черзі.

— Я,— здивовано відповів хлопець.

— А я сержант Райт із особливого відділу на Рейлвей-авеню,— відрекомендувався білий.— Ходино з нами, до тебе є кілька запитань.

— А що, власне, сталося? — поцікавився Алексію.

— Там тобі все роз'яснять.

Райт був худий і високий, з голубими очима й коротко обстриженим рудуватим волоссям. Він би здавався навіть гарним, якби не той гачкуватий ніс і жовчний вираз обличчя.

Підійшли Пол і Сара. Пол запитав Алексію, що діється. Той відповів, що не знає.

— Сержанте,— звернувся Пол до поліцейського,— поясніть, будь ласка, що все-таки сталося?

— Ви містер і місіс Девіс?

— Так.

— Ми б вас теж просили відвідати з нами управління. Треба дещо з'ясувати.

— Ми маємо повне право з'ясувати, в чому справа, вже тут! Поки ви нам не поясните, ми нікуди не підемо! — закричала Сара.

Сержант Райт не звернув на неї уваги. Разом з іншим поліцейським, на ім'я Стір, вони вже стиснули

Алексію плечима з обох боків і прямували до виходу. Можливо, Алексію це тільки здалося, але обличчя африканців у черзі враз перемінилися. «Я серцем з тобою! І я теж!» — прмовляли їхні очі.

Пол і Сара рушили слідом.

Райт підвів усю компанію до великого «форда», припаркованого на Другій вулиці. Алексію побачив серед гурту поліцейських у машині одного чорношкірого. То був помічник слідчого, його називали Джоном.

Коли машина, набираючи швидкість, рушила в напрямку Рейлвей-авеню, Пол іще раз звернувся до сержанта:

— І все-таки поясніть нам, що це все має означати?

— А ви спитайте вашого друга, містера Шонгу. Якщо він вам справді друг, то повинен був би вже давним-давно все докладно розповісти,— відказав Райт.

— Алексію, про що це він? — запитав Пол у хлопця.

— Не знаю я нічого,— відповів Алексію, але це прозвучало не те щоб дуже переконливо. Пол замовк: один — нуль на користь Райта.

Центральне управління розслідувань на Рейлвей-авеню розміщалося в похмурому, хоч і пофарбованому в кремовий колір, будинку старого колоніального стилю. Райт завів автомобіль на внутрішнє подвір'я і зупинився на просторій стоянці. Всі вийшли з машини, слідом за Райтом зайшли через службовий вхід і піднялися сходами на третій поверх. У приміщенні було куди прохолодніше, ніж надворі, а в повітрі стояв запах вогкості. Вони спинилися перед високими двійчастими сталевими дверима, що їх охороняли четверо чорношкірих поліцейських з гумовими кийками в руках.

— Джоне, постережи Шонгу, поки я не покличу,— звелів Райт помічників.— А ви, містер і місіс Девіс, пройдіть, будь ласка, сюди.— І їх повели праворуч довгим вузьким коридором до приймальні для білих. Залишивши їх там під наглядом Стіра, Райт піднявся на четвертий поверх і постукав у двері кабінету.

— Ну, як успіхи? — запитав немолодий, середній на зріст чоловік, що сидів за великим письмовим столом. У нього було досить приємне обличчя і сріблясто-сиве волосся. Це був Райтів шеф Бредшоу.

— Все гаразд, сер. Вони всі тут, унизу.

— Були якісь ускладнення?

Бредшоу говорив із сильним англійським акцентом. Він зовсім недавно прибув із Англії — останні одинадцять років служив там у Скотленд-Ярді. А до Родезії приїхав, бо тут йому пообіцяли керівну посаду, більшу платню й кращі умови для роботи.

— Жодного, сер,— відповів Райт.— Хоча вони ледь-ледь не вислизнули. Мабуть, відчули, що пахне смаленим, і хотіли втекти.

— А справа на Пола і Сару Девіс у мене?

— Ні, сер.

— Принесіть її сюди. І їх обох теж приведіть. А самі займіться тим хлопцем... Александер... чи як там його?

— Алексію Шонга, сер.

— Так, так. Алексію... І ще, Райте...

— Слухаю, сер.

— Я хотів би, щоб ви спробували на ньому один давній трюк. Його вигадали німці. Перш ніж почати допит, влаштуйте йому «зустріч».

— Зустріч?

— Так. Зберіть у себе в кімнаті всіх, кого знайдете, щоб кабінет був напхот напханий. І як тільки його приведуть, починайте всі разом його ляпати. Галасу хай буде якнайбільше, але — ніякого насиль-

ства. Треба, щоб він хвилини зо дві побув у центрі уваги. Чернопиких брати не треба. Потім доповісте мені про результат.

— Жодного африканця, сер?

— Ну... Ви розумієте, Райте, що я маю на увазі,— махнув рукою Бредшоу, який все ще називав місце-ве населення тільки так, як звук до того в Англії.

Райт повернувся на третій поверх, узяв товсту папку, на якій чіткими червоними літерами було написано: «Девіс П. і С.», далі зайшов до приймальні для білих і відвів подружжя Девіс до кабінету Бредшоу.

Той запропонував їм сісти.

— Ну, що трапилося? — подарувавши їм осяйну, бадьюру посмішку, запитав він.

— Це ви нас питаєте?! — сердито пирхнула Сара.

— Ну навіщо ви так, місіс Девіс? Я просто хотів з вами трохи побалакати, цілком по-дружньому. Ви — молоді люди, ви приїхали в таку чудову країну, де можна досхочу втішатися radoщами життя, так ні ж. Між іншим, одразу хочу вас попередити, що ви не заарештовані і навіть не затримані. Просто останнім часом дуже часто стали надходити донесення, що ви втручаєтеся в тутешнє політичне життя. До речі, я англієць, як і ви. Родом із Хова, в Суссексі. Одинадцять років працював у Скотленд-Ярді. А ви звідки, місіс Девіс?

— Пол — лондонець, а я з Ковентрі.

— В мене молодший брат живе у Ковентрі. Ми перед від'їздом сюди гостювали у нього цілий місяць.

— А давно ви тут? — запитав Пол.

— Либонь, місяців із сім. Так, уже сім. А ви де познайомились? — тепло, аж якось по-батьківськи спитав Бредшоу.

— Невже в нашому досьє про це нічого нема? — в'їдливо відказала Сара.

— В Лідсі. Ми там разом навчалися,— сказав Пол.

— Я свого хлопця віддав до Ньюкасла. А дочка навчалася в Суссексі. Ближче до дому. Але тепер вони вже обое, дякувати богові, одружені й живуть у Лондоні. Ох, ця нинішня молодь! Ви гадаєте, що все знаєте краще за старших! А ця нова мода в університетах — загравання з лівими? Цього я взагалі не розумію... Що в них цікавого? Ось тут, скажімо, люди — я маю на увазі білих — щиро ненавидять комунізм, і взагалі вони зовсім не такі сприйнятливі до всілякої політичної пошесті, ніж ми там, в Англії. Їм тут є чого боятись. Навіть ті, хто терпимо ставиться до лівих політичних течій, побоюються, щоб... ці чорноц... ці чорношкірі африканці не сприйняли всього того всерйоз. У нас в Англії мало кого хвилює, хто там і про що базикає у Гайд-парку. А тут становище зовсім інше... Та мені, власне, цікаво почути від вас одне: куди зібралось оте чорнопике хлоп'я, ваш приятель?

— Містер Бредшоу, — почав Пол, — Алексіо надзвичайно здібний хлопець. Моя мати погодилася наглянути за ним, щоб він мав змогу успішно закінчити політехніку. А що йому під силу й університет — тут нема ніяких сумнівів.

— Усе це я вже знаю, чув. Але чому б він не займався своєю освітою тут?

— Ми викладаємо в тій школі, де він навчається. Так от поліція приїздить і забирає його — вдень і вночі по три, а то й по чотири рази на тиждень. І знаєте чому? Лише через те, що він приятелював з одним африканським націоналістом! Той платив за його навчання. Містере Бредшоу, невже ви справді серйозно вважаєте, що цей хлопець становить хоч якусь небезпеку для їхнього фашистського уряду? Та мене від цього просто нудить, — одверто заявив Пол.

— Послухайте, Девісе. Давайте без зайвих емоцій. Тим більше, як ви справді бажаєте йому добра.

— Ми ж послалимо його до Англії, а не до комуністичної країни. Ми...

— Я підкреслюю, Девісе: коли ви справді хочете йому допомогти, то обрали для цього не кращий шлях. І вам треба знизити тон. Зрозумійте, що вам у найгіршому випадку загрожує лише висилка, а на вашого приятеля чекає в'язниця, табір або принаймні гетто. А тоді — яка ж то буде йому допомога? Га? Тихше, містере Девіс, поведьмося тихше!..

— Чому ви його заарештували? — озвалася Сара.

— Ніхто його не заарештовував. Просто нам тут потрібно дещо з'ясувати. А потім, я вас запевняю, його відпустять. Так що за нього не турбуйтеся. Я вірю, що ви говорите зі мною щиро. А от ви собі навіть не уявляєте, скільки є таких, кого відпускають за кордон продовжувати освіту, а вони кінцем потрапляють до спецтаборів, де комуністи навчають чорних методам партизанської війни. І якщо ми сьогодні не вживатимемо ніяких заходів, то вже через кілька років опинимось перед вельми серйозною проблемою. Що не кажіть, а справа стоїть саме так.

Бредшоу запропонував їм чаю, і деякий час вони знову згадували Англію. Потім він подзвонив Райтові і запитав, чи не відпустив ще той Алексію. Райт відповів — ні. І, мабуть, ще не скоро відпустить. Тоді Бредшоу згадав, що йому час обідати. Він провів Пола й Сару на третій поверх і, сказавши, що вони, як хочуть, можуть зачекати на Алексію у приймальні, попрощався. Пол і Сара подякували йому.

Тільки-но Райт повів Пола і Сару до приймальні для білих, Джон запровадив Алексію до маленької кімнати, що знаходилась відразу ж за високими сталевими дверима. Вся підлога в кімнаті була вкрита попелом від цигарок та недокурками. Важке повітря просякло тютюновим димом. Уздовж трьох стін тяглася довга вузька лавка, збита з неструганих дощок.

Високо на протилежній од дверей стіні світилось маленьке загразоване віконце. Джон увіпхнув Алексію до кімнати й наказав йому сісти. Хлопець сів обличчям до дверей, під віконцем.

— Ну, що ти там пакоїв? — запитав Джон.

— Де?

— Що — де? Сюди, питаю, чого потрапив?

— Не знаю.

— Еге ж! Усі ви так спочатку не знаєте. Ну, та нічого, хлопчику, часу згадати в тебе вистачить. Встигнеш розповісти нам усе.

Алексію вирішив краще не перечити, бо знав, що побити його можуть і перед допитом.

— Сигарету не бажаєте? — запропонував він Джонowi. Той глянув на нього і взяв одну. Вони запалили. Саме в цю хвилину розчинилися двері, і двоє чорношкірих поліцейських утягли до камери якогось бідолагу. На порозі його так штовхнули в спину, що він пролетів кілька метрів і, перечепившись об Джонову ногу, гепнув на засмічену підлогу. А піднятися на ноги не встиг, бо Джон добряче «привітав» його носом в обличчя.

— Ти диви, як воно сюди поспішає! — процідив він.

Поліцейські засміялись. Алексію ж прикипів очима до чоловіка, що лежав на підлозі.

— Де ви оце взяли? — запитав Джон у поліцейських так, ніби на долівці лежав якийсь лантух.

— У гуртожитку в Хараре, — відповів поліцейський на ім'я Девід.

— А за що?

— Он він перед тобою, в нього й запитай.

Джон ізнову пхнув чоловіка ногою в обличчя:

— Гей ти, піднімайся! Що ти там пакоїв у гуртожитку?

Чоловік важко підвівся. З рота і носа в нього юши-

ла кров. На вигляд йому було вже за п'ятдесят років. Ще майже нові сорочка та шорти кольору хакі висіли на ньому, геть подерті. Стерши кров з обличчя, він витер руку об одіж.

— Тебе питають — ти що, не чув? — гарикнув Джон, загрозливо підсунувши кулака до чоловікового носа.

— Вони кажуть, буцімто вчора ввечері, миючись під душем, я співав заборонену пісню.

— Ну, а ти, звичайно, це заперечуєш!

— Так я ж знаю — я не співав...

— То чого ж вони кажуть, що співав?

— Ось цього я й не зрозумію ніяк.

— Цебто ти маєш нас за дурнів — гадася, ми не здатні дізнатися, хто співав, а вміємо тільки звинуватити тебе в тому, чого ти не робив?

— Ні, я цього не казав, я...

— Що — ти?

— Поліцейські правду кажуть: учора хтось, миючись під душем, таки насвистував оту пісеньку — я сам чув, але хто то був, не знаю.

— А твій що накоїв? — запитав Девід у Джона.

— Ну, сюди ти краще свого носа не встромляй, — відказав Джон. — Ним займається Райт. А ще, слухай, чого тільки не буває — може, колись цей хлопець стане моїм родичем: раптом, уяви собі, в нього знайдеться красуня-сестричка!

То був жарт, але він, здається, підказав Джонови певну думку. Він підійшов до Алексію й наказав йому вивернути кишені. Той виклав на лаву гаманець, кілька листів, записник і дрібні гроші. Джон перегорнув записника, але не знайшов нічого цікавого. Тоді розкрив гаманець.

— Гей! Ану, погляньте-но сюди! Що я вам казав! — покликав він обох поліцейських, показуючи їм фото Джой.

— А звідки ти взяв, що це сестра, — може, то його дівка? — запитав другий поліцейський.

— Бо він сам мені казав, що в нього є сестра. Слухай, ти, оця на фотокартці — твоя сестра? — повернувся Джон до Алексіо.

— Аякже.

— Що аякже? — визвірився на хлопця Девід.

— Це моя сестра.

— Я ж тобі казав, що сестра!

В цю мить на порозі з'явився Райт. І самовпевнені, нахабні поліцейські враз перетворились на шкідливих хлопчаків, спійманих на гарячому.

— Алексіо! — Райт жестом покликав хлопця за собою. Той похапцем позапихав до кишень куртки свої речі. Джон повернув йому фотокартку. Тим часом Райт, насвистуючи якусь пісеньку, вже віддалявся коридором. Джон підтюпцем випередив Алексіо і запитав у Райта, чи не потрібна його допомога. Райт грубо відказав, що не потрібна. Джон повернув назад і, проходячи повз Алексіо, підморгнув йому. Райт уже чекав біля відчинених дверей. Коли Алексіо підійшов, він аж надто театральним жестом запросив його у двері. Алексіо ввійшов, та на порозі раптом зупинився й поглянув на Райта, ніби питаючи щось.

— Заходьте, заходьте, містере Шонга, — насмішкувато сказав той і підштовхнув Алексіо в спину. Кімната була повна-повнісінька — самі лише білі поліцейські! Дивно, що крізь відчинені двері він не почув їхніх голосів раніше. Від несподіванки серце Алексіо тьохнуло й закалатало так, наче збиралося вискочити з грудей. Його кинуло в жар, і стали підгинатися коліна. І не дивно, бо тільки-но Райт витяг хлопця на середину кімнати, білі люди всі разом заходились обкладати його добірною лайкою. Найпаскудніші слова, мерзенні образи посипалися на нього з усіх боків.

— Ніггер немитий! Смердючий недоносок! Не доведеться тобі більше спати з Сарою, тією білою сукою, байстрюк ти черногузий! Собаче лайно! Задрипаний комуніст! Убив собі в довбешку, що розумніший тут за всіх! Еге ж! До Москви коли ідеш? Га? Відповідай, як тебе питають! Негритос недоумкуватий! А Пол, мабуть, тільки баньками блимав, як ти з тою сучкою злягався?! Еге ж? А нам тільки й клопоту, як оце возитися тут з тобою!

Галас дедалі наростав. Здавалося, цьому не буде краю. Алексію вже нічого не міг уторопати — він розрізняв лиш окремі огидні слова. Кілька поліцейських схопили його й почали жбурляти один до одного. Райт кинувся до них і заступив хлопця.

— Ану, годі! Дайте йому спокій! — крикнув він, удаючи, ніби щиро захищає Алексію. А той справді дуже налякався — це було ясно всім, варто б тільки глянути на його посіріле обличчя.

Раптом двері розчинилися, й шарварок умить стих. Поліцейські, мов хор учнів недільної школи, один за одним потяглись до виходу. Останнім виходив Райт. На порозі він зупинився і, показуючи на перекинутий кошик для сміття, звелів Алексію:

— Підбери оте все і повкидай назад.

— Не буду. Я поки що не в'язень, — рівним голосом відповів той.

Почувши такі слова, Райт сторопів. Та й сам Алексію не був упевнений, проказав він ті слова чи лише подумав.

— На твоєму місці я б не розпатякував, а робив, що кажуть! — врешті визвірився на нього Райт. — Ти, здається, ще не розумієш, куди потрапив. — І пішов, зачинивши за собою двері.

Лишившись сам, Алексію якийсь час вагався — підбирати сміття чи ні, але кінець кінцем вирішив нічого не чіпати. Повільно роззирнувся довкола.

В дверях позад нього клацнув замок, перед тим вони були лише причинені. Крізь широкі вікна Алексіо бачив будинки на протилежному боці вулиці. На стіні між вікнами самотньо висів великий календар. Зате справа і зліва стіни були обвішані збільшеними фотознімками Райта, які відображали різні етапи його просування вгору від самого початку служби в Британській південно-африканській поліції. Причому більшість фотографій зображували Райта в дії. Ось він спускає німецьку вівчарку на купку африканських дитлахів. Ось Райт, з автоматом, на даху «ленд-ровера» під час патрулювання на вулицях африканського кварталу. Ось Райт, піднісши над головою гумовий кийок, наздоганяє чорношкіру жінку. А ось іще: цього разу він щось записує на магнітофон і в записник під час мітингу африканців — напевне, у Дженнінг-холі в Хайфілді. І знову Райт — серед чорношкірих поліцейських-резервістів. Алексіо не встиг оглянути всю «галерею», бо до кімнати хтось увійшов. Це був Стір. Під пахвою він тримав папку, а в зубах сигарету. Своєю подобою він сильно скидався на бульдога. Ледве Стір проказав перших кілька слів, як Алексіо точно визначив з його вересливої вимови, що за походженням він — бур.

— Г'кей, мені треба взяти в тебе деякі свідчення. Прості відповіді на прості запитання. Г'кей?

— Так.

— Так, сер!

— Так, сер,— повторив за ним Алексіо.

— І дівися мені, не кругі, і'кей?

— Не буду, сер.

Стір сів за друкарську машинку й почав ставити Алексіо стандартні запитання. Ім'я. Прізвище. Рік і місце народження. І таке інше.

— А тіпер зачекай, зараз прийде бос Райт, і'кей?

Стір вийшов, і Алексіо знову лишився сам. Він думав про Пола й Сару. Що з ними? Він досі не розумів, чого його сюди привели. Невже справді гадають, що він спав із Сарою?! Дуже хотілось їсти. Алексіо здавалося: ще трохи, і він зомліє від голоду. Хлопець саме розмірковував, чи не попаде йому, якщо він сяде на стілець, коли до кабінету ввійшов Райт.

— Хто-небудь приходив завести на тебе справу?

— Так, сер.

— Добре,— сказав Райт, сівши за стіл.— Виходь сюди, стань переді мною і відповідай. Коли ти маєш їхати до Москви?

— До Москви?

— Так! До Москви!

— Я вперше чую, що збирався їхати до Москви.

— Ну, досить. У мене нема часу слухати твої брехні. Нам і так усе відомо, тому чим раніше ти почнеш говорити правду, тим краще для тебе. Зрозумів? Ти вже й так добряче влип, любий мій. Тож не крути й відповідай, коли ти повинен був їхати до Москви? Якого числа?

Алексіо глибоко зітхнув.

— Кажу ж вам — то щира правда. Ні про яку поїздку до Москви я нічого не знаю.

Райт зміряв його презирливим поглядом.

— Нам обом — і тобі й мені — добре відомо, що ти збирався саме до Москви. І це я тобі зараз доведу. Доведу, що тобі це відомо, але тоді ти пошкодуєш, що не сказав мені сам.

Райт розкрив папку, яку залишив Стір, вийняв звідти якогось листа й почав читати:

Шановний сер!

Цим повідомляємо, що на Ваше ім'я отримано оплаченого квитка до Москви через Лондон. Щоб замовити місце на відповідний рейс, Вам

досить у зручний для Вас час зателефонувати до нашого офісу або ж завітати особисто. Наперед вдячні за звістку, що Ви отримали наше повідомлення.

З повагою
Генеральний директор
Агентства цивільної авіації

— Ну як? Тепер ти будеш божитися, що цього листа ніколи і в очі не бачив?

— Ні...

— Отже, ти його одержав?

— Ні, сер.

— Брешеш! Якщо ти не будеш говорити правду, я випишу тобі «лікування». Знаєш, що це таке?

— Ні, сер.

— Повір мені, краще тобі й не знати. Інакше проклянеш той день, коли народився на світ.

— Пробачте, сер, а на яку адресу мені прислали цього листа? — спитав геть спантеличений Алексію.

— От це саме я й хочу від тебе дізнатися! І ти тут не для того, щоб ставити мені питання! Так ти будеш говорити чи ні?

Алексію глибоко зітхнув і прошепотів:

— Я все розкажу.

— Оце вже добре! Дуже добре! Тож починай, я слухаю.

— Але я нічогосінько не знаю...

— Алексію, з усіх брехунів, яких я бачив на світі, ти — найбільший. Навіть раз у житті не можеш сказати правду... Навіщо ти писав заяву про закордонний паспорт?

— Бо я хочу поїхати вчитися до Англії.

— Цю байку я чув уже багато разів. А чим тебе не влаштовує школа, де ти навчався? Чому ти обов'язково хочеш кудись поїхати?

— До мене весь час навідується поліція. Я не можу...

— Це й не дивно. Ти сам у всьому винний — постійно порушуєш порядок: ось і тепер — ти тільки поглянь, в яку халецу вскочив. Хіба розумні люди так роблять? Ну? Відповідай!

— Ні, сер.

— От бачиш, не такий ти вже й розумний, як тобі здається... Ти спав із Сарою — з місіс Девіс?

— Ні, сер.

— Ти знаєш, що таке невинуватий брехун?

— Знаю, сер.

— Це ти, Алексію! Ми маємо фотографії, на яких ти з нею в ліжку.

— Це неможливо, сер.

— Ти хочеш сказати, що не хотів би переспати з білою жінкою? Признайся, якби біла жінка попросила тебе лягти з нею в ліжку, невже б ти їй відмовив?

— Я про це якось ніколи не думав, сер.

— Брешеш, мерзотнику!.. Ти член Африканської партії?

— Вона заборонена, сер, і було б злочином...

— Це я й без тебе знаю. Ти був її членом, коли її розігнали?

— Був, сер.

— А чого ти туди попхався? Навіщо тобі політика?

Алексію не відповів, але розмова точилася далі. Він сам просив партію про стипендію чи йому запропонували? Авжеж, просив. Коли? Три роки тому. Добре, стипендія — то вже давня справа. А зараз Райт хотів знати одне — коли Алексію має їхати до Москви; а ще імена тих, хто організовує «програму зарубіжних стипендій». Алексію повторив те, що говорив раніше: ні про яку поїздку до Москви він нічого не знає, і про «програму» також. Тоді якого біса він просив видати йому закордонний паспорт? Щоб

поїхати до Англії. А! Знов ця дешева баєчка, вигадана, щоб увести в оману уряд. Ну, що ж, тоді Райт сам розкаже Алексію, як воно все було насправді. Алексію, ясна річ, комуніст; цим і пояснюється його дружба з такими комуністами, як Пол та Сара Девіси. І єдина його мета — це поїхати до Росії, стати там «справжнім комуністом», навчитися військової справи, а потім повернутись назад до Родезії і вбивати ні в чому не винних людей. Алексію знає, що уряд не любить комуністів, тому й вигадав цю казку про навчання в Англії. Але хіба він не розуміє, що Райт теж не дурний?? Жалюгідний боягуз! Кретин! Хай тільки спробує сказати, що все було не так! Що? Справді — не так? Алексію повинен зрозуміти, що поки він тільки збирається одержати військову підготовку, а не почав її насправді, то ніякого злочину він ще не вчинив. А завдяки розумним і вправним діям поліції він і не отримає такої підготовки. Тож і виходить, що його врятовано від страшної біди, і він, дурень, за це повинен бути вдячний. Зараз же від нього вимагається лише написати, що все, сказане Райтом,— правда, і поставити свій підпис. Після цього Райт його відпустить. Що — Алексію не може цього зробити? Ні! Він це зробить. Якщо, звичайно, хоче повернутись додому. Між іншим, Пол із Сарою вже чекають його надворі. Чим швидше він напише, тим раніше його відпустять. Зараз пів на другу. Райтові час іти обідати. Джон принесе Алексію щонебудь поїсти, а чого б він хотів випити? Молока? Гаразд. Он там папір і ручка. Алексію зможе все це написати, поки їстиме. Він може сісти.

І Райт вийшов із кімнати.

Від голоду і втоми Алексію ледве тримався на ногах. Його всього трясло. Він опустився на стілець, але ні про що інше, крім їжі, думати не міг. Здавалося, минула ціла вічність, перш ніж з'явився Джон

із маленьким пакетиком смаженої картоплі та пляшкою молока. Він щось говорив, та Алексію не чув його: накинувся на їжу, мов голодний звір. Покінчивши з картоплею і молоком, Алексію дістав сигарету. Треба добре обміркувати все, що сталося з ним сьогодні. Але, попоївши, він почувався так хорошо, що всі недавні події здалися далекими, майже нереальними.

— Дай мені її адресу... будь ласка. Якщо даси, обіцяю: я допоможу тобі виплутатися з цієї халепи, — говорив Джон.

— Чію адресу?

— Твої сестри. Ну дай. Будь ласка.

— Ти ж навіть не знайомий з нею.

— От я й хочу познайомитись. Як її звуть?

Алексію з насолодою затягнувся і кілька секунд щось обмірковував. Потім запитав:

— А ті білі, чоловік і жінка, що ви їх привезли сюди разом зі мною, — вони ще тут?

— Тут, — відповів Джон.

— Можна мені з ними поговорити?

— Ні, цього я тобі дозволити не можу. Це заборонено.

— Ти хочеш знати ім'я й адресу моєї сестри?

— А звідки я знатиму, що вони справжні?

— А який мені сенс тебе обманювати? І взагалі, якщо не віриш мені — навіщо просиш?

— Все одно я не можу дозволити тобі говорити з ними. Мені перепаде од містера Райта.

— Ти можеш піти зі мною до вбиральні, а коли я звідти вийду, ти трохи затримасься... Якщо ж Райт повернеться і застане мене з ними, то ти завжди можеш сказати, що...

— Добре. Давай ім'я й адресу.

— Ні, зараз тільки ім'я, адресу потім.

— Ну, то як її звуть?

— Джойс.

— А чому я повинен тобі вірити? Покажи записника. Там є її ім'я?

Алексію вийняв фотокартку Джой і показав Джонові зворотний бік. Джойс підписала картку, коли дарувала її Алексію.

— Давай адресу.

— Потім.

— Раз так, нікуди я тебе не поведу.

— Я ж сказав, потім дам.

— Ну, гаразд. Ходім.— І вони вийшли з кімнати.

З усього було видно, що Пол страшенно збудився. Він сидів у коридорі один, без Сарі. Побачивши Алексію, схопився на ноги.

— Нарешті, чортяко! А я думав, вони тебе вже ніколи не випустять! — радісно вигукнув Пол. Він гадав, що Алексію звільнено.

— Ні, я йду до вбиральні. Мене не відпустили, і, гадаю, не скоро відпустять.

— Повинні відпустити. Бредшоу обіцяв.

— Хто такий Бредшоу?

— Мабуть, тутешній комісар. Він — англієць, — відповів Пол. І оте «він — англієць» прозвучало в його вустах так, ніби це була найпевніша гарантія.— А що в тебе питали?

— Все, що завгодно, починаючи з того, чи я часом не комуніст, і кінчаючи тим, чи не сплю я з Сарою.

Пол од душі розсміявся.

Джон захвилювався і почав їх квапити.

— Алексію, — сказав Пол, — ти не хвилюйся. Якщо до пів на п'яту тебе не випустять, я приведу адвоката. Все. До зустрічі.

Коли Джон з Алексію вийшли з убиральні, Пола вже не було.

— Не дуже сподівайся на те, що він тобі говорив, — промовив Джон, ведучи його назад до кімнати.— Містер Райт може не дозволити адвокату

зустрітися з тобою.— В цю мить із-за сталевих дверей з'явився Райт. Він побачив їх, коли вони вже переступали поріг.

— Джоне! Куди це ви ходили?

— До вбиральні, босе,— відповів Джон, обернувшись на голос і закликавши, наче за командою «струнко». А потім помарширував до кімнати-вартівні.

Алексіо вже встиг сісти, коли до кабінету ввійшов Райт з піджаком, перекинутим через плече.

— Де воно?

— Що, сер?

— Твоє свідчення.

— Ніякого свідчення немає, сер.

— Немає?! Ну, хлопчику мій, ти таки справді не уявляєш, в яку халецу вскочив. Загруз у лайно по самісінькі вуха, а ще смієш мені казати, що свідчення нема. Ти просто нічого не розумієш! Ні-чо-го не розумієш!

Зненацька Райт лягнув хлопця долонями по вухах. Алексіо мимоволі вилаявся. Він не лаяв Райта, він просто вилаявся. Але той достоту оскаженів і кинувся на нього з кулаками. Хлопець бігав по кімнаті й спритно ухилився від ударів. Тоді Райт вискочив за двері і, мов скривджене дитя, покликав на допомогу Джона. Той прожогом влетів до кабінету.

— Вниз його, і дай йому так, щоб він ладен був написати й підписати все, що завгодно. Тільки дивись мені — щоб усе як слід!.. Зрозумів?

— Побачите самі, босе.

Джон повагом підійшов до Алексіо й наказав йому йти за собою. Та тільки хлопець рушив з місця, як він, несподівано розвернувшись, уліпив йому такого ляпаса, що Алексіо опинився на підлозі. Джон замахнувся ногою, цілячи йому в обличчя, але не вдарив, бо Алексіо закрити голову руками. Тримаючи ногу

в кількох сантиметрах од голови, Джон дочекався, поки хлопець прибрав руки, й лише тоді копнув його носом. Потім схопив за руку й потяг із кімнати.

— Джоне! — гукнув навздогін їм Райт.

— Слухаю, босе.

— Його обшукали?

— Ні, босе.

— Тоді давай його сюди й обшукай тут. А після того лиши його самого — хай напише свідчення, — сказав Райт і вийшов геть.

— Послухай, хлопче, — заговорив Джон. — З містером Райтом краще не жартуй. Він тут велике цабе. Розкажи йому все, що він хоче. Бо всього лише два тижні тому там, унизу, за його наказом одного чоловіка забили на смерть... І вибачай, що я тебе вдарив. Я мусив, нічого не поробиш. Ну, то як із адресою?

Алексіо заперечливо похитав головою. Джон сподівався знайти що-небудь у записнику, але шукав марно — там адреси Джой не було, бо обидві її адреси, в Макосі і в Хараре, він знав напам'ять.

— Мені треба писати свідчення, — сказав Алексіо.

— Як ти напишеш усе, що вимагається, тебе сьогодні ж відпустять. А я чекатиму тебе на автобусній зупинці і проведу додому. Мені дуже хочеться познайомитись із твоєю сестрою.

— Згода, — сказав Алексіо і сів писати. Та тільки Джон вийшов з кімнати, він шпурнув ручку на стіл і помацав рукою розпухле обличчя. Тоді запалив ще одну сигарету і став чекати Райта, який не приходив дуже довго. Він з'явився знову десь аж через півтори години.

— Написав свідчення?

— Ні, сер.

— Тепер це вже не має значення. Сталася жахлива помилка... Ти — не той хлопець, якого ми шукаємо. Так що вибачай. Збирай свої речі і йди. Твої

друзі чекають на вулиці. Ходімо, я тебе виведу до воріт.

Алексію і Райт вийшли в коридор.

— Тебе, здається, не фотографували і відбитки пальців теж не взяли?

— Ні, сер.

— Ну, сьогодні вже пізно, — глянувши на годинника, сказав Райт. — Усі, хто сюди потрапляє, мають бути сфотографовані й мають лишити в справі відбитки пальців. Тому завтра вранці о пів на дев'яту ти мусиш бути тут. Рівно о пів на дев'яту. Ясно?

— Ясно, сер.

— І дивись: не прийдеш або запізнишся — матимеш неприємності. Ну, все, йди, — підштовхнув він хлопця на вулицю.

Коли Алексію вийшов з управління, сонце вже сідало. Він роззирнувся довкола, шукаючи Пола і Сару, але їх ніде не було видно. Від утоми хлопець ледве тримався на ногах. І куди ж тепер їхати — до Джойс чи відразу додому, гарненько обмислити завтрашній візит до поліції? То не іграшки: чогось вони все-таки від нього хочуть. Він зважив, що коли поїде до Джойа зараз, то примусить хвилюватись і її. Краще вже завтра, після того, як побував тут, а зараз — додому, в Муфакосе. Алексію рушив до автобусної зупинки. Раптом йому на плече лягла чиясь рука. Алексію злякано озирнувся. Перед ним стояв Пол.

— Ти, мабуть, дуже стомився?

— Мені наказали знову з'явитися сюди завтра вранці, о пів на дев'яту.

— Навіщо?

— Райт сказав — мають зняти відбитки моїх пальців і сфотографувати мене. Тільки мені не віриться, що цим усе скінчиться.

— Та ну ж бо! Гадаю, він не бреше, бо інакше чого б йому було тебе відпускати сьогодні? А зараз

ходімо повечеряємо до нашого приятеля Джона. Ти його мусиш знати — він теж англієць, справжній тобі Джон Буль. Там ти нам про все й розповіси.

— Пол, я дуже стомився. Мені б тільки скоріше додому та лягти спати.

— І навіть повечеряти не хочеш? А потім ми б одвезли тебе до Мукафосе.

— Ні. Поїду додому.

Наступного дня о восьмій годині ранку Алексіо вже заходив до будинку Центрального управління розслідувань. Чекати довелось у тій самій кімнаті, що й напередодні. Там він просидів аж до десятої години. Райт десь затримався — або навмисне примушував хлопця чекати.

Аж ось до кімнати зайшли відразу четверо: Райт, Бонга, Фрімен і Райтів помічник Джон.

— Зараз поїдемо до Мукафосе, — сказав Райт. — Візьмеш із собою одяг і що там тобі ще потрібно. За наказом міністра юстиції тебе як порушника правопорядку, політичного агітатора й комуніста відправляють на три роки в табір для неблагонадійних. Усі необхідні папери оформимо, як повернемося із Мукафосе.

Алексіо не промовив ні слова. Він лише жалкував, що з'явився сюди сам, а міг же непомітно зникнути ще вчора ввечері, адже йому це не раз спадало на думку!

Четверо поліцейських разом з Алексіо спустилися сходами до гаража, сіли в білий «Остін Вестмінстер» і рушили в путь. Спереду за кермом сидів Фрімен, поруч із ним Райт. Всю дорогу вони теревенили між собою про якихось приятелів та родичів. На околиці Мукафосе Фрімен почав було питати в Алексіо дорогу, але Райт сказав, що покаже йому сам. Машина зупинилась перед будинком. Хлопець відімкнув двері і впустив агентів особливого відділу. А за якусь

годину вони винесли з будинку цілий ящик листів, фотокарток, нотаток, газетних вирізок та інших паперів, які знайшли там. Частина з них належала Алексію, а більшість — господарям оселі.

Алексію мав таке відчуття, ніби його зараз заколюють живцем. Йому вистачило п'яти хвилин, щоб покидати до валізи свої речі. Після того вони вирушили назад. В управлінні юнакові зачитали наказ міністра юстиції, запитали, чи не скаржиться він на здоров'я, і показали, де поставити свій підпис.

Опівдні Фрімен, Бонга і ще один поліцейський-африканець, на ім'я Джордж, уже везли Алексію до Гвело, що в трьохстах милях од Солсбері. Всю дорогу його тримали в наручниках. До місцевої філії Центрального управління розслідувань прибули лише після шостої вечора.

— Джордже, зареєструєш його, — наказав Фрімен.

— Слухаюсь, босе... До якої графі накажете його записати?

Фрімен кілька секунд чухав потилицю.

— «Імміграція». Хай його відведуть до спецкамери. Якщо там хтось є, хай переведуть їх до іншої. Зрозумів?

— Так точно, босе.

Алексію повели до підвалу, наказали повиймати все з кишень, зняти піджак, черевики й шкарпетки. Потім Джордж сам одімкнув камеру й заштовхнув туди хлопця. Масивні двері з брязкотом зачинилися.

Цікаво, є тут ще хто-небудь? Тю, дурню! Ти ж на власні вуха чув, як Фрімен наказував Джорджеві, щоб звідси всіх кудись перевели. Навіть вікна немає! А в тюремних камерах мають бути віконця — хай десь угорі, хай маленькі, хай заграбовані. Який морок! Тут навіть чуття рівноваги втрачаєш і неспроможний рухатись прямо. Невже я такий страшний злочинець? Стривай, а який же злочин я вчинив?

Ну, ти даєш, хлопче! Та тобі від злості шаленіти треба! Ти ж певен, що ніякого злочину за тобою нема. Ні, лайно ти, а не людина! Це вони — злочинці! Вони нізащо вбили Сема. Нізащо! Просто так, мимохідь. І він, мабуть, не перший і не останній. Вони й тебе можуть убити. А може, і вб'ють... Так, веселого мало. Ну, а сюди мене навіщо вкинули? Щоб залякати? Чи, може, хочуть, щоб я збожеволів? Це було б жахливо! Ні! Треба все добре обміркувати. Чи вони можуть звинуватити тебе в тому, до чого ти не маєш ані найменшого відношення? Ну-ну, а ти ж уважав себе за розумника! Тепер ти ще почнеш патякати, наскільки все це безчесно! Невже ти гадаєш, що якби ти був білим — та зрештою яким завгодно, тільки не чорним,— то сидів би тут?! Овва! Але не про це зараз ідеться. Хіба ж можна так вирізняти власні перипетії з-посеред злигоднів усіх тих, хто існує поруч? Зачекай. Тут все-таки щось повинно бути. Невже ця темниця — порожній кам'яний мішок? Треба все обмацати. А що як вони за тобою слідкують? В такій темряві?! Багато ж вони побачать! А втім, є якісь спеціальні прилади... Ні, краще посидіти на місці.

Еге, та ти вже налякався. За якихось п'ять хвилин! Ти — боягуз. Так, це правда. Але ж ніхто не знає, де я. І що зі мною коїться. Зовсім ніхто. О Боже, як хочеться палити! Ні, треба взяти себе в руки. Звичайно, сидіти тут — приємного мало, але подумай, навіщо замикають людей у темряві? Пригадай-но лікаря Манета з «Повісті про два міста» Чарльза Діккенса. Він сидів у Бастилії. Хіба у нього в камері було якесь світло? Проте — яке це має значення? Він все одно збожеволів. А як довго протримася ти, це вже залежить од тебе. Отже, не втрачай голови. Не ти перший, не ти останній. І збудовано цю темницю не для тебе особисто. Зате коли вийдеш

звідси, зможеш називати себе «Алексіо Шонга ДВ (дипломований в'язень)». Якщо, звичайно, вийдеш. Тож не будь дитиною. Тьху, яка гидота! Так ось звідки цей сморід! Чиє це лайно? Нехай би хоч було моє власне, а отак — то вже занадто! До речі, а як тут годують? А що коли мені раптом знадобиться лікар? Скажімо, в мене епілепсія? Що тоді? Гадаєш, їм не байдуже, як навіть я тут і здохну? Ні, рано чи пізно, а комусь таки доведеться за це відповісти! І до біса превелебного отця Коупа з його проповідями! «Підстав другу щоку»... Що б там не було, а вони мені, будьте певні, за все заплатять сповна! Бо ж усе це зроблено навмисне. А то тільки прощай кожному та прощай! Мовляв, усі шляхи ведуть у загробне царство... Ну, коли на тому світі мене попросять прощати, то буде інша річ, а поки що потрібно придумати, як вибратися звідси. А як не вдасться вислизнути, то нічого не поробиш. Сидітиму тоді тут і вирішуватиму проблему походження Всесвіту. «Леді й джентльмени, перед вами та людина, яка, сидячи в тюрмі, в одиночному ув'язненні, першою знайшла відповідь на питання, звідки пішов наш світ! У неї не було ні паперу, ні ручки — навіть олівця! Вона перебувала у суцільній темряві!» Почуття гумору — це, звичайно, чудово. А якщо серйозно? Скажімо, поталанить вибратися звідси — що далі?.. Найкраще було б узагалі чкурнути з цих країв. Еге ж, перевдягтися в жіночий одяг, на велосипед — і до кордону! А дорогою вдавати з себе глухонімого. Ні, Алексіо, ти таки невиправний дурень. А що то за історія з квитком до Москви? Припустимо, що це правда. Хто ж у такому разі замовив той квиток? Партія? Ні. Цього не може бути. Тоді б поліція обов'язково почекала, поки я його отримаю. Отже, це липа. Гадали, що ти ввіймаєшся на цей гачок. Ідіоти!

...Скільки я проспав? Спина болить. І їсти страх

як хочеться. Дивно, що в цьому жахливому місці міг приснитися гарний сон. Колись я перепоїв його Джойс. Вона така... Цікаво, котра зараз година?

Нічого, рано чи пізно вони виведуть мене кудись на допит. Не будуть же допитувати тут! Тільки уявити собі — білий нюхає екскременти та сечу чорного! Хоч би поїсти принесли абощо? І палити хочеться, аж вуха пухнуть. Мамо... Її вже немає. А хотілося б знати все-все про те, як вона жила. Що хорошого бачила протягом того мізерного проміжку часу між народженням і смертю, що називається життям? Але хіба ж це життя? Саме лише жалюгідне існування, як не поглянь. Навіть лікарня, місце, де людей мають рятувати від смерті, її не врятувала. Якби не пішла туди, то, може, й досі була жива... А Джой подобалась їй. Між іншим, який сьогодні день? Джой буде чекати на мене в понеділок. Спробуємо вирахувати. Забрали мене в четвер. Сюди привезли в п'ятницю. Після того я засинав і прокидався. Скільки — чотири чи п'ять разів? В тім-то й лихо, що це мені нічого-сінько не дасть. Слухай, а може, вони там узагалі про тебе забули? О Боже, як пити хочеться! Взагалі я щось занадто терплячий. Якщо найближчим часом мені не принесуть їжі та питва, я їм тут таке влаштую!.. А може, вони тільки того й чекають? Ну й бай-дуже. Це ще не означатиме, що я збожеволів.

...Ось і я вперше в житті вбив людину — вві сні, звичайно. Ти говориш так, ніби виправдовуєшся, що, мовляв, тільки вві сні. А все ж дітей я не вбивав. Моя біда в тому, що я добрий... Цікаво, скільки людина може витримати без води? Три дні? Чи три тижні? Дивно, що я здатний щось бачити в цій темряві — вона ж бо відрізняється від того мороку, який настає, коли заплющити очі.

Алексію Шопга лежав на цементній підлозі, підклавши під голсву руки. З полону тих заплутаних,

бентежних думок його вирвав несподіваний дзенькіт ключів — хтось відмикав двері до камери. Алексіо підвів голову, і його засліпило тьмяне надвечірнє світло, що ледь пробивалося крізь прочинені двері. Він затулив очі долонею. Брязнули бляшанки.

— Який сьогодні день? — запитав він, не розплющуючи очей.

У відповідь грюкнули, зачинаючись, масивні двері. Алексіо був уже вклався знову, коли йому сяйнуло, що це ж йому, мов собаці в буди, кинули якусь їжу, чи хоч би воду в бляшанці. Хотів підвестися на ноги, та передумав. Краще вже доповзти до дверей — хоч ногою не зачепиш. Він досить швидко намацав відерце й опустив туди руку. Вода! Вхопивши відерце тремтячими руками, Алексіо пив довго і жадібно, як спрагла тварина. Трохи води пролилося. «Бач, який марнотрат», — подумав він і раптом схаменувся: невідомо ж, коли принесуть іще. Опустивши відро, спробував рукою, скільки води там лишилося. Чималенько, та все одно краще лишити на потім. Не пам'ятаючи, де стояло відро з водою, Алексіо став навпомацки, мов сліпий, шукати бляшанку з їжею.

Він напевне чув, що об підлогу дзенькнули дві бляшанки. Значить, у другій має бути їжа. Де ж вона? Обережно. А що як друга бляшанка порожня? Тоді кінець! Мені й так уже кепсько. Кажуть же люди, що пити натще шкідливо. І, мабуть, не тільки спиртне! Так, спокійно, спочатку знайди стіну. Добре. Тепер шукай двері — вони мають бути десь поряд. От чорт, а я чув, ніби люди страждають, коли їх зачинити в тісному-тісному приміщенні. Та вони просто не розуміють, яке то щастя... Садза! Я так і знав, що вона десь тут. Ого, та ще й з бобами! Тільки дивись не умни все зразу. Може, порахувати боби й розділити їх на кілька порцій? Так і зробимо. Один, два... Три... Ні. Це вже я зовсім дурію. Візьму один

шматок і п'ять бобів. Ось так. Ну що ж, непогано. Це вже про щось говорить. Хоча б про те, що мене тут не забули. Годують — значить не хочуть дати тобі здохнути, значить ти ще потрібен їм живий. Це чудово! На якийсь час можна заспокоїтись, не думати про смерть. Але навіщо ти їм? Спробуй-но, здогадайся! А як знатимеш, чого від тебе хочуть, то вирішиш, що робити. От тоді я скажу, що ти хлопець хоч куди! Словом, не впадай у відчай. Тим паче, що й думати багато не треба. Власне, ти вже знаєш, як тобі поводитись. А втратиш надію — вважай, пропав... Давай так: прийде в голову двадцять п'ять хороших ідей або ж дорахуєш до семи мільйонів — отримаєш шматочок садзи. Починай.

Прийшли по Алексію й забрали з чорної камери, коли надворі вже вечоріло. Оскільки дивитись на світло він не міг, Джордж мусив підтримувати хлопця під лікоть, ведучи через усе подвір'я до контори.

— Який сьогодні день, сер?

— Понеділок.

— Що?.. Я хотів сказати, котрий понеділок?

— Як це — котрий?

— Ну, скільки днів я там просидів?

— Затули пельку! Попустиш трохи, і вони вже гадають, що їм усе дозволено. Чи, може, вважаєш, ти тут перший такий? Не хвилюйся, були й до тебе. Дехто навіть там і сконав.

— А куди ми йдемо? — запитав Алексію.

— Затули пельку, я тобі сказав! — нагримав на нього Джордж і завів до кабінету, де, розвалившись у кріслі, сидів Фрімен. Тепер Алексію вже міг на кілька секунд розплющити очі. Джордж підвів його до стільця й допоміг сісти.

— О'кей, сержанте. Можеш іти.

— Слухаюсь, сер, — відповів Джордж і вийшов.

На мить розплющивши очі, Алексію побачив у себе

перед носом підошви черевиків і нічого не зрозумів. Довелося знову зажмурити очі. А Фрімен затягся сигаретою і випустив дим юнакові в обличчя. Алексію нарешті второпав, що це Фріменові ноги — той поклав їх на стіл. Піджака на ньому не було, зате під пахвою стирчала кобура з револьвером, пристебнута поверх білої сорочки.

— А ти, Алексію, погладшав відтоді, як я бачив тебе востаннє,— почав слідчий.— Ну що, готовий до розмови?

— Так, сер.

— От і добре. То коли їдеш до Москви? — спитав Фрімен, забираючи ноги зі столу.

— Сер, якби я знав, якби я хоч що-небудь знав про поїздку до Москви, то, будьте певні, я б вам уже давно все розповів. Я не хочу...

— Ні, ти ще, я бачу, до розмови не готовий! Ти ще занадто впертий,— в'їдливо проказав Фрімен.

— Сер...

— Ти знов?! Оце бачив? — запитав він, наводячи на Алексію револьвер.— От я зараз зроблю дірку в твоїй дурній довбешці, і жодна душа ніколи не дізнається. Зрозумів чи ні?

Схоже було, що Фрімен не жартує.

— Зрозумів, сер,— відповів Алексію.

— Слухай мене, хлопчику. Так чи інакше, а я примушу тебе все розказати,— Фрімен підвівся з крісла.— Даю тобі останню можливість. Наступного разу я приїду сюди через два тижні, а це цілих чотирнадцять днів. Отже, тобі буде кінець! Тому якщо хочеш мені щось сказати, кажи зараз... Ну, то коли ти мав їхати до Москви?

— Якби ж я хоч щось про це знав...

— Ти мені не лишаєш вибору. Я змушений відправити тебе назад до камери. Тільки на їжу й воду більше не розраховуй. А на випадок, коли ти там

даси дуба, — що ж, прощавай, друже мій сердешний!

Алексію знову відвели до темниці.

Ну ти й дурень, Алексію. Страшений дурень! Цілих чотирнадцять днів... Чотирнадцять днів? Чому він так сказав? Що за цим стоїть? Ні, щось тут є. Такого без причини не скажуть. І ні їжі, ні води більше не дадуть? «А на випадок, коли ти там даси дуба, — що ж, прощавай...» Ні, не такий уже я дурний, як ви гадаєте, містере Фрімен! Не ви, а я — вільна людина¹. Запам'ятайте, мене звать Алексію Шонга. Ні! Моє ім'я — Чікомбореро Шонга. І навіть якщо нам випаде зустрітися лише на тому світі, я все одно вас уб'ю. Уб'ю, і хай потім сам Ісус Христос укупі з превелебним отцем Коупом скинуть мене в пекло! Хоч як би там було, вам усе одно не жити, любий мій містере Фрімен! Заждіть!

Ти ніколи не думав про самогубство? Дурниці, то не вихід. А може, вихід? Замовкни! Тут не місце філософствувати. Я бажав би лиш одного — щоб люди могли, натиснувши якусь кнопку, засинати й прокидатись, коли заманеться. От зараз добре було б відключити себе тижнів на два.

Ввечері того самого дня Джордж ізнову прийшов по Алексію.

— Сідай сюди, — майже дружелюбно запросив Фрімен, коли хлопця ввели до кабінету.

Алексію присів на стілець — бліда, майже безтілесна тінь.

— А знаєш, ти мені подобаєшся!

— Так, сер. Тобто я хотів сказати, що не знаю.

— Джордже! Сходи купи пиріжків із м'ясом, бананів і чогось попити.

Фрімен дав Джорджеві гроші, і той пішов.

— Ти хочеш помитися?

¹ Фрімен (Freeman) — вільна людина (англ.).

— Що ви, сер, це не обов'язково.

Алексію вже здогадувався, до чого йдеться.

— Як це не обов'язково? Людина повинна хоч зрідка митися. Алексію... Я хочу тобі допомогти виплутатись із цієї історії. Оскільки тепер нема кому платити за твоє навчання, я міг би взяти це на себе. Крім того, ти щомісяця отримував би від мене ще фунтів п'ятдесят на різні дрібниці. Звичайно, за це тобі доведеться час від часу навідуватись до мене. А особливо тоді, коли в тебе будуть цікаві для мене новини. Відмовитись від такої пропозиції з твого боку було б просто безглуздо.

— Сер, я не знаю, скільки я вже тут. У голові в мене все переплуталося. Звичайно, я можу сказати «так», аби лиш вибратися звідси. А коли опинюся на волі, можу передумати. І тоді знову, напевно, вскочу в халепу.

— Та ще й в яку!

— А з другого боку, я можу зараз відмовитися, а потім шкодуватиму... Я не знаю, що робити. Треба б усе це добре обміркувати. А сидючи в темниці, рішення прийняти важко.

— Тільки не думай, що ти здатний мене обдурити!

— Що ви, сер, хіба ж я можу хитрувати з вами...— Обличчя в Алексію було зовсім простакувате — він добре грав свою роль.

— Гаразд, я повірю тобі: подам рапорт, щоб скасували розпорядження про твій арешт. Але це буде не раніше, як через тиждень. А тим часом зробимо ось що: я вищушу тебе з ув'язнення негайно ж — мені надано таке право. І ти днів зо три поживеш тут недалеко в одного мого приятеля, я з ним домовлюся. А тоді скажеш мені, що ти там надумав. Тільки за межі подвір'я не виходити, тим паче не виїжджати нікуди без дозволу поліції. Доходить до тебе?

— Так, сер.

— Тоді йди. Зачекаєш у коридорі на Джорджа. А коли поїси та помиєшся, зайдеш до мене. О'кей?

— Спасибі, сер.

Алексію жадібно накинувся на їжу. Невже ще крок — і він стане інформатором? Йому здавалося, що то не хліб він ковтає, а власне сумління. Та він ще не зневірився в собі. «Помиєшся» означало, що на тебе вихлюпнуть відро холодної води — і все. Від такого миття Алексію відмовився. Незабаром він знову ввійшов до кабінету Фрімена.

Його відвезли за сім миль од Гвело, до школи Флетчер. Це була друга державна школа вищого ступеня для африканців. Алексію дуже здивувався, коли його помістили до шкільного ізолятора і сказали, що він має перебувати тут усі три дні, поки не приїде Фрімен. Заходити до ізолятора було «суворо заборонено» всім, навіть чорношкірій служниці, яка там порядкувала. Біля дверей поставили варту.

Приїхали туди вони втрьох: Алексію, Джордж і ще один чорношкірій поліцейський. Від того, що доводиться так поступатися своїми переконаннями, Алексію було не по собі, та він розумів, що в цьому становищі інакше не можна. По приїзді, коли вартувий зайняв свій пост біля дверей, Джордж зайшов до ізолятора разом із Алексію.

— Послухай мене, братику, — заговорив він. — Я поліцейський, це моя робота. Коли ти дивишся на мене, то бачиш лише мій мундир, а я ж іще й жива людина. Навіть коли ми, африканці, візьмемо гору, без поліції все одно не обійдемося. Я не хочу виправдовувати те, що ми робимо... ні. Але в більшості випадків я здатний розібрати, в чому винна та чи інша людина. Але іноді, от як тепер із тобою, я нічого не можу зрозуміти. Повір, мені дуже прикро бачити, що тут коїться. Ти навіть не уявляєш, яка мене злість бере! Чому, скажімо приміром, мій син, якщо йому

сильно хочеться, не може поїхати до Москви? Га? Чому він не може поїхати в Лондон, в Америку? Чому? Я б йому дозволив... І ти, будь ласка, мені повір: я справді хочу тобі допомогти! Скажи тільки, що треба, і я зроблю все, все, що буде в моїх силах.

Алексію не знав, що й думати. Допомогти йому Джордж, звичайно, може. І те, що він каже, скидається на правду, але чи можна йому вірити? Раптом це пастка? Цілком імовірно, що Джордж діє за вказівкою. Проте часу на роздуми в Алексію не було. Інформатором він нізащо не стане, отже, йому, як не крути, все одно загрожує небезпека. І він наважився ризикнути. Але починати якісь дії можна буде лише тоді, як Джордж на ділі доведе, що йому співчуває.

— Еге ж! Ти міг би мені допомогти.

— Тож я й хочу. Тільки скажи як?

— В тебе є машина?

— Є. Але прав немає.

Така відповідь давала якусь надію.

— А керувати вмієш?

— Вмію, — кивнув Джордж.

— Зможеш відвезти мене до Солсбері?

Джордж на хвилюк завагався, потім сказав:

— То дуже далеко. Але як потрібно, відвезу.

Алексію не знав, чому він повірив поліцейському. Щось підказувало, що Джорджеві слова щирі. І він заговорив чітко і впевнено, ніби давав вказівки.

— Коли ти завтра закінчуєш службу?

— О дев'ятій тридцять.

— А післязавтра?

— Теж. На цьому тижні я щодня закінчую о дев'ятій тридцять.

— Можеш дати мені свою адресу?

Джордж розказав, як його знайти. Він жив поблизу, в містечку Сенга — там було поселення для поліцейських-африканців.

— Як ти гадаєш, ми могли б виїхати ввечері в найближчі п'ять днів?

— Думаю, що ні... Але якщо ти хочеш звідси втекти, то часу в тебе зовсім обмаль. Можеш сховатись у мене вдома, там тебе шукати не стануть.

Джордж пішов, а Алексію почав зважувати доцільність усього ризикованого починання. Чи варто покладатися на цього поліцейського? Що не кажи, а це для нього єдиний шанс...

Звечора у п'ятницю Алексію ліг спати дуже рано. Завтра сюди приїде Фрімен. Він сподівається почути, що Алексію згоден стати інформатором.

Про те, як йому вибратися з ізолятора, вони з Джорджем не домовилися. І як поведеться з вартовим — теж. Може, доведеться й напасти на нього? Алексію ладен був, як прийдеться, навіть убити його. Тільки чим? Щоб даремно не сушити собі голову, він вирішив: хай буде, як буде! Хоча ока з вартового не спускав.

Приблизно через півтори години після того, як Алексію вклався спати, вартовий заглянув до кімнати, а тоді підійшов навшпиньках до ліжка. Алексію злякався, чи не затіває той щось лихе, й хотів було навіть запитати, чого йому треба, та передумав і натомість тільки міцніше склепив очі. Поліцейський кілька секунд пильно вдивлявся йому в обличчя, потім повернувся і так само навшпиньках вийшов з ізолятора. Розплющивши очі, Алексію не міг повірити в те, що вони побачили. На свій стілець під дверима вартовий не повернувся! Через хвилинку Алексію зірвався з постелі. Сьогодні ж п'ятниця! Тобто в Сензі обов'язково десь гуляють на вечірці — туди він, певно, і подався.

Хлопець спокійно одягнувся і тихенько пішов до вбиральні. Затамувавши подих, став ногами на сидіння унітаза й відчинив віконце, таке вузьке, що про-

лізти крізь нього було нелегко навіть такому худякові, як Алексію. Але це вже не могло його зупинити. Ще мить, і він сплигнув на землю під вікном. Дороги назад нема! Тепер він поза законом. Його поривало пуститися бігом, щодуху, але хлопець стримав себе й попрямував до Сенги повагом. По зоряному небу плив місяць і приязно освітлював йому путь — вузьеньку стежку, що звивалась поміж високих трав. То була незвичайна прогулянка. Дорогою йому зустрівся якийсь дідок. І хоч вони навіть не привіталися, старий несподівано сказав Алексію дивні слова:

— Синку, не озирайся ідучи, поки тебе не покличуть на ім'я, і не повертай, юначе, назад.

— Спасибі,— подякував старому хлопець, украй здивований тим напученням. Слова старого не йшли йому з голови всю дорогу до Сенги, аж поки він дійшов до будинку Джорджа. На стук виглянув сам хазяїн.

— Поїхали, Джордже,— промовив Алексію так упевнено, ніби між ними це було давно вже домовлено.

— Ти що, п'яний? — запитав Джордж.

— П'яний?

— Добре, зайти на хвилинку.

— У нас зовсім немає часу, ти ж знаєш.

— Так, так, звичайно.

Джордж зайшов до будинку, одягнув піджак і, гукнувши щось дружині, вийшов надвір.

— Де твої речі? — пошепки спитав він.

— У мене нічого немає,— коротко відповів Алексію.

Було помітно, що Джордж трохи боїться його. Виїхавши із Сенги, вони не промовили жодного слова аж до самого Гвело. Там Джордж доїхав до місцевої контори Центрального управління розслідувань і повернув ліворуч. Біля бензоколонки їм наповнили

бензином бак, перевірили мастило, підкачали колеса й помили вітрове скло. Джордж розрахувався, запустив двигун і вивів машину на дорогу до Солсбері.

Та не встигли вони від'їхати від Гвело й на п'ять миль, як їх зупинила поліція. Тут був контрольний пункт.

— Куди це ви так поспішаєте? — запитав білий поліцейський. — Ану, покажіть права!

Джордж порився в кишені й витяг якісь папери.

— Ось, сер, — подав він документ.

Чоло в нього вкрилося рясним потом. Раптом він спохватився:

— Ні, ні! Вибачте, сер, це, здається, моє...

— Все гаразд, сержанте. Можете їхати далі.

Від біди їх урятувало поліцейське посвідчення Джорджа. Але той ще довго тяжко зітхав. Тільки коли вони проїхали близько половини шляху, він нарешті заспокоївся, але тут їх зупинили знову. На цей раз поліцейський-африканець жестом наказав їм з'їхати на узбіччя. Там уже стояло зо два десятки автомашин.

Джордж вийшов і подався до гурту поліцейських, які розпитували про щось кількох водіїв.

— Що тут сталося? — спокійно і впевнено звернувся він до одного з чорношкірих поліцейських.

— Джордж!

— Господи, це ти, Рамба!..

Приятелі потисли один одному руки. Колись вони разом навчалися в поліцейській школі, їм було про що побалакати. Коли нарешті вони, домовившись обов'язково невдовзі зустрітися, попрощалися, Джорджеві дозволили їхати далі.

— Можеш мені не відповідати, але все-таки що ти збираєшся робити в Солсбері? — спитав Джордж.

— Хочу якнайшвидше потрапити до Горомонзі.

— Я можу тебе туди відвезти... Мені, либоп, без-

печніше було б не знати, де ти будеш, але якщо треба, я відвезу тебе до Горомонзі.

— Справді?

— Авжеж.

У місто вони в'їхали о четвертій годині ночі. Джордж запропонував одягти капелюхи, які лежали в машині на задньому сидінні: тоді навіть на освітлених вулицях не відразу розпізнають, що в машині африканці. Так у капелюхах вони проїхали через усе місто. А в Горомонзі, прощаючись, Алексію не міг дібрати слів, дякуючи Джорджеві.

— Знаєш, брате, якби мені випадало допомагати отак людям щодня... — відказав Джордж.

— Настане той день...

— Настане, Алексію... Бувай.

— Величезна тобі дяка!

Джордж розвернув машину і поїхав назад.

А Алексію поспішив до будинку, в якому жили Пол і Сара Девіс. Він постукав у вікно спальні. Звідти визирнув Пол. За якусь хвилину він впустив Алексію до будинку, а потім хлопець майже дві години оповідав своїм друзям усе, що з ним скоїлося відтоді, як він востаннє бачився з ними.

— А тепер мені треба якнайшвидше потрапити до Макоси, — так він скінчив свою розповідь.

— Що ж ти там робитимеш? — запитала Сара.

— Там мій дім. Там я з'явився на світ. А вдома, самі знаєте, і стіни допомагають. Щось там придумаємо, не пропаду. Але спочатку туди ще треба дістатися.

Не гаючи марно часу, вони відразу ж вирушили автомобілем до Макоси. І в суботу о дев'ятій годині ранку Алексію вийшов із машини на околиці рідного селища. Прощаючись, Пол із Сарою просили не забувати їх і хоч зрідка писати. Він пообіцяв.

Так, своєю втечею з-під варти Алексію справді

поставив себе поза законом. І в селищі він міг розраховувати лише на двох людей. Першою була Джой. Йому доконче потрібно бачити її, говорити з нею. Адже він у страшній скруті — з усіх боків, куди не глянь. Треба вирішити, що їм робити далі. Другим був, звичайно, вождь Макоса. Алексію хотів чимскоріше знати, що скаже вождь. Заходить до Гомо, ясна річ, не варто. Зовсім не варто.

До хатини, де жила Джой, на подвір'ї її батьків йому вдалося прослизнути непоміченим.

— О, духи предків! О, духи предків! Ти живий!.. Я їздила до Солсбері, але тебе ніде не знайшла. Де ти запропав? Що скоїлось?

І Алексію розповів Джой свою гірку історію.

— Я, здається, вже знаю, що мені робити. Тільки ти, мабуть, повіриш, що наважитися на таке мені було ой як нелегко.

— Що ж ти надумав?

— Потім розповім. Гадаю, тобі це, однак, не дуже сподобається.

— Ти хочеш кудись їхати!

— Так, Джой.

— А куди, в Англію?

— Я сказав, розповім потім.

— Алексію... Ти ще кохаєш мене?

— Та ну ж бо, Джой! Таке питаєш!

— Я хочу тобі щось сказати.

— Ну?

— Я... У нас буде дитина.

Почувши таку новину, Алексію був сам не свій од радості. Вони відразу стали обговорювати, що буде далі. Він розсудив так. Одружитися зараз вони не можуть, бо на це потрібно чимало часу, а його нема. Отже, з весіллям доведеться почекати. Але її батькам вони розкажуть усе негайно. Батько Джой зрозумів, якщо йому пояснити, чому не можна тепер

справити весілля. Іншого ж виходу все одно немає.

Про те, що Алексію прибув до селища, ніхто не повинен знати, крім рідні Джой та вождя Макоси. Якщо це стане відомо багатьом людям, можуть бути великі прикрощі. Після розмови з дітьми батько Джой подався до хатини вождя. Тим часом Джой нагодувала Алексію, і він навіть трохи послав. Надвечір до нього завітав сам вождь Макоса. І хлопцеві довелось іще раз розповісти свою історію.

— А ти все добре зважив?

— Так, я все обміркував.

— І коли ж ти збираєшся покинути селище?

— Чим довше я тут залишатимусь, тим більша буде небезпека. Поліція мене вже напевне розшукує.

— Та й у нас, відколи ти тут був востаннє, багато що змінилося. Тепер солдати й поліцейські двічі, а то й тричі на тиждень прочісують селище — щось або когось шукають. Щоправда, ми маємо серед них своїх людей, вони попереджають, коли буде чергова облава. Сьогодні ти ще можеш лишитися, але завтра вранці нам треба вирушити з першими півнями.

Решту дня і весь вечір Алексію та Джой не відходили одне від одного. Вони встигли поговорити про все, тільки далекого майбутнього не зачіпали. Спати пішли дуже пізно.

А на світанку, ще навіть не встиг прокукурікати перший півень, прийшов вождь Макоса. В руках він тримав дорожній ціпок та священну обрядову сокиру. Ще не зовсім розвидніло, а вони вже прямували від селища на північ, до далеких туманних гір. По всьому було видно, що дорогу вождь знає дуже добре.

— Ти там будеш не один. Є багато інших юнаків. Нудьгувати, тужити часу в тебе буде небагато. А про Джойс даремно не хвилюйся, час од часу я приходитиму до вас — є справи — і приноситиму тобі вісточку від неї.

Шлях їхній був не близький. Дорогою вождь розповідав Алексію про події останніх часів.

— Ходять чутки, що уряд збирається зганяти нас із батьківських земель. Але хай тільки спробують! Без бою ми не здамося!

Про те, що діялося в горах, у долині мало хто знав. Алексію потрапив до загону, який складався з чотирьохсот молодих бійців. Він пробув там з ними більше семи місяців. Врешті-решт бійців стало охоплювати нетерпіння. Всі відчували, що скоро мають статися значні події. І ось у гори з долини докотилася звістка, нібито партія прийняла рішення, щоб вони виступали. В таборі запанувало радісне збудження. Їхньому довгому-довгому чеканню настав кінець.

Невдовзі до табору в гори пробрався зв'язковий. Вождя Макосу заарештовано, і пішла навіть чутка, що поліцейські вбили його. В селищі почалися великі заворушення. Наступного дня Макосу має захопити й стати табором підрозділ урядових військ. Наказ такий: не допустити їх у селище.

Були у зв'язкового новини і для Алексію. Джойс має ось-ось народити. В неї все, певно, буде гаразд. А ще зв'язковий мав передати Чікомбореро Шонзі особисте звернення партії. Він урочисто промовив:

— Завтра всі ми йдемо в бій за незалежність нашої батьківщини. Але ти, Чіко, внук Секуру, нащадок роду Шонги, битимешся й за своє рідне селище, за землю, яка тебе зродила. Будь хоробрим воїном! І гідно носи ось це, — він одягнув на ший юнакові талісман, зроблений із шматочків священного дерева.

Наступного дня на околиці селища розгорівся запеклий бій. Крізь рушничну стрілянину люди почули перший крик народженої дитини.

ЗМІСТ

- А. ЛА ГУМА. *Блукання вночі*
Переклав Вячеслав Вишневий 5
- У. КАТІЙО. *Син рідної землі*
Переклали Вячеслав Вишневий і Сергій Патока . . 117

Литературно-художественное издание

ЛА ГУМА АЛЕКС

Скитання в ночі

КАТІЙО УИЛСОН

Сын родной земли

Перевод с английского В. В. ВЫШНЕВОГО и С. П. ПАТОКИ

Киев, издательство
художественной литературы «Дніпро»

На украинском языке

Художник В. С. Мітченко

Художній редактор О. Д. Назаренко

Технічний редактор Л. І. Ільченко

Коректори А. Л. Алейникова, В. Ф. Котляревська

ИБ № 4768

Здано до складання 06.06.89. Підписано до друку 27.09.89. Формат 70×100^{1/32}. Папір друк. № 2. Гарнітура звичайна нова. Друк високій. Умовн. друк. арк. 11,7. Умовн. фарбовідб. 11,7. Обл.-вид. арк. 12,788. Тираж 10 000 пр. Зам. 9-162. Ціна 1 грн. 50 к.
Видавництво художньої літератури «Дніпро», 252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42. Київська книжкова фабрика «Жовтень», 252053, Київ, вул. Артема, 25.

Л12 **Ла Гума А.**
Блукання вночі.
Катійо У.

Син рідної землі : Повість і роман / Пер. в англ. В. Вишневий і С. Патока.— К.: Дніпро, 1990.— 287 с.

ISBN 5-308-00737-3

Повість відомого південноафриканського письменника А. Ла Гуми (1925—1985) «Блукання вночі» гостро викриває жорстоку расову дискримінацію у Південно-Африканській Республіці, яскраво змальовує трагічну долю корінних жителів країни в умовах апартеїду.

У творі «Син рідної землі» сучасного прогресивного письменника Зімбабве У. Катійо (нар. 1942 р.) простежується доля юнака, в якій, мов у краплі води, відбилась історія його багатостраждальної батьківщини, що лише недавно завойовала незалежність. Автор широко використовує фольклорні мотиви, колоритно змальовує побут країни.

Л $\frac{4703000000-196}{M205(04)-90}$ 196.90

ББК 84.6

1 крб. 50 к.

ANTHONY
HAWKINS
WINSTON
CHURCHILL
MARTIN
LUTHER KING
JUNIOR